

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені
ШЕВЧЕНКА

4114/1.
ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

ОПОВІДАННЯ

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО

19 op

REDACTED

ОХРАНА ФАБРИКО

ИЗДАТЕЛСТВО

Кн. 1

ИЗДАТЕЛСТВО
ЗА ЗАПАДНОЕ РЕДАКЦИО С ТРОИЦА

КООПЕРАТИВНО ИЗДАТЕЛСТВО
ХАРКОВ—1939

ІВАН ФРАНКО

ОПОВІДАННЯ

Кн. 1

ДРУГЕ ВИДАННЯ

І
Ф/Т-28/р

КООПЕРАТИВНЕ РУХ ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ—1929

31738/1

ІВАН ФРАНКО

96

ТВОРИ

т. I —

ДО ДРУКУ ВИГОТУВАВ
ІВ. ЛИЗАНІВСЬКИЙ
ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ С. ПИЛИПЕНКА

~~4114~~/1

КООПЕРАТИВНЕ РУХ ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ—1929

891-79-32

Бібліографічний опис та шифри для
бібліотечних каталогів на цю книгу
вміщено в „Літописі Українського Дру-
ку“ та „Картковому репертуарі“ Укра-
їнської Книжкової Палати.

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА
ДРУКАРСЬКОГО ДІЛА
ІМ. А. БАГІНСЬКОГО
ТРЕСТУ „ХАРКІВ-ДРУК“

Укрголовліт 1995/к. Тир. 3000
Зам. 160

1929

~~238~~ *ср* *49*
Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 31 738

I-8
72 28
I

ВУГЛЯР

Весною 1875 ішов я піхотою з Долини в гори в Велдіж. Ішов сам, бесідувати не було з ким,— а для якої-такої розривки мугикав собі під носом арії народніх пісень.

Не знаю вже, чи злий, чи добрий демон справив мене на новий гостинець¹. Він, правда, коротший від старого,— іде просто аж ід велдізькому мостові,— та зате відзначається другою, для нього не зовсім підхлібною прикметою, — тим, що новий. Не знаю, чи вам коли лучалося їздити новим гостинцем, що ще мурують, а до того мурують на жовтій, дощами і водами весняними розмоченій глині. Чи їдучи, чи йдучи мусіли ви проклинати його. Вже то мусить бути віз не-аби-який добрий, щоби не розтренькався, грюкаючи раз за разом о величезне каміння, — вже то мусять бути коні не-аби-які вправні і не-аби-як гостро ковані, щоби не порозбивали собі копита об гостре креміння, — вже то мусить бути чоловік не-аби-як сильний, щоби його після такої колиски не сперли кольки під грудьми. А піший-піхотинець! О, і йому грозять не менші не-

¹ Гостинець—шлях.

приємності. Що найменше може надіятися, що з чобіт, хоч і яких добрих, принесе шкамаття, а коли менше вправний, то напевно може числити на виткнення ноги. Як новому гостинцеві, не доставало ще згаданому бокових стежок, цього великого добродійства для пішоходів. А хоч може й були тамтого літа, то тепер так розгливілися і пропали в глинистій калюжі, що годі було знайти їх поліку¹,— не то йти ними.

Ще бодай те було добре, що тут я часто здибав людей, що працювали на гостинці,—робітників. Гірка доля тих людей. За нужденну плату 60—80 кр.² денно сиди там цілий день на вітрі, слоті й вохкості, двигай тяжкий залізний молот та товчи каміння. А їх там багато сиділо. Їх робота не дозволяла їм заходити в бесіду між собою,—всі сиділи мовчки, навіть пісні, тої кожночасної товаришки нашого українця при роботі, не було чути. І ті люди, нужденні з лиць і одежі, і понурі, видалися мені заклятими злим демоном, запряженими чарами до тої машинальної праці. І дійсно так. Злий демон їх—нужда,—а чари, той мізерний, кривавий заробок.

Трохи оподалік за ними, за невеличким горбком побачив я вугляря. Його великий чорний віз, запряжений парою невеличких, гірських коней, стояв серед глибокої, глинистої вибоїни і не міг далі рушитися. Хоч як мучилися коненята, хоч як гейкав на них вугляр, хоч як і він сам підважував своїми крепкими плечима віз,—ніщо не помагало.

¹ Поліка—слід.

² Кр., крейцар—менше копійки.

Я підійшов до нього.

— Слава Ісусу Христу!

— На віки богу слава!—відказав він, виліз із під воза, затапаний, задиханий, став, випростувався, зняв капелюх із голови й долоною обтер собі краплистий піт із чола.

— Ов, а то що вам таке трапилось?—питаю.

— Та видите,—відказав вугляр відсапуючи,—запхала мене лиха година на цей гостинець! Мара би йому в печінки вмурувалася, нехристові поганому! (Я забув додати, що гостинець той мурував своїм приватним накладом жид¹, барон Попер). Вже бим не мовив, щоби з тягаром яким,—а то видите, в порожні та й годі з проклятої баюри вігарбатися. І конища помучив, і сам утепенився², як бачите, та й годі. Нужда моя, мара моя якась сюди несла в тоту безодню?

— Та що,—кажу я,—будете самі мучитися? Віз страмний³, ще надсадитеся або що. От погодіть, я покличу людей, запремося разом, лекше піде.

І не чекаючи відповіді, побіг я скоками по камінню і закликав робітників.

Досить то довго бавило, заки п'ять хлопа⁴ здужали витягти великий вуглярський віз із глибокої западні. Вкінці віз стояв на твердім,

¹ Слова „жид“, „жидівка“, „жидівський“ вживаються в Галичині і тут у „Творах“ Франка не в образливому значінні.

² Утепенився—змучився.

³ Страмний—великий, повний тягару.

⁴ Хлоп—в цьому значінні мущина, чоловік, в другому—селянин. Ще хлопом згідливо називають польські пани в Галичині селян.

люди пішли назад до своєї роботи, а вугляр узяв у руки свій батіг і гейкнув на помучені коні. Віз рушив, обік нього вугляр. Я постановив, бодай для товариства, держатися разом із ним. Поволі, утяжливо йшла їзда,—не хибло часу до розмови.

Я розпочав звичайними питаннями:—А відки ви? А як заробкуєте? Чи багато вам несе ваша робота? Яке газдівство¹ у вас, як, що? — От, як то звичайно.

— Я з Суходола, — каже — але тут у Ілемськім лісі ми напалили вугля, та й я вже туди їду.

— То вас більше є до того?

— А, штири² фірі³. Ще як був мій небіжчик Іван, тосме їздили в п'ять.

Вугляр, з котрим я бесідував, був чоловік уже підходулого віку, з півшоста десятка літ, коли й не більше. Ростом високий, як часто бувають наші гір'яни. Волосся довге, вже шпаківате, спадало з під чорної, повстяної кресані⁴ на його плечі. На нім був короткий кожушок без рукавів, так звана бунда, і міцні, шкіряні ходаки з чорними, вовняними волоками.

— А давно вже, як ваш Іван умер? — запитав я по хвилі, підчас якої старий мовчав і, звисивши голову, ступав понуро далше.

— От, десь так у Петрівку рік буде! Най⁵ му⁶ там легко душеньці буде! Добрий був хлопець, душа не дитина! Та й таку му бог смер-

¹ Газдівство—хазяйство.

² Штири—чотири.

³ Фіра—віз.

⁴ Кресаня—брить.

⁵ Най—хай.

⁶ Му—йому.

теньку судив, що страх подумати! Гей, гей, як би то мені відки інде прокормитися, не поглянув би я навіть ніколи на тото вуглярство. Воно збавило мені мого сина, мого Іванчика, щом го ¹ одного мав, як одну душу в бога!

Старий зідхнув важко.

Я дав йому виговоритися. Знаю з власного досвіду, як то прикро, коли наші сумні, жалібні спомини перериває хтось цікавими питаннями. Я старався заспокоїти вугляра, звертаючи його увагу на посторонні предмети, а по хвили запитав:

— А що ж то сталося з вашим Іваном?

— Ой, не приводи боже такого мому ворогові!—відказав.—От, коли ласка ваша, послушайте! Пізнаєте, який то наш заробок гіркий та кривавий, та й яке горе мене в нім постигло! Мушу вам сказати, що ціла наша родина в Суходолі—самі вуглярі. Ми бувало в п'ять фір їздимо. Я на одній, мій син на другій, на третій мій молодший брат Митро, а на четвертій і п'ятій знов його два сини, Якимко і Штефан. Дома лишалися лиш жінки. В мене, крім Івана, була ще й дочка, Маруня, а в брата не було більше дітей.

— А відки ж ви брали дров на стільки вугля?—перебив я.

— Купували. От, де в лісі яке охаб'я², повалене дерево, дещо... в наших лісах того страх багато. Закупуємо тото дуже тано³, ще пан рад, що позбудеся завади, бо то би й так дармо лежало та гнило. А ми припа-

¹ Го—його.

² Охаб'я—гнила колода.

³ Таний—дешевий.

демо, поріжемо на дрібні колодки, позносимо на поляну та й кладемо в купу.

Ну, але най вам далі повідаю.

Було то якось по Зелених святах. Ми вже до того часу понавишукували по лісах цілі купи вівертів. Весна була мокра, вітри подули, — таке вам понаобальовало ¹, що мати божа! Аж жаль чоловікові дивитися! Якось вечером у неділю приходить до мене брат Митро.

— А що, — каже, — Максиме? Може би нам час уже вибиратися з дому? І так єсьмо засиділися... а все те про твого Івана та про тото сватання.

А мій Іванко саме тої весни посватав був Оленюкову Фенну, гарну дівчину, хоть і не багатих родичів. Боже мій милий, як вони любилися! Дивлячися на них, я й собі ж радів, у мене в серці й собі ж розцвітали молоді літа, молоде кохання.

— Ба, що, — кажу, — правда твоя, Митрику. Робота сама кличе на нас. От, сіна вже конятам не стає, щосме тогід купили, укосити немає, бо в нас поля й толоки немає. Уже й нам зачинає хлібець відходити, курта ² рада, братчику, збираймося!

— Та я уже готов. А ви ж? Будете на завтра з ладом ³?

— О, а що в нас ладити? Вози помазати, пили нагострити, та й ще там відай треба буде драбини новим луб'ям пообтягати. Ну двоє нас, то що ж то длі ⁴ нас такий лад значить?

¹ Наобальовало — понакидало поламані дерева.

² Курта — коротка.

³ Бути з ладом — бути готовим.

⁴ Длі — для.

Я покликав Івана, скоро вечір, свята неділенька відійшла, ми взялися до роботи. На другий день з рана мали ми виїздити. Ще в ночі прибігла Фенна в хату.

— А що, Іване, чулам ¹, що вже їдете в ліси?

— Ая.

Вона стала якось ні в дві, ні три, зачала м'яти в руці запаску, а далі дивлюся, а їй сльози з очей кап, кап, кап.

— А тобі що, Феннице?— питаю.

— Та нічо!—відказала й зарум'янілася.

— Ов, дай спокій, не плач сирото! Таже ми ще чень за море не їдемо. О Покрові вернемо, не бійся, грошей навеземо, весілля буде.

Вона ще дужче зарум'янілася. Іван до неї, втішає, розговорює, далі й поцілував, ну знаєте, як то молоді люди вже там знають до себе. Вона скоро і всміхнулася, — а я кажу знов:

— Не плач, Феннице! О, як би ти кожного разу зачала плакати, скільки Іван буде від'їздити, то де би й тих сліз у тебе набралось?

— Та ні,—відказала вона, всміхаючися крізь сльози, — мені якось так нині... лиш нині... сама не знаю чого.

— Ну, ну, ніщо не шкодить, — глаю ² я, — а тепер іди, немого, додому, нас ще робота чекає.

Вона сказала нам „добраніч“ і пішла.

Заладили ми, що було треба, та й полягали й собі ж трохи припочити. Встаю я рано, та якийсь такий, чи слабкий, чи не добрий, ну, як сам не свій.

¹ Чулам—чула я.

² Глаю—кажу, говорю.

— Ов,— кажу до жінки,— знаєш, стара, якесь мені погане на сон набилося¹!

— А що таке?— питає вона.

— От, так ми² до раня на гадці вертілося!.. Коли ж бо чи замануло мя³, чи що, на вікнам ся подивив⁴.

— Ну,— каже стара,— най усе зле щезає.

Повставали ми, помилися, богу подякували, жінка в печі затопила, варить сніданок, аж тут і Митро на обору.

— А що, Максиме, готов ти?

— Зараз, кажу! Ануж-ко, вступи до хати, хлопців своїх поклич, поснідаємо разом, що бог дав.

— Та ми вже по сніданку,— відказує Митро.

— Нічого не шкодить!— відказав я. — Та-же ми всі свої, нема що церемонитися. Гей Маруню, побіжи но, поклич стрикових⁵ хлопців сюди!

Хлопці поприходили, ми засіли до сніданку.

Сонце вже високо стояло на небі, як ми виїхали. Погода була прекрасна. Іван, після прощання з Фенною, йшов якийсь засумований, Митро гуторив зо мною про те, де б насамперед рубати дрова, а Якимко і Штефан, ідучи побіч своїх возів, узялися розжалоблювати Івана співанками. Якимко витяг навіть ізза ременя сопілку, загравав, та такої сумної та сердешної, що Іван бойє⁶ аж голову звів, сив,

¹ Набилося—приснилося.

² Ми—мені.

³ Мя—мене.

⁴ Народне вірування, що коли, прокинувшись з сну, поглянеш на вікна, то забудеш усе, що тобі снилося. (Ів. Фр.).

⁵ Стрик—дядько.

⁶ Бойє—так бо й є, справді.

ідучи позад нього. А Штефан за той час усе приспівував:

Ой, віз трави, ой, віз трави, а два вози сіна!

Ой то ж то ми дівчинонька в серденьку засіла!

Ой, дівчино-дівчинонько, такас ми миденька.

Як у літі на нивоньці вода студененька.

Як у літі при роботі води ся напиту,

Так з тобою постояти та й поговорити.

От так собі,— знаєте — молоді люди! Що їм до чого! Аби що, їм усе співанка на голову набриде, така вдача в них. У нас старих не то. Де нам?

Ви, певно, й самі здорові знаєте, що в кожнім стані, аби робота яка прикра, то також є й свої приємности. Ну, де ж без того? Чоловік, звичайно, не німина¹. Таке, видите, і в нас, вуглярів. Виглядимо поляну, де би класти субітку, вози полишаєм у селі, а самі в ліс. Ну, беремося по два до віверту². Позакурюємо люльки, та пили в руки. Ліс докола тебе шумить, сонічко на небі десь-не-десь пронизується крізь галуззя, пташенята цвірінькочуть, що аж серце радується, а ти собі спокійно люльку пак та пак, та й потягаєш пилою. Ну, поріжемо вже ціле дерево, стягаємо колоддя на полянку. Боже, скільки чоловік намордується! Не раз аж очі з голови вилазять... І, бачиться, невеличка колода, а як прийде стрімко горі горою, то аж дух у тобі запре. За те ж, коли вже наносимо купу теньгу³, беремося укладати. У споду трошки відломків на вогнище, а відтак колоддя, колоддя... геть

¹ Німина—скотина.

² Віверт—повалене, бурею вивернене дерево.

³ Теньгий—великий, здоровий.

до гори. На верху накладемо четиння¹, щоби вітер не провівав та щоби поломінь не вибух, а ще потім прикриваємо землею або чим іншим мокрим, щоби адіть² ліпше утлілося вугля в споду. Ну, готова одна купа, підкладемо вогонь; один лишається пильнувати ладу, а решта далше. І поки перша утліє, ми підпалимо три-чотири. Тото вам варта видіти тоді, як то делікатно виглядає, як тут по лісі вінцем докола верха дим клубами зводиться! А в ночі, то не раз гадаємо, що то такий великий червоний перстінь оперезав гору. Ну, а вже як міркуємо, що вгоріло добре, то зачинаємо гасити. Не раз із одної купи десять, дванадцять фір вугля. Міркуйте, що то за купи! Е, що вам хата! Ніщо!

Таке було й тоді. Наклали ми штири купі, попідпалювали, та й пильнуємо. Моя купа була найпізніше запалена, коло другої був Митро, коло третьої—Іван, а коло четвертої—Митрів Штефан. Якимко був у селі при конях. Було то якомсь з полудня. Я пообтикав добре купу четинням, позабивав шпари, закурив люльку, та й лежу собі під яличкою³, вибачте, на череві, от так ем ся спер на лікті, нічого. Ще собі гадаю: „Вже би Митрову й Іванову купу завтра гасити, через ніч вугле акурат дійде“. Аж тут на раз чую крик коло Іванової купи. Зриваюся на ноги, біжу, що там таке? Не дуже то й близько було. Прибігаю ід Митровій купі: Митра нема! Ба, прислухаюся, чую Митрів голос коло Іванової купи, все кричить:

¹ Четиння—глиця, шпильки ялинки чи сосни.

² Адіть, ади—примівка, означає: дивись, гляди.

³ Яличка—ялинка.

„Борзо, борзо¹ розмітуй!“ Господи, гадаю собі, що там таке сталося? Лечу я, скачу через пеньки та віверти, продираюся крізь хаші та ломи, а серце лише стук, стук, стук. Прибігаю. Мати Христова! Митро і Штефан звиваються коло Іванової купи. Тут огонь жбухає як із пекла—знаєте, вугле перетліло. Дими сарахкотять, а вони з дерев'яними копаницями в руках моцуються та розмітують колоддя.

— Що тут, що тут таке?—кричу до них. Але відай і не почули мого голосу, так тріскотіла четина та гудів огонь. Я виджу, що нема чого допитуватися, хапаю й собі ж довженну копаницю та розмітую колоддя. Заздрів мене Митро крізь дим, полемінь та іскри.

— Борше²!—крикнув—борше, брате!

— Та що таке?—питаю.—Де Іван?

Митро не відказав нічого. Лише Штефанко, обсмалений і ледво тлінний³ серед задухи, прокричав:

— Упав у вогонь. Полемінь прохопився був зверха, а він ліз горі купою затикати. А в тім вугля просунулося та й..!

— Боже милосердний—крикнув я, а самого, мов би ледом обдало. Десь, не знаю вже відки, я набрав раптом сили. Що загачу копаницею, то колоддя летить мов трісочки з під сокири, що загачу, то летить, розскакується. Вже я попик собі руки, ноги, лице, не питаю нічого, лиш усе, мов безумний приговорюю:

— Іванчику мій, дитиночко! Іванчику, де ти?

¹ Борзо—скоро.

² Борше—скоріше.

³ Тлінний—чуть дише.

Аж ось серед червоної грани¹ щось зачорнілося. Два нас захопили тото копаницями і вітягли. То був мій Іванчик.

— Мати Христова, не приводь вас ніколи ні видіти, ні чути про таке нещастя, яке звалилося на мою бідну, стару голову! Лежав мій Іванчик на землі передо мною, чорний увесь, як головня. Тіло в огні збіглося, шкіра перегоріла, потріскала... Не пізнати, де були очі, де уста, де лице, нічого!.. Мати небесна, я на своїм віку не видів ніколи нічого страшнішого, як був мій синочок сердешний. А я над ним стояв, ні живий, ні мертвий, лиш руки ломлю, та приговорюю: „Іванчику, серденько, обізвися, хоть словечко промов!“

Але мій Іванчик давно вже богу душу віддав. Дай му там господи душеньці спокій! Пішов він страшною дорогою з того світу, лишив мені тяжкий жаль, лишив старого без помічника, самого, як билинку серед поля! Ей, синочку мій, синочку, то то ж тобі відай така доленька судилася! Та й чи не воліло ж мене старого таке прислів'я² спіткати? От була би стара з дітьми поплакала, та й годі! Були би бодай не бідували. А так що? Літа вже чоловіка змагають! Мені вже далі за піч лежати та старі кости парити, не волочитися по зарібках! Ох, боже єдиний, боже!.. Постояв я над своїм Іванчиком, та ніколи було стояти. Утер сльози, завив свого синочка у верету³, та й поніс у село, мов дитину. Другого дня поховали. Ей, паничику, паничику, ви ще не знаєте,

¹ Грань—жар.

² Прислів'я—пригода.

³ Верета—рядно.

що значить, як вітця серце болить за своєю дитиною. А тут голод, робота чекає, щоби чоловік не загинув! Ніколи було довго сумувати та бідкати, ніколи завертати до старої матери та потішати її у превеликім жалю. Третього дня ми набрали вугля у вози та й поїхали. Чужі люди переказали матері, що: „Ось-ді ти, ненько, у тугу не вбивайся, а свого сина вже не надійся! Не приїде твій син тебе на старости літ приголубити, не висипле запроцьовані гроші на стіл та не скаже: Нате, мамо! Поїхав твій син у далеку дорогу, в чужу сторону, де ніхто не потребує заробляти. Там тебе, мамо, твій синочок очікує“. А бідній Фенниці переказали, що: „Ось-ді ти, дівонько, не надійся свого нареченого! Перемовила його до себе друга, розлучниця, сира-могила!“

Дуже плакала за Іванчиком мама й сестра рідненька, а ще дужче бідна Фенниця. Приходили всі три у Ілем'є, наймали панахиду по його душі, молилися на свіжій могилі. От тільки й казки про мого бідного Іванчика. Мати ще й до нині плаче, а мене й до гробової дошки не перестане серце боліти. А Фенна також довго по нім плакала-сумувала, аж ось цих м'ясниць другий сватач найшовся, пішла замож. Дай їй боже прожиток щасливий за її ширість!

На другий рік, десь знов о такім часі, здивав я старого вугляра. Розготорився з ним про його життя.

— От, видите, нужда та й нужда! Нігде ні про що й не чути більше. Наш заробок день у день меншає. І ліси вірубують, і того камінного вугля все більше. От, прийдеться далі

з голоду загинати. Та от то бодай богу дякувати, щом доньку віддав цих м'ясниць. А Митро вже не їздить за вугльом, пішов зі Штефаном на заробіток у Людвіківку, до тартаку. Ще добре, що зо мною пустив Якимка. „Бери,— каже — брате, мого сина, коли твого господь милосердний зібрав зо світа“. От така, видите, моя журиця¹ темна. Коли б не Якимко, що вже мені все до помочі, то би прийшлося самому зі старою пропадати з голоду. Сам уже, бачите, не проміжний², де то, де, літа плинуть та й силу забирають! А вже ніколи мені до інших зарібків братися. І не можу, і охоти нема. Жив вуглярем, та таки, бачиться, й до гробу ляжу вуглярем. Коби лише був мій Іванчик золотий дихав! Не так би мені було здихалося³. Гей, гей, лишив мене сирота, мов без правої руки. З ним усього не стало: ні сили, ні достатку, ні потіхи, ні зарібку, — нічого.

1876²р.

¹ Журиця—журба.

² Не проміжний—безсильний.

³ Здихалося—жилося.

ЛЕСИШИНА ЧЕЛЯДЬ

I.

Пречудовий літній поранок. У холоднім, легенькім вітрі ледве-ледве леліється широкий лан жита. Жито, мов золото. Колосся, наче праники, аж похилилося під вагою зерна та перлових крапель роси, що позвисали з кожної стебелинки. Стебла стоять високі та рівні, жовті і гладкі між зеленим листям повійки, полетиці, осету та іншого бур'яну, що стелиться сподом. Де-не-де видніється з посеред того золотого, шумливого та пахучого моря синє чаруюче око блавату¹, або квітка куколю, або дівоче, паленіюче лице польового маку.

Зійшло сонце. Зацвіркотали сверщки² на всілякі лади, забреніли великі польові мухи, затріпоталися барвисті мотилі понад колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони ліса і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів.

У селі піднявся гамір, закипіло життям. Вигін запестрівся від худоби, яку гнали на

¹ Блават — волошка.

² Сверщок — коник.

пашу. За худобою йшли заспані та немиті пастухи. Декотрі лишень, які вспіли вже й поснідати, співали весело, гойкали та вилу-скували батогами, женучи свій товар.

З хат закурився дим. Господині топлять зарання, щоб вчасно зварити обід; молодших виправляють у поле.

Лиш у старої Лесихи не куриться зо стріхи. Хоча там їх три: стара, донька Горпина і молода невістка Анна, але вони таки ніколи рано не топлять, усе в вечір. Вечером спечуть та зварять, що там треба — а весь день божий не дбають. Запопадні господині, хоч куди!

Газдівство у старої Лесихи несогірше. Хата хоч стара, та ще добра; будиночки нові, просторі й опрятні, худібка красна¹, що господи, гладке кожне, мов слимак. Пасіка також по смерті небіжчика Леся не пішла ніворотом. Лесиха приняла старого діда жебручого Зарубу в хату, обшила, обхамрала, — та й уже старий літом і пасіки пильнує, і коло хати найменшої крихіточки допантрує².

Лесиха була й справді жінка дуже господарна та запопадлива. Сукриста³ дуже та тверда. Бувало, як на що завізьметься, то хоч рака лазь, усе поставить на своїм. Хоч волосся в неї і сивіло, то лице її було червоне й здорове, як цвикльовий буряк⁴. Облесного й масного язика в неї не було. За те говорила все уривчасто й якось мов сердито. Жарту або якого іншого радого та щирого слова не

¹ Красний — гарний.

² Допантрує — допильнує.

³ Сукриста — гостра, рішуча.

⁴ Цвикльовий буряк — червоний буряк.

чув від неї ніхто. Кожному, аби хто, вміла дотяти своїм гострим язиком. Правда — кажуть — не з добра вона така й стала. Небіжчик Лесь, повідають, убивав її тяжко за молодих літ, прибивав кілком за косу до лави, та бив... З горя вона тоді нераз і напивалася, і той звичай лишився в неї ще й до тепер, хоч ніколи п'янство не довело її до того, щоб розтренькувала та прошастувала гірко запроцьоване добро. Коли пила, то пила сама. В її хаті ані в селі ніхто від неї ніколи й не понюхав порції горілки. Стара Лесиха була дуже тверда і скупа.

Гнат Лесишин довго не міг оженитися. Ні одна дівка в селі не хотіла йти за нього. Не знати, чи то через те, що був такий злий та забіяка, чи тому, що такий поганий. Волосся червоне, очі маленькі, хитрі, як у якого татарина, сам великий, голова, як макітра, а губи, мов подушки, такі повіддувані. Ну, не про те річ, — най його там божа мати судить! — але досить на тім, що нікотра дівка не хотіла йти за нього. Ще — не знати як і чому — плели щось люди, що Гнат не зовсім має чисті пальці, нераз там крізь них і дещо чуже прослизнеться. Не знаю як де, а в нашім селі вже нема гіршої ганьби, як коли кого обнесуть, що він злодійкуватий. І ніби то не злодій, нічого кримінального за ним не водиться, а злодійкуватий. Як то кажуть, „має неруш у руках“. Чи в ночі пару снопів із поля, чи в день деяку дрібницю з чужого пустого обійстя потягне, та й то, чи бачив хто, чи не бачив, досить, що вже як піде така слава про чоловіка, то ніяк він не змиє її з себе. Таке було і з Гнатом Лесишиним, тому то не міг він довго оже-

нитися. Нікотра не хотіла йти за нього та й годі.

Але вкінці трапилася таки одна — Анна Тимишина. Пішла вона за Гната, та на своє горе. Бідна сирота, без вітця, без матери, тільки й віна внесла в Лесишину хату, що свої чорні брови, карі очі, та двоє рук робучих, та терпеливе, послухне й покірливе серце. Ой, зазнала ж вона долі за Гнатом! Не минув рік, а вже стала щезати її краса, погасати блиск ока, хилитися до землі вродлива голова! Звичайне — гризота, сварка та бійка! Кого вони не пригнуть до землі, не позбавлять веселости?..

І от вам уся Лесишина челядь. Ага, був ще у Лесихи хлопчина, наймит Василь, що пас худобу. Його прозивали Галаєм, бо вічно, скоро вжене худобу в ліс, галайкоче та галайкоче, і не вгаває на волосок. В одній хвилі і коломийки задробить, і думки затягне, і весільної, і з псавтирі та гласів церковних. Не був він письменний, усе те переймав зі слуху, і аби вам одну співанку вмів скінчити. Голоси та співанки плелися в його голові в якімось дикім неладі і моталися, мов клоччя сіна в буйнім вітрі. Вони не цікавили, а тільки заглушували його. Він, співаючи, не тямив о світі, ані о собі. Худоба брила ніворотом. А як хто інший співав, то він не любив слухати. Сказано, якийсь тумануватий. З чого йому таке пішло, бог знає. Може також з нужди та бійки. Ой, бо то й натерпівся він усілякого лиха, відколи померли його родичі на холеру. Вони, кажуть, були багатенькі й пестили дуже свого Василька. Смерть забрала їх нагло одного дня. — Васильчик пе-

рейшов у чужі руки, а чужі руки, звісно, не гладять! Били його, бо був розпещений, упертий, лінивий. Вигнали з нього ті хиби, та заголомшили молоду голову, затоптали останню іскорку дитячої свободи й живости. Маєток зслиз у чужих руках мов сніг у воді, а Василя дали на службу до старої Лесихи. А тут, звісно, він попався ще в твердішу школу. Тут його допікали не стільки бійкою, скільки голодом та ненастанною гризнею, якою Лесиха вміла з'їдати чужу душу, як іржа залізо. А Василь — мов і не чув. Поки в хаті, серед людей, то мовчить, ходить як туман, а скоро тільки вирветься на самоту, в ліс, на толоку, то співає-співає, а властиво галайкоче без тями, людям на сміх, а собі мабуть на полекшу, а бодай на забуття, на оп'яніння та безтямність.

II

Лесиха, сказано, запопадна, перша йде зажинати з донькою і невісткою.

— Най-но, чи наш Галай і нині пустить худобу в царину, чи буде тямити вчорашні синці? — заговорила якимось, ніби жартуючи, з осміхом Лесиха, йдучи передом та поблискуючи новим серпом під пахою.

— Ба, а чому ж би не пустив? Як зачне вигалайкувати, то й про світ забуде, не то про худобу — відмовила Горпина. Її гарне молоде лице світилося здоровим рум'янцем супроти сходячого сонця. Вона одна була ще найшасливіша на всю хату. Мати любила її, хоч правду сказавши, нераз і Горпині доводилося коштувати гіркої від матері або від брата.

— Ой, так приголомшили бідногох лопця, як kota загорілого, та тепер добивають! — шепнула ніби сама до себе Анна. В серці бідної сироти найскоріше збудилося пожалування над таким же круглим, нещасним сиротою.

— Ага, свій усе зі своїм рука! — відрізала їй гнівно Лесиха. Вона зачула тихі слова невістки.

— Сирота, а писок, як ворота! — кричала дальше. — Не бійся, моя кіточко, і ти би варта з ним на одну гилю! Зійшлися обоє, та й зараз одно над другим і жалується. Ей, божа би вам мати недала просвітлої години, що ви мою працю дармо марнуєте, мій хліб дармо жрете, а все лельом-по-лельом поводитесь.

— Ну, мамо, вже знов зачинаєте? — огризнулась Горпина. — Та й як вам не сором таке говорити? Та ви би, здається, і камінь із місця рушили своїм язиком, щоб не лежав дармо та не забирав місця, не то живу людину. Та хіба ми не робимо, дармо хліб їмо?

— Ой, ро-би-те! — протягаючи слова, передразнила Лесиха. — Так робите, як той, у кого глиняні руки й капустяна голова. Як би не гукати на вас, не думати за вас, то було би з вашої роботи стільки потіхи, як із торічного снігу.

Лесиха замовкла. Задихалась. Ніхто більше не обзивався.

Прийшли на місце. Анна вибрала місце на межі, де склала полуденок. Лесишина нивка була шість загонів за-широка. Три їх за деня могли її небезпечно впорати.

Лесиха тут уже порядкує.

— Ти, непотрібе, — відізвалася прудко до невістки, — ставай онтут! (показала найширший

нагін). Ти (до доньки) сюди, а я на при-
луду!

Поставали.

— Господи помагай! — сказала Лесиха і пер-
ша ужала жмінку спілого, колосистого жита,
перша зробила перевесло, звязала снопок
і відставила його на бік. То первачок, він на
урожай значить.

— Ану, до роботи! — промовила знов. І три
жіночі голови схилилися до землі, рум'яніючи.
В руках заблискотіли серпи, захрустіли тверді
стебла жита, підтинані блискучим, зубчастим
залізом. Жменя за жменею паде на землю.
Гарним, протяглим луком перемикають жінці
нажату жмінку понад головою за себе і кла-
дуть на стерні. Час від часу одна випрямиться,
вимкне жмінку жита, стрясе з пашнистого
бур'яну, розділить на двоє, скрутить перевесло
і простре його на свіжій, пахучій стерні
Свершки, жуки і всяка комашня утікає попе-
ред серпами. Часами й злякана сіра миш ви-
смикнеться зі своєї нори, перебіжить по під
ноги жєнчєсі, та й знов повзєє в ямку.

Рано, за холоду, з росєю добре жати. Хруп-
хруп, хруп-хруп... Лиш тільки всього й чути,
та шелєст складаного в снопи жита.

Але поволі-поволі свіже, польове повітря,
широка самота й тишина поля, одностайність
роботи спонукують духа, щоб виявив себе.
Розмова не легко тут зав'яжеться, — стара
Лєсєхє все її якось прикро перерве. От одно
щє, так цє піснє.

І поволі-поволі із загальної тишини й одно-
стайного хрупання стебел вирізується чудовий,
срібний, зразу тихенький, мов несмілий голо-
сок. Це Горпинин голос. Стара жєє, не зважєє

на те. Горпина стає сміліша, голос міцніє, із серця нехотя ллється тужна пісенька:

Туди лози хилилися, куди їм похило;
Туди очі дивилися, куди серцю мило.

— Гей, ти, неліпо якась! — крикнула Лесиха до невістки, — чи вже лишаєшся? Вже тобі руки покулило, чи що?

Анна, слабовита й так, не змагала на найширшім загоні йти по-рівно з іншими. Вона лишилася була вже майже о півтора снопа ззаду.

— Що ж бо ви, мамо, мене нині вчепилися, як оса? — відрекла вона, зібравшись якось на відвагу, але не підводячи голови. — Хіба не видите, що не можу борше жати, бо загін широкий? Ваша прилуда не те. Лацно¹ вам виварачати².

Це розлютило Лесиху.

— О, дивіть мені на неї! Яке сміле та угурне. Ще й своє рило ставить напроти мене! Ей, небого моя! Коби мені борзо вечір, прийде Гнат із косовиці, не будеш ти така широка!

Анна хотіла ще щось відповісти, але Горпина шепнула до неї:

— Дай спокій, сестрице! Мама все мусять теркотати. Жнім разом!

Анна замовкла. Горпина почала її все піджинати, майже пів загона собі забирала. Була то щира душа, не в маму вдалася, та часом лише говорила під її лад, бо знала сукристу материну натуру. Знов стало тихо, лише стебла хрупотять, та час від часу серп бренькне о камінець.

¹ Лацно — добре, можна.

² Виварачати — бурчати.

Горпина десь з переогодом затигла другу пісню. Зібралось Анні на тугу й жалощі, і вона також силкувалася вилити їх пісню. Вона несміло та рівно й переливно затигла:

Зайшло сонінко за віконінко,
Як промінне коло;
Вийди миленька, вийди серденько,
Промов до мене слово!
Радабим вийти, радабим вийти,
До тебе говорити, —
Та лежить нелюб по правій руці,
Боюся-го збудити!

Лесиха слухала пісню, затиснувши зуби. Кілька разів з під лоба суворо поглянула на невістку. Анна не бачила того, жала далі і співала. З її тусклого ока скотилася навіть груба сльоза і впала на серп. Знак, що й серце її співало ту ж пісню, не лиш уста.

— От що їй на голові! Господиня моя зателепана! Які співаночки виводить!—перебила гнівно Лесиха.

— Дайте бо ви, мамо, Анні спокій!—з серцем відрізала Горпина.—Що вас за говорінка напала? Ні говорити, ні плакати, ні сміятися не даєте, ще й співати бороните! Яка мара далі витримає у вас?

— Но, но, розтріскоталася, сороко куцохвоста!—скрикнула мати.—Волиш жати та тихо бути! Не бійся, знаю я, де в тебе раки зимують! Лиш мені не мовчи, то й ти будеш знати, по чому локоть борщу!

Знов одностайно й понуро йшла робота. Стара хвиля від хвилі покрикувала на невістку, то на доньку, мов оком. Уже сонце геть-геть підійшло. Жито клалося на поміть та встелювало широкі загони. Вже наші три женчихи пополуднували і не спочиваючи взялися знов

за діло. Сонце жарило, з лиць котився піт. Сверхки цвіркали голосно та проникливо. Здавалося, що їх голос лунає десь глибоко під землею і впадає до вуха, мов гострий кремінний пісок. Окрім свершків усе затихло, все поховалося в тінь перед палаючим сонячним промінням. Лиш люди, пани сотворіння, мучаться тоді, коли спочиває природа.

III

— Лесихо, Лесихо! — чути голос якогось косаря з під ліса.

Лесиха встала, приложила руку над чоло і вперла очі в далечінь.

— Чи не видите, онде три ваші корови в вівсі? — кричав голос дальше.

Із лісу долітало галайкання і верескливий спів Василя:

Ой там на горбочку

Сидів дідько в черепочку,

А ми його не пізнали...

Гей (оте „гей“ тяглося безконечно

довго), мати ж моя, мати,

Пусти мене погуляти...

Го-о-о-а-усподи, воззвах тобі, услиши мя!..

— Ах, чортів накоренок! Уже знов змалював! Бодай же ти з себе печінки викричав! Василю, гей! Василю, гей! Дідьча би тобі мати в печені всадилася! Ту-у-мане вісімнадцятий, на! А не видиш, що корови в шкоді, га?.. А, повилазили би тобі тоті сліпаки, та би тобі повилазили!

— Господи помило-о-ой! — ішов відгук із ліса. Те „лой“ тяглося знов дуже довго і згубилося вкінці десь у далекім, темнім лісі.

— Галаю, на, Галаю!—закричав знов косар з під ліса.—А не виженеш ти собі корови з царини? Вигнало би тебе, як Бачинську гору, га!

— Ой-дуду-ду-ду-ду-ду, за волами я йду!—репетував Галай з ліса.

Косар, мабуть, стратив терпеливість, ухопив косу на плече та побіг сам виганяти корови з вівса. Ввігнав їх у ліс і шез за ними в темряві зелені. Лиш незадовго чути було крик і ревіт Василя.

— А то, то, то!—приговорювала Лесиха, знов схиляючися до жнива.—Най з нього там і третю шкіру здійме, слова йому не скажу! Най пантрує худоби, а не галайкоче!

Вечоріло. Сонце пишно закотилося за сині гори. Мряка зачала налягати на луки і клубитися чим раз ширше сивими туманами. З під неї, мов дитина з під теплої перини, обізвалися деркачі. Перепелиці запітпіліткали з жита. Вітер повіяв від мочарів теплом та запахом сирого лепеху й татарського зілля. Любо якось та легко ставало на серці.

Наші женчихи дожали нивки, поставали, повипростовували крижі та відсапували.

— Ладний деньок буде завтра,—промовила Лесиха якось ласкавіше, як звичайно.—Богу дякувати, що ми тут нині впоралися. Завтра треба буде ячмінь на Базарищи схопити.

— Ладна ніч буде нині!—прошептала Горпина, легко почервоніла й зідхнула.

Анна всміхнулася до неї, та якось сумно, мов крізь сльози. Вона одна знала про тайну Горпининого дівочого серденька, про її любов до вродливого, чорнобрового парубка Митра Грома.

— Ну, чого стоїте! Анна! Хопти¹ узбирати, коровам до припусту! Ти, дівко, бігай, телята напій! Ну, борше!

Анна зараз метнулася мовчки, радніше, як звичайно. Чаруюча сила лежить в однім однісенькім ласкавішім слові! Горпина підбігцем і приспівуючи поквапилася до дому, а стара Лесиха, положивши серп на голову вістрям до хустки і завдавши собі на плече сніп первак, гордо помела за нею. Остання прийшла до дому Анна, двигаючи на плечах велику верету свіжого, пахучого та цвітистого бур'яну. Корови чекали вже на неї, а побачивши свою звичайну вечерю, зачали ричати з радості і стовпилися разом коло сіняних дверей, чекаючи, аж прийде черга на кожну йти до сіней, перекусити смачного зілля й віддати в чистий скопець² свій цілоденний запас молока.

IV

Уже геть-геть смерклося. В Лесихи затоплено в печі й вогонь палав яким, червоним світлом. Анна з Горпиною пораються, варять, що треба, на завтра. Дід Заруба голосно говорить молитви, сидючи на припічку, а Василь, наслухавшись сварки Лесихи й відібравши зо два бухнаки межі плечі, поліз на піч і заснув, не чекаючи вечері.

Під вікнами почулися тяжкі мужицькі кроки і бреньк коси, а трохи згодом увійшов Гнат у хату, кинув старий солом'яний капелюх на лаву й сів кінцець столу.

¹ Хопта — бур'ян.

² Скопець — дійниця.

— Ти на, Галаю! Бики поприпинані?

— Поприпинані, поприпинані, — відповіла Анна, миючи миски й заходячися коло вечері.

— А ти, ґаздине, де твої серпи лежать?

— Або де ж? Адже в сінях над одвірком! Де ж би мали?

— Ага! Аби я був трохи не діздрів¹, був би собі ногу навік віченний просадив! Під самим порогом!

— То певне коти...

— Ой, небого моя! Лиш ти не пантруй моєї праці, як око в голові! Не маєш свого що розмітувати! Не принесла ти мені тут ніякого віна!

Анна замовкла. Її дуже прикро вколало те слово. „На що ж ти брав мене? Адже ти й тоді видів, що я бідна!“ Такі гадки тислися їй до голови, але смілости не було в неї кинути й собі ж ними Ґнатові в очі.

— Ну, спати! — комендерує Лесиха. — Ти, непотрібе, вогонь у печі погаси, грань позамітай у закутець, чуєш? Горшки у піч, найкрупні на завтра доваряться. Горпино, води ще нема! Рушай по воду, а хутко!

Анна почала поратися, а Горпина вибігла до сіней. Тут лише злопотіла коновцями² та й коромислом, рипнула дверима, а з обори чутно лиш було веселу пісеньку:

Кобим була така красна, як та зоря ясна.

Світилабим миленькому, ніколи не згасла!

— О, які їй по голові свершки цвіркочуть! | відіззався Ґнат, роздягаючись. — Мамо, не ви-
силайте її ніколи вечером за водою!

¹ Діздрів — побачив.

² Коновка — відро.

— Або чому?

— Та хіба не знаєте? Той довгоносий Громик, он із за дороги, щось дуже до неї...

— Що?—верескнула Лесиха.—Тото за-
смаркане сміє підлазити до моєї доньки? Таже
я йому волосся обмикаю на його капустяній
голові! Я йому піду до матері, най його собі дер-
жить, коли не хоче, щоб йому яка кавза сталася!

Гнат ляг уже на постіль. Лесиха довго ще
не спала та ходила по хаті.

— Ей, най но я його зловлю в свої руки!
Буде він матися! Підсвинок якийсь ходить!
Адже як його пірву за лабу¹, а за другу при-
ступлю, то його розідру.

— Угу, а вам що таке, мамо?—зачала уго-
ворювати Анна. Вона досі мовчала на тоту
бесіду, кінчила прятати.—Що вам такого при-
пало? От, слухаєте, що Гнат плете! Та най
скаже, чи видів коли своїми очама, щоби Гро-
мик зачіпав Горпину?

— О, який мені тут з неї адукат²!—відкрик-
нув на постелі Гнат.—А не підеш ти спати,
ти, робітниче моя неплачена!..

Лесиха роздяглася й лягла на запічок, де
Анна постелила вже була для неї м'яку пе-
рину і два заголовки. На печі хропів уже го-
лосно дід Заруба, та час від часу галайкав
крізь сон Василь.

— Діду, а оберніться на другий бік! Не
хропіть так, піч завалиться!—крикнула Лесиха,
штуркаючи діда в бік.

— Бог запласть! Ручечкам роботящим і но-
жечкам приходящим, і головам вислухащим,—

¹ Лаба— нога.

² Адукат—адвокат.

казав Зачуба крізь сон свою звичайну молитву, але зараз же обернувся на другий бік і втих. По хвилі заснула й Лесиха.

Тихо стало в хаті. Місяць несміло, блідно проглядає крізь мутні шибки. Анна ще не лягла спати. Вона сперла голову о вікно, а лікті о варцаби¹ і довго стояла, тяжко задумавшись. Над чим вона думала? Бог знає. Може переходили поперед її очима її літа молоді, невеселі, сирітські. Може пригадувалася її серцю яка перша, щаслива, безталанна любов, бо в очах закотилися дві сльози, а з уст ледве чутно полилася сумна думка:

Шуміли верби в Поповій Дебри,
Та й лозовое пруття;
Люблю тя, дівча, люблю, серденько,
Про людей не візьму тя.
Не так про людей, не так про людей,
Отець-мати не велить...
Мене за тобов, мене за тобов
Само серденько болить!

— Жінко, ти каланнице моя неприторопна! Що ти, вибралася мишей ловити, чи що? Чому спати не йдеш?—обізвався Гнат.

Анна схаменулася, обтерла сльози і клякла до молитви.

Молилася довго, гаряче, простими, сердешними словами.

Знадвору долітало іржання коней, яких конюхи гнали на пашу, то жалібний голос сопілки, то деркання деркачів у траві. Загавкала собака й затихла. Заклекотів запізнений бузько на сусідовій хаті. А на вигоні прощалася Горпина зі своїм любком.

¹ Варцаб—підвіконня.

— Горпино, серце, зажди ще хвилечку! Ми ще й не наговорилися.

— Ні, Митрику, нема коли, мама будуть сварити. Ти знаєш, які вони! Добраніч тобі! А завтра...

Не докінчила, хопила коновці з водою і побігла до хати.

— Еге, завтра,—шептав за нею Митро.— Хто знає, яке те завтра буде.

Довго поглядав з вигона на Лесишину хату, а далі й задумався.

— Чи не дармо я її люблю? Чи віддасть стара Лесиха за мене?—подумав він. Серце йому стислося, коли погадав про свою бідність.

— Треба робити, заробляти що сили, а чи що з того вийде?.. Таке то наше гречане...

Зідхнув важко, витяг сопівку з-за пазухи, заграв, затікав, та так дрібно та тужно, немов би в тім голосі тонула вся його надія на тихе щастя.

— Гірка моя доле!—прошептав Митро й повернув у свій вигін до бідної, вербами обсадженої хатини, де жила його стара мати. З між густих зелених верб чути було по хвилі парубоцький голос, що виводив пісню:

Ой ще кури не піли,
Кажуть люди: день білий!
Ой вийди, вийди, хороша дівчино,
Поговори зо мною!

Лолін, у червні 1876.

ДВА ПРИЯТЕЛІ

І що ви, куме, говорите о приязні! Приятелі, приятелі! А я вам незнати що ставлю і кажу, що нема на світі правдивої приязні ані правдивих приятелів! Звіть мене, яким хочете, говоріть, що вам злюбиться, а я все буду своє! Бо і що ж то: приятель? Чи найдете такого приятеля, щоби вам або там у нужді поміг, або чим будь порятував? От говориться, аби говорилося, та й годі! А коли хочете, то я вам ось зараз і доказ розкажу, щоби ви знали, як то мало нині можна спуститися на приятеля!

Таже ви знаєте, в якій я був приязні з Хомою Підгорбочним. Та й як же нам було не побратиматись! Ми, бачите, оба були парубки на ціле село; хлопці мов дуби крепкі. На маєтку родичів бог не скривдив, ані нас на працюovitості. Вистроїмося¹ бувало що неділі, як бог приказав,—не сором між людей показатися. А дівчата! О, що вже не налітаються за нами, то святий їх Андрій один знає! Звісно, чисті хлопаки й не-аби-яких батьків діти.

¹ Вистроїтися — прихорошитися.

Товаришували ми з Хомою, що аж любо. Чи бувало в ліс по дрова, чи в очерети зо стрільбами¹ на качки, чи до танцю, чи й до другого діла, оба та й оба. І не було між нами ані сварки ані незгоди. Скаже було Хома:— Семене, вийди завтра на мою сіножатку підтяти нам трохи трави, твоя вже покошена!— Та чому не вийти? Вийду!—говорю. Скажу було Хомі:— Побратиме, у вас нема роботи, візьміть наш волок та понаправляйте, підемо з неділі в Дністер на рибу.— А, то добре — каже Хома, і зараз бере волок до направи.

Наше село, як бачите, над самим Дністром, та й ще на рівнині. А ми оба дуже охочі були до рибацтва. Підемо бувало чи то з саками, чи з волоком, чи, як у повінь, з крошнями, наловимо такої красоти, що кар-карезний²! Є що і собі й на продаж.

Ну нічого! Парубочили ми з Хомою як рідні брати. Нераз і дивувалися люди. Як вони, — кажуть, — погодяться? Та то немов огонь та вода! Я, бачите, з роду повільний собі, а Хома, то прудке як іскра. Але що то й говорити! Стали приятелями, то годі вже позад себе оглядатися! Якось ми погодилися, та й ще й як. Коби так наша громада кожного разу годилася при виборі нового вїйта³, то певно би у нас не було нераз такої кавзи, як буває!

Ех, літа, літа молоді! Хороші би ви були, золоті би ви були для кожного парубка, коли б не приходила на вас тота страшна відьма —

¹ Стрільба — рушниця.

² Кар-карезний — сила-силенна.

³ Вїйт — сільський староста.

бранка. Ще то тепер, то все фрашки¹. Возьмуть тебе до війська, ну, бодай чоловіка за чоловіка держать: не збиткуються, як над німиною. Правда, прийдеться ще й тепер не одному відобрати своє, заким тої муштри вивчиться, та що це против давнього? А в тім і старі люди говорять: доти пес не навчиться плавати, доки йому в вуха не налетиться. Нема науки без муки. Але ж бо тепер сам той асентерунок² то вже не такий страшний, як бувало. Ставишся раз, другий, третій, — не возьмуть, випишуть, і ти вільний, хоч женися, хоч дальше гуляй! Але за моїх часів, о, то не туди йшло! Крий нас боже від такого! То бувало мандатор сам списує й подає, кого йому подобається, до асентерунку, не питає, чи він уже ставився три чи шість чи кілька разів. Так бувало не один бідолага і десять і п'ятнадцять літ живе в вічному острасі. Ось, гадає собі, спадуть шандарі, закують у ланцюжки, та й гайда під міру! А то, бачите, не на те йшло, що нині. Не йшли хлопці так самі до бецирку³, не ставились так як тепер, — утікали й ховалися, хто куди міг, а мандатори з шандарами волочилися за ними по всіх закамарках. Погано було жити на світі.

Ось десь так серед м'ясниць чуємо і ми: записано нас до асентерунку. Боже, зів'яло в мені серденько, як я того почув. А мій Хома аж одеревів цілий, сердешний.

— Не дожидаймося, каже, Семене, лихої години на себе, утікаймо!

¹ Фрашка — жарт.

² Асентерунок — бранка.

³ Бецирк — повіт (до повітового міста).

— Утікаймо! — кажу й я та й побіг домів збиратися. Тато, мама, всі дома як почули, що діється, так і померли з превеликого жалю.

— Синочку, синочку! — заводили мама — одного тебе маю, як одну душу в бога, та й того мені тебе хочуть відібрати.

— Цить стара, — сказали тато крізь сльози, — не держи його, хай іде, чень¹ його бог милосердний устереже від тяжкої нужди! Збирайся, небоже, прощайся з матір'ю, з сестрами, підемо, підведу тебе за село.

Зібрався, попрощався. Ненька умліли, як я вийшов.

— Семене, Семене, вернися! — кричали вони.

Я вернувся.

— Хай хоть надивлюся на тебе, синочку мій, душенько моя! Може то останній раз тебе бачу.

— Дайте, мамко, спокій, бог ласкав! — відповів я дрожачим голосом, цілуючи їх у коліна, а самому аж серце стискалося.

Пішли ми з татом долі загородою над Дністер. Там ждав уже на мене Хома. Тато поблагословили нас, порозповідали, де й куди які криївки, ми попрощалися та й пішли.

Ой, набідувалися ми до весни, боже єдиний, ти йно сам те знаєш! От чуємо, по селах туди й сюди бушують шандарі, того й другого зловили. Нас ще якось господь сохранияв. Ми все держалися придністрянських сторін, мокряків та очеретів.

Аж ось в однім селі говорять нам: „Утікайте в поле! Шандарі з двох боків надійшли, перешукують очерети, виловлять вас як рибу в саку!“

¹ Чень — може.

Падоньку¹ нещасний, куди тут повернутися? В селі сховатись — і гадки нема. В поле втікати, то напевно пропадати: поле чисте, ліса й поліки нема, — виловлять, хіба би в нас заячі ноги, або хіба би ми поховалися в мишачі норі.

— Хомо, прийдеться пропадати аж тут! — кажу я, опускаючи руки.

Ми вже щось аж три ночі не спали, помучились, утепенилися, що ледве дихаємо. Нема сили і кроком поступитися, не то щоби втікати по полю.

— Знаєш що, — каже прудко Хома. — Ходи за мною.

— Куди?

— Не питай, ходи, коли не хочеш пропадати!

Я знав прудку Хомину натуру, змігся якось та й іду. Дорогою гадаю собі:

— І тото приятель, то щирий товариш? Веде мене кудись, бог вість куди, а словечка щирого не скаже, не потішить, не порадить! Гой, гой, світе мій білий, нещасна моя годинонько!

Правда, не раз мені й до тої пори Хома ставав у великій пригоді, не раз рятував мене, не зважаючи на своє небезпеченьство — ну, але ж і я не лишав його ніколи в ніякій потребі, слухав його, як вітця.

Так і тепер.

Таке розгадуючи йду, ноги волочу по якійсь обочі край села з Хомою. Іду та й дивлюся, куди він поведе.

— Гов — сказав Хома, підходячи до самої крайньої хати, — тут треба відпочити.

¹ Падоньку — доленько.

— Тут відпочити? — скрикнув я, роздивившись. — Хомо, а тобі що такого? Таже то сама крайня хата, ще й стоїть на такій голо-течі без найменшого захисту! Тут нас так найдуть і зловлять, як горобця в силці!

— Тут мусимо спочивати! — сказав знов Хома холодно і твердо. — Я не можу далше!

— Але ж, чоловіче, бійся бога! — кричу я. — Сам у пропасть пхаєшся! Що тобі сталося? Чи тобі розум з голови вплив? Я тут не буду спочивати, щоби ти мені не знати що давав!

— Не будеш? Га, то як хочеш. Я тут спочиваю!

— Ходи бодай до онтої стирти та там заріємося в сіно. Не дурій, чоловіче, не пхайся сам у нужду!

— Я і кроком відси не рушуся! — сказав знов уперто Хома й пішов до хати.

— Боже мій милосердний, тожто мій приятель, та мій щирий товариш! Доброхіль пхає мене й себе у різницю? І не уступить від свого, хоть гинь! Упреться, як козел рогами! Мати пречиста! Рятуй мене від усього злого і від такого приятеля!

— Але що ж тепер діяти? — гадаю собі далше. Прийдеться самому пропадати! Ех, — гадаю собі далше, — пропадати мені самому де інде, а Хомі тут, волимо вже бодай оба разом гинути!

І я пішов за Хомою до хати.

— Що, нагадався, нарозумився? — питає він мене з насмішкою. Боже, він ще насміхається над моєю нуждою, а з мене би й крові не дорізував!

Хата, що до неї ми зайшли, то була напіврозвалена стара кучка, житло старого діда

жебрака. Лиш літом він тут часом ночував, — зимою сидів у селі, а й літом звичайно цілими тижнями волочився по селах за жебраним хлібом. І тепер ми не застали його. Хата була засунена засувом, але Хома відсунув його кушником якогось патики. В хаті не було нічого крім кількох торбів, палиці дідової, шапки пошвиваної з тисячних латок та й деяких других лахів.

Але мені дивно було, чого то Хома так тішиться й бігає по хаті.

— Гей, Семене—каже він,—ти, бачу, двері засунув? Не засувай їх! Ще й відхили трохи, тут душно!

Боже мій милий, той чоловік, видно, ввесь розум стратив, чи що?

— Відсунь двері й відхили, чуєш?—гукнув на мене.

Що ж було робити? Мусів я слухати налибоватого¹.

— Розбирайся й лягай спати! Треба проспатися, бо в ночі і на волосок оком не змигнемо!

Я стою, витріщивши на нього очі, сам не знаю, що діється зі мною.

— Чуєш, чи ні, тумане вісімнадцятий! Розбирайся та лягай спати! Як буде час іти, то я тебе збуджу.

Мені переверталось в серці й кипіло як у кітлі. Сльози виступали на очі.

— Хомо!—кажу крізь плач,—що тобі сталося? Чи ти стратив бога з серця? Чи ти забув, що маємо родичів?.. чи ти забув, що шандарі леда хвиля надпадуть? Що ти робиш?

¹ Налибоватий — сільське посміховище.

Зглянься на бога, не губи нас обох! Таже ми колись були товаришами, я любив тебе широко, як свого рідного брата! Що я тобі провинив? За що ти хочеш мене віку збавити?

І що ви гадаєте, Хома зм'ягчився тою бесідою? Бодай так пси траву пасли! Відвернувся вам від мене, як нелюд, потер рукою по чолі чи по лиці, та й у сміх.

— Ха-ха-ха! Отто мені парубок! — реготався. — Занюхав біду, як той сліпий ковбасу в борщі, та й уже: гину, каже, нема мене!

Отто, видите, щирий приятель! І спусти-ж-ся на такого чоловіка! Заждіть, яке він мені ще вистроїв!..

— Семене, — каже Хома по хвилі вже якось лагідніше. — Семене, братчику, хіба ти гадаєш, що я би не віддавав життя свого за тебе? Хіба ти забув, що ми оба на одній дорозі? Не гадай прецінь, що я з глузду зсунувся, або що, що хочу себе й тебе погубити! Лиш роби, як тобі кажу, а увидиш, що я ще не такий дурний, як тобі видиться.

Трохи мене успокоїли ті слова, а зрештою що ж було робити? Роздягся я, постелив сірак на землю і ляг. Але де там мені заснути! Дрожу цілим тілом, як риба в матні! Кому би в такій тяжкій тривозі сон до голови брався?

Хома не лягав, шарив щось по хаті. Що він задумав? Господь його знає. Я не догадаюся, аби й що!

— Семене, — каже він, видячи, що я не можу заснути, — на, випий!

І підніс мені порядну чарку горівки. Горівку він мав при собі, чарку найшов десь у закутку.

Я випив. Напій був сильний, мене якомсь проняло теплом, утома відозвалась—за хвилюк у заснув мов камінь.

Не знаю, чи довго я спав, чи ні, аж ось Хома будить мене знов.

— Семене, Семене, вставай, шандарі!

Останнє слово, мов ясний грім над ухом, протверезило мене в одній хвилі.

— Де, де,—питаю, зірвавшись на рівні ноги.

— Не питай, роби, що тобі скажу!

— Що робити?

— Зажмури очі, і не отворюй їх, аби що було, аж доки тобі не скажу. Пам'ятай!

— Добре, добре!

— А тепер на тобі отсе в руку!

Я взяв. То був мотуз чи воловід якийсь, не знаю.

— Держися добре!

— Держу.

— Ходи тепер за мною!

Ми пішли.

Дорогою чую — крик якийсь, плач, завід, товар реве, пси гавкають, під ногами болото, — ми відай ідемо селом.

— Хомо, бійся бога, куди ти ведеш мене?

— Ані слова, тумане! Шандарі надходять! — шепнув він мені своїм твердим голосом. Я завмер зі страху.

— Оттут нам буде — гадаю собі! — Пропала коза, пропала й береза!

Ідемо далі, а підомною коліна лиш диль, диль, диль! Аж ось чую:

— A skad wy, dziady?¹ — питає різкий голос.

¹ А звідки ви, старці?

То певно шандар, гадаю собі.—Ну, господи, помилуй грішну душу! Зараз і до нас заговорить! Дивно мені лишень, чому насамперед говорить до якихось дідів.

Смішливий старечий дідівський голос відповідає ось-ось передо мною:

— З білого світу, паночку ласкавий. Ми божі старці, браття близці. В ріці купалися, в воду нурялися; я його занурив, а він у воді очі погубив. Хотів найти та не міг, таки до дому побіг.

— Ха-ха-ха! — засміялось кілька голосів.

Боже ласкавий, тут їх мусить бути немало. І чому вони не хапають, не в'яжуть нас? Навіть не відзиваються ні словом до нас.

— *Gdzie mieszkacie, włóczęgi?*¹ — питає знов різкий голос, але видно було, що крізь сміх.

— Край води, паночку, край води! Наша хата з лободи, зашіпка з ріп'яха, а стріха з лопуха!

Знов сміх довкола, але шандарі ще не займають нас. Я дрожу цілий і держуся за мотузок, не сміючи вже направду зі страху проглити на світ. Гадаю собі: хай буде, що має бути, побачу, як то скінчиться.

— *Jakis bestja, dowcipny!*² — сказав насміявшись досита різкий голос до других. — *Ale chodźmy już! Zdaje mi się, że w tej stercie za wsia uda nam się złowić jakiego ptaszka!*³

Я чув, як шандарі регочучись віддалились і з диву не знав, де стою.

¹ Де мешкаєте, волоцюги?

² Якась тварина дотепна.

³ Але ходім уже. Здається мені, що в цій скирті за селом пощастить нам зловити якогось пташка.

— Ходи, сліпий братище!—кричав дідівський дряхлий голос все ще передо мною,—ходи там, де вітер свище! На вітер полягаємо, вітром повкриваємось, вітер під голову візьмемо і тепленько заснемо.

— Złodziej ze swojemi przymówkami!¹—почулось мені здалека. Хома сіпнув мене за шнурок. Я пішов за ним, все ще не знаючи докладно, чи то сон, чи ява, що зо мною діється.

Ми йшли ще досить довго.

— Ну, отвори очі, сліпий коте!—сказав до мене весело Хома. Я проглянув. Густа мряка вже розсілася круг нас по полю, далеко ще віднілося село, яке було пізнати по клубах диму, що тут і там зносилися по-над низькі, солом'яні стріхи.

— Ну, що, з'їли нас шандарі?—питає мене Хома, сміючись.

Я не відповів і слова, не міг ще прийти до себе.

— Товаришу любий, а видиш, що я не пхнув тебе у пропасть!—сказав він потихо. Я тепер перший раз поглянув на нього.

Що це знов? Якийсь дід з довгою бородою стояв при мені.

— Во ім'я отця і сина, а тобі що, Хомо?

— Те, що й тобі!—відповів він.

— Те, що й мені? А це як ти гадаєш?

— Подивися в воду на свою вроду!—відказав він дряхлим дідівським голосом. Недалеко була широка калюжа, я поглянув—угу на тебе, маро! Коли би я не знав, що я сам, то я би не пізнався, аби що! Дід та й дід з мене, хоть

¹ Злодій зі своїми приказками.

гинь, не пізнаєш Семена. Пообвішуваний торбами, з довгою палицею в руці, з сорокатою шапкою на голові. Хома й собі ж так! Через те він казав мені так напруго¹ йти спати в дідівській хаті! Угу!

Так ми, бачите, уйшли на цей раз біди, але, чи гадаєте, що на тім скінчилося? Шандарі шукали, парцювали² далше, ми йшли та кидались у різні боки, як ті ворони на вітрі, коlessили та коlessили поза Дністром. Аж ось чуємо: вже унялася трохи біда, вже нема шандарів в околиці. Ну, слава тобі господи!—гадаємо—таки ми на цей раз спаслися! Тепер треба міркувати, щоби деяким чином до дому вернути. Радь, Хомо! Провадь, Хомо! Хома взявся провадити.

Ми вертали поволі манівцями, обережно, щоби де несподівано не попались у руки шандарам. Бог поміг, ми зблизилися вже до свого села, ось лиш пів мильки, не далше. Хто би був гадав, що тут найдемо те, чого ми майже через пів року не могли знайти по чужих селах? А таки знайшли свою біду на мості, як кажуть. Та й то через мого приятеля, через Хому.

Сиділи ми два дні в очереті. Було чутко, що ще в нашім селі шандарі. Другого дня вечером каже Хома:

— Знаєш що, Семене. Мене нога болить, може б ти вийшов де в село, розвідався, що чувати, та приніс що їсти?

Я пішов. Ледве я вийшов з очерету, дивлюся: шандарі ходять по полю. Я, побачивши їх, аж одебелів з переполоху. Господи, ану ж не вони

¹ Напруго—рішуче.

² Парцювати—шниряти.

побачуть мене! Ех, задер я поли, змикай в очерет. Але вже було за пізно, доглянули мене собачі діти, пустилися за мною на здогін. Ще лиш то собі пригадую, що їх було чотири.

Як і куди я біг, не тямлю. То лиш тямлю, що обмочений, обшарпаний, окривавлений я впав коло Хоми. Хома відразу зрозумів, про що йде.

— Вставай, — крикнув він мені, — скачи під міст!

Недалеко був міст через ріку. Під ним була знайома нам криївка.

Я добув останніх сил і встав.

— А ти ж куди подієшся? — питаю Хому

— Бігай¹, я вже собі пораджу.

Я побіг, лишаючи його в очереті.

Не знаю і до нині, що за хитрість придумав був Хома, щоби і цей раз уйти погоні. За хвилю, дрожачи на цілім тілі, сидів я уже під мостом, схований безпечно. Сиджу я, сиджу, поволі й страх пройшов, надзираю, надслухую, що станеться з Хомою. Нічого не чую, лиш ріка шумить боком по-під міст.

Довго я сидів скулений, не рухаючись під мостом між двома долинами. Аж ось чую якийсь гомін. Зазираю здалека, — господи милосерний! Це ж мого приятеля, мого Хому ведуть шандарі. На руках і на ногах побряскують ланцюшки, шандарі оточили його й поблискують карабінами. Мені в очах потемніло, серце мов льодом обдало. Гляджу ліпше, Хома по саму шию мокрий, обталапаний, ще до того повно на нім шувару, гнилого листа й зеленої водяної трави. Певно, неборак хотів

¹ Бігай — біжи.

сховатися в баюру, та дарма, найшли його зловили!

Слава тобі господи, хоч я цілий, — подумав я собі, скулився втрое й сиджу тихо, ледве дух у собі переводжу.

Ну, хто би гадав, що Хома бодай тепер не схоче мені зашкодити! Гай, гай, боже єдиний! Приятель, приятель! Слухайте лишень, на яку хитрість узявся мій приятель неприторонний, щоби й мене погубити і видати в руки шандарам. Слухаю я, чути здалека кроки. Ідуть шандарі на той міст, де я сиджу. Гов, чую ще щось. Хтось чи співає, чи що! Прислухуюсь ближче, то голос Хоми. Йде він та й ніби приспівує протяжно:

Ой Семене, мій друже Семене!
Та скажи ти батькові від мене,
Що не буде вже Хома
У неділеньку дома!

— Добре, добре, — крикнув я з під моста, порушений жалібним Хоминим співом.

Господи, як я в тій хвилі налякався власного голосу! Жити і вмирати буду, а тота хвиля не вийде мені з пам'яті. Мені зашуміло в ушах, замерещило перед очима, кров бухнула до голови, — сам не знаю, що зо мною сталося.

Я отямився на мості. Два шандарі держали мене за руки, один замикав на залізну колодку¹ ланцюшок, котрим вони були звязані. Я рушив ногою, на ній забреньчав такий самий ланцюшок.

І ви говорите мені о приязні! Чи ж то по приятельськи поступив собі Хома зі мною? Я поглянув на нього. Стояв понурий, мокрий, дрожачий. Раз глипнув на мене — в його очах

¹ Колодка — замок.

крутилися сльози... Що мені з тих сліз? Вони
ні мені, ні йому не допоможуть!

На другий день нам уже обстригли кучері.
Ми були вояками.

Ох, приязнь, приязнь! Товариство! Далось
ти мені гірко в знаки, не забуду я тебе до
смерті! Бо через тебе пропали мої літа молоді.

Лолин, у червні 1876 р.

МУЛЯР

Ах, той стук, те калатання, ті крики на вулиці як раз проти мого вікна прогоняють усяку думку з моєї голови, не дають мені й на хвилю спокою, відривають від праці. І нікуди мені подітися, нікуди сховатися від того невгамовного стуку: від рана до вечора він не перестає, а коли ляжу спати, змучений денною спекою, то чую його виразно навіть у сні. І вже цілі два місяці так, подумайте собі! Від коли напроти моїх вікон почали мурувати оту нещасну каменицю, від тоді я не написав ані одної стрічки, і стук та калатання не вгавали в моїх вухах.

Не можучи сам нічого робити, сідаю день-денно у вікні й дивлюся на роботу інших. Вид руху, бігання, праці кількадесятьох людей, що вертаються і нишпорять у тім тіснім місці мов мурашки в купині, прогонює нервові роздразнення. Я вспокоююсь дивлячись, як помалу під руками тої маси робучого люду росте велика камениця, як здвигаються в гору її мури, як шиїють та куриться вапно, що його гасять у великих дощаних скринях та спускають відтак у ями, як мулярі тешуть цегли, допасовуючи їх до належного місця, як

жінки й дівчата носять цемент у цебриках, у яких крізь вуха просилено дрючок, як помічники, зігнені в дугу, на дерев'яних носилках, ярмом накладених на плечі по оба боки шиї, двигають цегли горі руштуванням. Уся важка, щоденна робота тих людей проноситься передімною мов хмара, і чуючи їх крики, жарти та розговори, я й сам про себе забуваю, немов тону в якімось безбережнім непрозорім тумані, і швидко, невловимо пливе година за годиною, день за днем.

Лиш ті підмайстри зі своїм криком, зі своєю лайкою, погрозами, наругами та самоволею над робітниками виривають мене з того непрозорого туману, нагадують живу, погану дійсність. Їх лиш двоє, а прецінь усюди їх повно; всі робітники мовкнуть і хиляться, де який із них проходить. Нічим їм не догодити, ніщо їм не в лад, на все в них готова наруга, готове гнівне, згідне слово. А нехай-но котрий робітник посміє відізватися, боронитися або впімнутися за товаришем, — зараз лице пана підмайстра наливається кров'ю, з уст прискає піна, і мається ж тоді від нього винуватець! І то ще добре, коли йому дозволять терпіти, коли не наженуть в цій хвилі від роботи! Адже вони тут повні пани, їх власть над робітниками необмежена, а нагнавши одного, вони зараз же надиблють чотирьох, що ще й напрошуватись будуть на місце прогнаного. О, нинішнє літо для підмайстрів жниво! Вибирай лишень і з платні вривай скільки хочеш, нічого не скажуть робітники, — а як котрий схоче пожалуватися будівничому — геть його, нехай гине з голоду, коли не хотів бути покірним.

Одного дня, коли я, як звичайно, сидючи в вікні поглядав на роботу, вчинився нараз крик на самій фронтовій стіні. Причини крику я не бачив, — чув тільки, як підмайстер кинувся до одного робітника, понурого, високого муляра середніх літ, і почав ганьбити його останніми словами. А той нічого, похилився, і даліше робить свою роботу. Але підмайстра ця вперта, понура мовчанка розлютила ще більше.

— Ти злодію, ти драбе, кримінальнику, зараз мені забирайся відси! — кричав запінений підмайстер, чимраз ближче надскакуючи до робітника.

Я бачив, як понуре, нахилене над цеглою лице муляра чимраз більше червоніло, мов жаром наливалось. Він затис зуби і мовчав.

— Чи маю сто разів до тебе говорити, ти шибенику, голодранче, розбійнику один, га? Марш відси, зараз забирайся, бо скинути кажу!

Робітник очевидячки боровся сам із собою; його лице аж посиніло. Вкінці, не випростовуючись, підвів трохи голову, і звільна, з невимовною погордою в кожному звуці, процідив:

— Хлоп хлопом! Мудь мудьом¹! Не дай боже з хлопа пана!

Підмайстер на хвилю немов застив на місці при тих словах. Очевидно примівка мулярева вразила його в саме болюче місце: він був з хлопського роду, і тепер, ставши „паном підмайстром“, дуже стидався свого походження. Тож, по хвилевім остовпінню, він вибухнув повною силою пари.

— Так? Так ти до мене? Чекай же, я тобі покажу! Я тебе навчу! Марш!

¹ Мудь — хам.

Робітник не рухався з місця і робив своє.
— Забирайся, опришку! Махай до сто бісів,
бо велю поліція закликати!

Робітник уперто ценькав молотком о цеглу.
Тоді підмайстер прискочив до нього, вирвав
йому молоток із руки і шпурнув на вулицю.
Розлючений муляр заскреготав зубами і ви-
простувався.

— Хаме! — крикнув він. — Якого ти біса мене
вчепився? Чого ти від мене хочеш?

— А! Так ти грозиш? — ревно підмайстер. —
Гвалту! Гвалту! Розбійник!

На той крик прибіг другий підмайстер і оба
сполученими силами кинулись на муляря. Той
не опирався. Кулаки посипались на його плечі;
супроводжений стусанами, німий з лютости
й розпуки, він зійшов із руштування і взяв на
плечі свій мішок з начинням.

Інші робітники, що бачили цілу ту справу,
мовчки працювали, похилені над цеглою і за-
кусуючи зуби. Ніхто з них не писнув ані слова.

— Масти хлопа лоем, а він смердить гноєм! —
крикнув на відхіднім муляр уже з вулиці. На
лиці його ще раз показалася силувана насміш-
ка, але в очах рівночасно проти сонця заби-
ли сльози.

— Лиш ти не йди на зломану голову, опри-
шку, Довбушуку поганий! — крикнув підмай-
стер з муру і погрозив відходячому кулаком.

Другого дня я встав рано й виглянув крізь
вікно. На вулиці ще було тихо. Робітники
тільки що сходилися „на фабрику“. Я дуже
зачудувався, побачивши між ними прогнаного
вчора муляря. Зацікавлений, я почав дивити-
ся, що з того буде, як прийде підмайстер.
Інші робітники мало бесідували з собою, а до

відігнаного й зовсім ніхто не підходив, він стояв з прибока коло паркану. Аж ось і підмайстер надійшов, фукаючи чогось, як ковальський міх. Він швидко озирнув робітників; його гнівний погляд зупинився на прогнанім учора мулярі.

— А ти, опришку, знов тут? А ти чого тут? Хто тебе потребує?

— Пане підмайстер, — озивається робітник, підступаючи два кроки (серед загальної тиші чути, як тремтить його насили здавлюваний голос), — пане підмайстер, майте обачіння. Що я вам зробив? За що ви мене хліба збавляєте? Адже знаєте, що тепер роботи ніде не знайду, а дома...

— Марш ти мені, кримінальська мордо! — ревнув підмайстер, котрому нині не в лад була покірлива стать, так як учора вперта, понура мовчанка.

Муляр звів голову, взяв під паху свій мішок з начинням і пішов.

Цілий тиждень потім що рана я бачив ту саму сцену на вулиці. Відігнаний муляр очевидно не міг ніде знайти роботи і що рана приходив просити підмайстра, щоб прийняв його. Але підмайстер був твердий як камінь. Ніякі просьби ані заклинання не порушували його, і чим більше муляр гнувся та хилився перед ним, чим глибше западали в голову його потускнілі очі, тим гордіше бадьорився перед ним підмайстер, тим прикрішими та згірдішими словами ганьбив бідолашного робітника. А той неборака по кожнім відказі тільки стискав зуби, брав мовчки під паху свій мішок і втікав не оглядаючись, немов боявся якоїсь страшної покуси, що так і перла його до поганого діла.

Було це вечером у суботу. Напрасний¹ дощ захопив мене серед вулиці, і я змушений був схоронитися до поблизького шиночку. В шинку не було нікого; брудна, вогка світлиця була слабо освічена одною лампою, що сумовито гойдалася на стелі, а за шинквасом дрімала стара, товста жидівка. Оглянувшись по кутах, я—диво дивне!—за одним столом побачив знайомого муляра поруч із своїм завзятим ворогом підмайстром. Перед кожним стояла склянка пива до половини надпита.

— Ну, дай нам боже, куме!—сказав муляр, стукаючи своєю склянкою о підмайстрову склянку.

— Дай боже й вам!—відповів той тоном дедь лагіднішим, ніж на вулиці коло роботи.

Мене зацікавило це дивне товариство. Я казав собі дати склянку пива й сів далеко в другім кінці світлиці в куті за столом.

— Та що, куме—говорив муляр, видимо змагаючись на силу на свобідний тон, — не добре це, що ти так на мене завзявся, бігме² не добре! За таке, куме, бог гнівається!

Говорячи це, він закалатав склянкою о стіл і замовив іще дві склянки пива.

— Та ж ти, куме, знаєш, що в мене дома, яка нужда! Не треба тобі й говорити. Жінка слаба, заробити не може, а тут я вже, з ласки твоєї, цілий тиждень ані о!.. Та ще коби то я сам, то вже би чоловік якось терпів. А то, видиш, слаба жінка, та й ті бідні хробаки, вже ледве лазять, хліба пишать... Серце крається, куме, бігме, що крається! Адже я їм якийсь отець!

¹ Напрасний—несподіваний.

² Бігме—ві-богу.

Підмайстер слухав цієї бесіди, понуривши голову і хитаючи нею, немов дрімав. А коли жидівка принесла пиво, він перший узяв склянку, калатнув о муляреву і сказав:

— На здоров'я твоєї жінки!

— Дай боже, щоби й ти не хорував, — відмовив муляр і надпив трохи свою склянку. Видно було з його лиця, як неохітно його вустикалися напиту. Ах, може на нього пішов останній гріш із визиченого перед чотирма днями ґульдена¹, що мав прокормити цілу його нещасну родину аж до ліпших днів, бо другого бог-знає чи де вдасться визичити! А тепер він за останній гріш узявся гостити свого ворога, щоби хоч так задобрити його.

— І ще ж ти, куме коханий, зваж так на сумління, що я тобі такого зробив? Що в злості сказав тобі нечемне слово?.. А ти ж мені скільки наговорив! Бігме, куме, не добре так кривдити бідного чоловіка!

Кум, випивши пиво, знов схилив голову і хитав нею, немов дрімав.

— Та вже—заговорив несміло муляр—будь ласкав, у понеділок... теє... Сам видиш, куди бідному чоловікові дітися? Хіба таки на пні гинути з жінкою й дітьми?

— Та що, скажеш дати ще склянку того шуму?—перервав його бесіду підмайстер.

— А, і овшім, і овшім! Гей, ще склянку пива! Жидівка принесла пиво, підмайстер випив його й обтер уса.

— Ну, та як же буде?—спитав тривожно муляр, стараючися взяти підмайстера за руку і дивлячись йому в лице.

¹ Ґульден—карбованець.

— А як буде?—відповів той холодно, встаючи і збираючися до відходу.—Дякую тобі за пиво, до роботи в понеділок не маєш чого приходити, я вже прийняв другого. А впрочім (ці слова сказав уже коло самих шинкових дверей) я таких опришків, таких шибеників, як ти, не потребую!

І підмайстер одним скоком вибіг на вулицю й затріснув за собою шинкові двері.

Нещасливий муляр став мов громом прибитий на ті слова.

Довгу хвилю стояв нерухомо, не знаючи запевно, що й думати. Далі прокинувся. Якась дика думка блисла в його голові. Він одною рукою пірвав стіл, за котрим сидів, і як стій відломав від нього одну ногу, а відтак замахнувся відломаною ногою по шинквасі. Брязк, дренькіт, хруст, крик жидівки, гамір надбігаючих людей, крик поліціанта, все в одній хвилі зіллялося в одну дику, оглушаючу гармонію. За хвилю нещасний муляр опинився серед ревучої та пискливої купи жидів, що з великим рейвахом віддали „скаженого та біснова того розбійника“ в руки поліціанта. Грізний сторож публичного безпеченства вхопив його за плечі і пхнув на перед себе. Побіч поліціанта поволоклася ледве жива з переляку шинкарка, залишивши замість себе другу якусь жидівку в шинку, а довкола них голосячи та верещачи, ціла купа жидиків і всякої вуличної голоти повалила до поліції.

1878 р.

САМ СОБІ ВИНЕН

I

„Виставлений на публичну продаж ґрунт під номером конскрипційним 29, власність Миколи Прача, вартости шацункової¹ 150 ринських, ураз із всіми господарськими забудованнями, зложеними зі стайні на одну корову і хліва на одну свиню, для заспокоєння вірительності² Мортка Шіндера в сумі 40 ринських коштів ексекуційних. Ціна виволання³ 150 ринських. Хто да венци?⁴“

Оце все викрикуючи захриплим горільчаним голосом вичитував із подовгастого синявого піваркуша паперу возний судовий, що zarazом сповнював службу запряяглого ліцитатора⁵. А прокричавши, прогримав кілька разів молотком о дошку поставлену на колоді, що заступала місце урядового стола.

Хата і господарські будинки, про які, мов на сміх, говорилось у ліцитаційнім едикті, то

¹ Вартість шацункова—з польського, оцінена.

² Вірительність—позика.

³ Виволання—з польського, виклик.

⁴ Хто да венци—з польського, хто дасть більше.

⁵ Ліцитатор—той, що продає з молотка.

була одна нужденна халабуда, все під одною стріхою, на якій було більше зеленого моху, лободи та кропиви, ніж соломи, збудована з перегнилих драниць у вербових стовпах.

— Хто да венци?—повторив своїм українсько-польським, ніби то урядовим жаргоном возний.—Сума виволання 150 ринських.

Довкола стояло кілька селян у нужденних сіряках і солом'яних капелюхах, а також два-три пейсаті, брудні жиди. Вони гуторили між собою, озиралися по подвір'ю, де відбувалась ота подія, але на оклик возного ніхто не відповідав.

А на боці, коло розваленого плота сидів на колоді сам Микола Прач, високий, може тридцятип'ятилітній чоловік, худий як скипа, з лицем зіссаним нуждою й недугою. На колінах у нього сидів хлопчик п'ятиліток, тулячись до вітця і з ляком позираючи на чужих людей перед хатою. А побіч нього стояла його жінка з меншою дитиною на руках, і запаскою обтирала сльози.

— Хто да венци? — кликав возний, обзираючись. На те приступив до нього жид, сам таки Мортко Шіндер, і лівою рукою діткнувшись ярмурки на своїй голові, сказав:

— Ни, по що, прошу пана, давати венци? Я дам сорок.

— Мортко Шіндер дає сорок; хто да венци? За першим разом!—кликав возний.

Ніхто не озивався.

— За другим разом!..

Усі мовчали, чути було тільки, як глухо хлипала Прачиха.

— За третім разом!

Голосні удари молотка о дошку були відповіддю на той оклик. Мортко Шіндер за свої

40 ринських став властителем ґрунту й ґаздівства, отаксованого на 150 золотих ринських, а вартного що найменше 200 зол. ринських.

— Ну, ти дурний хлоп,—обернувся він до Миколи.—Не казав я тобі, загодися зі мною, віддай мені половину твого ґрунту? А тепер видиш, я маю цілий!

— Бог тебе покарає за нашу кривду, ти п'явко людська!—крикнула заходячися від сліз Прачиха.

— За що мене має бог карати? Що я не по правді робив? Тебе саму най бог карає, ти паскуднице, ти! Зараз мені забирайся з мого обійстя!

Прачиха живо обтерла сльози й хотіла ще щось сказати Морткові, але Прач махнув на неї рукою і сказав зломаним, глухим голосом:

— Дай йому спокій! Що вже тепер говорити? Нічого не врадимо! Бог нас покарав, бо така його воля... Нехай і так буде! Ходім!

Він устав, узяв за руку хлопчика й пішов, а за ним розливаючися слізьми пішла і його жінка з малою дитиною на руках.

— Оттак, куме, вже знов одного ґазди¹ не стало в громаді,—гуторили між собою селяни на оборі.

— Га, видно якийсь допуст божий на мир християнський!

— Ей, говоріть, „допуст божий“!—сказав один, трохи порядніше вбраний від інших.—От нарід сам собі винен, та й годі!

— Ей, куме, куме,—відповів перший,—не говоріть так. Добре так, що вас бог поблагословив, біди не знаєте. А бідний, то нехай

¹ Газда —хазяїн.

і найпорядніший буде, то таки двох в одну сорочку нараз не вбере.

— Те-те-те, — відказав багатший, — також пуста балаканина. Робити треба більше, рук прикладати!

— Ой, чи ж то, куме, бідний не робить, аж йому нераз очі з голови лізуть... Але що то все pomoже? От тепер ми тут стоїмо, а хіба ми знаємо, чи й на нас котрого завтра не спаде те саме, що нині спало на Миколу?

— Таке, таке, — відповів багатший. — Не бійтеся, доброму, порядному ніколи таке не станеться, а все якомусь ледащо, як ось цьому Миколі! Говоріть що хочете, а я все своєї буду, що він сам собі винен...

II

Світ широкий, а де в нім подітися бідному, беззахисному?

Микола Прач ішов долі селом мов сновида, а жінка йшла за ним, ридаючи та заводячи, мов за вмерлим. Був парний літній день. Люди робили в полю, і по селі нікого не було видно. Далі жінка підбігла й порівнялася з чоловіком.

— Миколо, куди ти йдеш?

— До Свічі, — відповів той понуро.

— Боже мій, що ти кажеш?

— Ну, а куди ж тепер іти? Іншого виходу нема...

— Най нас бог боронить від того, Миколо. Не говори так! Ади, ось тут жиє моя тітка, ходімо до неї, будемо літом робити, а зиму якось перекалатаємо.

— А відтак?

— Відтак... відтак знов будемо робити, і чей¹ якось прожиємо між добрими людьми.

— Добрими?.. Ну, ну, варто між ними жити! Ні, вже нічого з того не буде.

І Микола пустився йти далі. Жінка задержала його за руку.

— Бійся бога, чоловіче, що ти хочеш робити? Адже це гріх великий! А мене ж на кого лишиш? А діти?..

— А живши, що я тобі й дітям поможу? Дурна, пусти мене!

Але вона не пускала, і конче тягла його через місток на тетині² подвір'я.

— Знаєш що, — сказав нарешті Микола, — коли хочеш, то йди до тітки...

— А ти?

— Я не піду.

— Чому?

— Я не можу ані одної хвили жити в тім проклятім селі! Коли силою задержиш мене, то повішуся. То ж ліпше пусти.

— Але куди ж ти підеш?

— Піду на заробок, на Людвіківку до тартаку.

— До тартаку? Господи небесний, таже ти слабый, як комар! Що ти там зможеш робити?

— Не бійся, щось уже знайду. А там тепер треба робітників, то приймуть.

— А коли ж вернеш?

— Як зароблю стільки, щоби викупити своє добро від того проклятого жида. Скоріше ні.

Вона витріщила на нього здивовані очі і тривожно гляділа йому в лице.

¹ Чей — може.

² Тетині — тітчені.

— Миколо, що ти кажеш?..

— Що чуєш.

— Але ж то...

Не могла докінчити, в горлі щось давило її, мов камінь.

— Коли буде, то буде, але мусить бути. Або зароблю, або згину... Що мені по таких життю!

Він поцілував жінку й дітей і повільним, нетвердим ходом пішов далі гостинцем. Вона плачучи гляділа за ним з містка, поки не щез на скруті за горбочком.

III

Рік минув від того дня. Знов літо. З погідного неба сонце сипле гарячим промінням на високі лисі гори, на зелені мочарки над рікою, на фабричні забудування Людвіковецького парового тартака. Свіча бурлить і розбивається о круглясте каміння; на необрубаних горах мліють смерекові ліси, повиті прозорою синявою млою. Серед кітловини стримить сама фабрика, зі всіх боків обсаджена високими стосами грубих ботюків¹, мов величезним сірим муром. З червоного комина бухає дим і розлягається проразливий свист; у нутрі фабрики чути скажений клекіт, писк, скрип і ляск парової машини, перемішаний з оглушливим шумом води і криком робітників. А в віддалі на вершках гір лунає тут і там цюкання топорів та хрускіт зрубуваних величезних смerek.

— Гура! — кричать рубачі при кожному упадку такого лісового велетня, а відтак почина-

¹ Ботюки—колоди.

ється цюкання, велетня обрубують з галуззя і по утертій колії спускають долі горою на ріку, яка донесе його просто до машини. День по за день зі всіх верхів навкруги лунає те цюкання і той крик, день по за день сотки лісових велетнів з хрускотом зсуваються по голих, шутрових урвищах гір у долину, щоби там на воді ждати, аж прийде їх черга лягати під невмолимі залізні зуби парових пил. І день у день 14 зложених пил (гатрів) гризуть кости лісових велетнів, мов 14 великих невтомних червяків.

Між рубачами працює й Микола ось уже від року. Він став іще нужденніший і сухіший, але сьогодні рубає з якимось завзяттям, немов та смерека — його смертельний ворог.

— Чей нині останній раз, господи, чей останній раз! — думає він собі, високо замахуючи сокирою.

Він нині щасливий. У його ремені завиті в шматині лежать у безпечнім сховку 50 ринських, зароблені за рік. 40, рахує Микола, буде жидові, а 10 на початок господарства. Нині вечером кінчиться його робота, а завтра він піде додів.

І справді другого дня ще не світ, не зоря, а Микола Прач опирав уже далеко від Людвіківки. Він ішов швидко, аж задихався. Думка його літала в будучині, не хочачи ані раз глянути по за себе, де нічого не стрітила б, як тільки недолю та недостаток.

— Насамперед піду до жида — думав собі бідний чоловік, — викуплю поле й хату, а тоді вже до жінки... „Ходи, скажу, час прийшов обстати знов на своїм!“

Ота думка додавала сили його слабим ногам. Сонце стояло над заходом, коли дійшов до

свого села. Серце забилося в його груди, коли побачив здалека свою на пів розвалену хату і широку корчму край села. Добуваючи останніх сил, він поспішав до неї.

— Добрий вечір, Мортку! — крикнув він, входячи до корчми.

— Добре здоров'я! А, то ви Миколо? — сказав Мортко. — Де ж то ви бували, що вас так довго не було видно?

— Був на роботі, — сказав Микола. — Слухай Мортку, я тобі маю щось сказати.

— Ну, що таке?

Микола видобув з череса шматину, розв'язав її і положив перед жидом чотири десятки.

— На, видиш! Віддай мені ґрунт і хату.

— Що, що, що? — скрикнув жид і відступився. — Ти хочеш за сорок ринських купити ґрунт і хату? Ха-ха-ха!

— Не купити, але своє відобрати!

— Відобрати? Ов, а то як відобрати?

— Я тобі віддаю, що тобі винен, а ти мені віддай ґрунт і хату.

— Овва! Ти, бачу, Миколо, десь набрався великого розуму. У нас так не йде! Мені за той ґрунт дають триста ринських. Я хочу чотириста, а тобі дам за двіста п'ятдесят. Розумієш?..

Микола став мов остовпілий від тих слів. Жид, бачилось, злякався, бо шморгнув до ванькира й запер за собою двері. В корчмі було кілька знайомих селян. Ті обступили Миколу, зачали вітатися з ним і потішати його, але він стояв мов стовп, не зводячи очей із того місця, де перед хвилиною стояв жид. Довго-довго простояв так бідний чоловік, а далі обернувся до людей.

— Люде, чи то може бути? — спитав він глухим, тримтячим голосом.

— Що ж, кумочку, зробиш жидові, коли все в його руках? — відповів один.

— І права нема на того ніякого?

— Нема.

— Га! — сказав Микола й замовк, тільки грубі, пекучі сльози покотилися по його блідому, замученому, порохом припалому лиці.

— Люде добрі, — сказав він по хвилі, — візьміть оті гроші, прошу вас, і дайте моїй жінці. Мені їх не треба. Поклоніться їй від мене і кажіть, що незадовго верну. А про це, що тут із жидом було, ані слова! Чуєте, ані слова!

— Добре, кумочку, добре.

— А тепер будьте здорові!

Він натис капелюх на голову і вийшов. Сонце горіло криваво золотим огнем над самим заходом. Кривавою пасмугою блищала Свіча серед темнозеленої рівнини, звиваючись поміж лозами. Шуміла вода по камінню. Цвірінькали горобці в лозах, а в серці бідного Миколи клубилося горе.

IV

В цих днях, коли це діялось, у Людвіківці сталася новина. В одній корчмі коло Долини, що стояла відлюдно серед поля, в ночі вирізано цілу орендарську родину. Один тільки хлопчина, майже чудом, переховався за комином і розповів потім про різню. Людей, які це зробили, він не знав і навіть не розумів їх бесіди. Впало підозріння на двох італіянців, що працювали в Людвіківці. Їх і арештовано. Італіяни ті працювали „на спусті“. Це була дуже не-

безпечна робота. Один лісистий верх не лежав над водою, так що не було куди спускати з нього зрубаного дерева, бо кругом були зовсім неприступні, величезним камінням завалені дебри. А дерева на тім версі були як раз найкращі й найросліші. Директор тартака думав, думав, яким би то способом дібратись до них, а вкінці придумав спосіб. В пів висоти того верха впливало з під скали невеличке джерело, що малим потічком спадало в долину і клекочучи губилося між скалами, щоб аж під горою успокоїтися і впасти тихо до Свічі. Від того джерела директор казав вибудувати спуст (ризу) аж просто на фабричне подвір'я. Спуст той, то був по prostu невеличкий водопровід, зложений із грубих дерев'яних брусів в виді довжезного корита. Мов струна простягнувся він від фабрики понад страшенну, камінням наїжену та декуди ожинами й дикою хоптою порослу пропасть аж ген до самого серця гори, що напротив. З дна пропасти водопровід виглядав як груба линва, а кобилиці, на яких він опирався, виглядали мов довгі жердки, що ось-ось захитаються і впадуть. Тим дерев'яним коритом текла вода з джерела і при її допомозі легше було спускати дерево з гори до тартаку. Тільки що вода сама не могла гнати тих величезних трамів, хоч для легшого ховзання їх обдирано з кори. Мусіли проте два робітники раз-у-раз тягати ті ботюки долів спустом. Це діялося таким способом, що робітник, зарубавши міцно сокиру в один кінець ботюка, причіпався до топорища обома руками і, ступаючи по краю бруса, цілим тілом звішений над страшенною пропастью, волік по ховзкім дні ботюк за собою. Не швидко

це йшло і робота була небезпечна, бо скоро б або сокира вихопилася з ботюка, або руки робітника сховзлися з топорища, то його ждала неохибна, видима смерть на дні страшної пропасти. Через те то місцеві робітники ніяким світом не хотіли йти до цієї роботи, хоча директор давав за неї по два ринських денно. Тільки згадані два італіяни згодилися на те, і справді, вже оце три місяці щасливо з тим справлялися. Інші робітники боялися навіть глянути на них, коли вони, вихилені задом над пропастью, волочили ботюки долів спустом. Правда, що по при головне корито покладені були на кобильницях дошки, щоб вигідніше було ходити, але в разі як би вихиблася сокира з дерева, дошка не могла б була врятувати робітника.

Ото ж коли Микола вернув назад на Людвівку, місце двох арештованих італіянів було опорожнене.

— Пане директор,—сказав Микола, входячи до фабричної канцелярії,—ось я знов у вас і прошу роботи.

— Роботи? — проворкотів директор. — Еге, добре. Ось тут при спусті є робота, хочеш?

— При спусті?—проікав Микола.

— Я тобі добре заплачу, два ринських денно. Хочеш?

Микола задумався. Холодом повіяло на нього від тої думки, але виходу не було. Та й на решті про що йому тепер дбати?..

— Добре, пане директор!—сказав він.— Піду на спуст, дійся воля божа!

— Що, підеш?—сказав директор і глянув на нього здивований. Він сам тепер немов налякався Миколової смілости.

— Так, піду!—сказав твердо Микола.

На другий день рано коло спусту згромадилася ціла купа робітників і надзирателів фабричних. Хотіли побачити, як справиться Микола із своєю карколомною роботою. Микола був уже в лісі. Там чути було крики та гойкання робітників, цюкання топорів та хрускіт валених дерев. Ось уже ввалили величезний ботюк у корито. Біле, з кори обдерте, смолисте дерево блискотить до сонця. Ось і Микола. Він перехрестився, хопив у обі руки величезну сокиру з довгим, міцним топорищем і, замахнувши нею по-над головою, зарубав що сили в грубший кінець ботюка.

— Ану, в ім'я боже! Далі!..

Микола хопив топорище, схилився, перевівся аж геть над пропасть і при допомозі інших робітників трунув з місця.

— Поволі! Поволі!—закричали з долини.

Ботюк досить легко сунувся дном спусту. Микола йшов безпечно по дошці, крок за кроком. Уже виходив над найстрашнішу пропасть. Боязливіші відвертали очі, не можучи знести виду того чоловіка, що ступав мов по нитці між життям та смертю.

— Боже, рятуй його! — шептали робітники.

— Цікавий я, чи перейде? — шептав директор.

А Микола йшов. Він очима впився в ботюк і в блискучу сокиру, що немов великий зуб якогось лютого звіря впилася в біле, блискуче тіло ботюка. По за сокирою і ботюком він не видів нічого, не чув нічого. Не чув і страху. Лише здавалося йому, що це він очима держиться ботюка, а відверни він на хвилину очі від нього, так тут йому й смерть.

Але що це?.. Чи рука його дрожить?.. Чи сокира захоїталася в дереві? Миколу стисло щось за серце. Він чув, що сокира за слабо вбита і ось-ось вихопиться. Він хотів зупинитися й поправити її, але щось немов перло його далі. Він глянув у низ, у пропасть і в тій хвилі в голові йому закрутилося, в очах почорніло й одно-однісіньке слово вирвалося з його уст:

— Боже!

Один-однісінький крик тривоги вирвався в тій самій хвилі з грудей усіх тих, що гляділи на другім боці. Микола тільки блиснув і коміть головою повалився в пропасть. Зараз на першім гострім обриві голова розпирслася на кусні, мов розбитий гарбуз.

— Боже! — зойкнули робітники на той вид і побігли в долину, хоч знали, що для бідного Миколи нема вже рятунку.

Його поховали за Свічою у стіп високої гори. Зелена, мохом і польовими квітами поросла поляна, з двох боків окружена рікою, вистирчає над нею так високо, що вода ніколи не заливає її; вона містить у собі його тіло. Свіча прискає і реве довкола, немов у безсильній злості за свіжу жертву. Зі всіх боків у задумі глядять високі гори на незначну зелену могилку по однім і на велику фабрику з червоним комином по другім боці. В ліщині кує зозуля, мов би питалася: „Хто тут? Хто тут?“ А чирик у високім зіллі протяжно відзвонює: „Нещасливий! Нещасливий!“ Тільки сердита, писана сойка на самотній смереці дразнить: „Сам собі винен! Еге! еге!..“

Львів, 20 грудня 1880.

ДОБРИЙ ЗАРОБОК

Я чоловік бідний. Ґрунту нема й крихітки, всего-на-всього одна хатина, та й то стара. А тут жінка, діточок двоє, коби здорові; треба чимось жити, треба якось на світі держатися. Два хлопчики в мене — один чотирнадцяти, а другий дванадцяти літ — пастишать у добрих людей, та й за те мають їду й одєжину яку таку. А жінка пряде, також дещо заробить. Ну, а в мене старого який заробок? От піду десь-колись до близького зрубу, наріжу березини та пипнаю мітовки¹ через тиждень, а в понеділок беремо з жінкою по звязкові на плечі, та й на торг до Дрогобича. Не великий це з того й заробок, по три, чотири крейцарі за мітлу, а панові заплати за пруття, ну, то мало що й лишиться. Але що діяти, треба заробляти, треба як мож своїм світом токати.

Та й що за життя наше! Бульба² та борщ, часом деякі крупи, та й хлібець, який лучиться³: житній, то житній, а ячмінний або вівсяний,

¹ Мітовка — мітла.

² Бульба — картопля.

³ Лучиться — трапиться.

то й за це богу дякувати. Ще як літо, то пів біди біда. Чоловік дещо заробить у багатшого: тут роїв у пасіці припильнуєш, там у саду ночуєш, коло сіна та снопів поробиш, а ні, то з саком підеш у потік, рибу деяку спіймаєш, або досвіта губ деяких із ліса наднесеш, — ну, а в зимі всього того не стає. Що від людей за роботу дістанемо, тим і заносимося, а нераз то й голодом дебелиємо. От як то бідні халупники!

Ну, видите, а ще знайшовся добрий чоловік, що позавидів і нашим достаткам! Дістоді-то¹: забагато, діду, в тебе добра, розтовстієш занадто, розгуляєшся! Так от тобі на! Та й всипав такого, що господи, твоя воля!

Слухайте, як то було.

Іду я собі раз містом, мітли звязані до купи несу на дрючку на плечах, іду та й роззираюся довкола, чи не киває хто на мене, або чи не кличе де жидівка: „Чоловіче, чоловіче, а по чому мітли?“ — А тут народу довкола, звичайне, торгова днина. Зиркаю я довкола, виджу, іде позад мене якийсь панок, горбатий, головатий як сова, а очі в нього сірі та недобрі, як у жаби. Йде та все на мене поглипує. Я став, гадаю, може чого хоче, а він нічого, став і собі та й дивиться в другий бік, ніби то йому про мене й зовсім бай-дуже. Іду я далі, він знов за мною. Мені якось зробилося недобре. — Пек тобі бідо! — гадаю собі, що це таке? — Аж тут жидівка з боку кричить:

— Чоловіче, чоловіче, по чому мітли?

— По п'ять, — кажу.

¹ Дістоді-то — не мов би то,

— Ни, як по п'ять? Нате вам три.

— Давай чотири!

— Ні, три.

— Ні, чотири.

Сторгували ми за півчверта крейцара. Я свою вязанку з плечей, розв'язую собі спокійно, даю жидівці мітлу,— аж тут і горбатий панок за мною.

— По чому мітовки продаєте?— питає мене.

— По п'ять крейцарів, паночку,— кажу.— Купіть, мітли добрі.

Він узяв одну, потребував¹...

— Так, так,— каже,— нема що й казати, добрі. А ви відки?

— З Манастирця.

— Так, так, з Манастирця. А ви часто мітовки продаєте?

— Ні, не часто. От так раз на тиждень, у понеділок.

— Ага, ага, що понеділка! А багато так в один понеділок продасте?

— А, як трапиться, паночку, часом я й жінка попродамо всі, що винесемо, а часом і не попродамо.

— Гм, то ви й з жінкою! Обое, значить, по отакому звязкові виносите?

— Та так, прошу пана. Часом по такому, часом і по більшому.

— Ага, ага! А багато так за тиждень мітовок можете зробити?

— Та то, прошу пана, як до потреби. Літом продається їх менше, то менше й роблю. А в осени та в зимі, то більше того товару йде.

¹ Потрібувати—попробувати.

— Так, так, розуміється! Бо то, видите, я ліверант¹ до цісарських магазинів, то мені би треба таких мітовок багато, так зо сто. Могли би ви на другий тиждень зробити мені сто мітел?

Я поміркував трохи та й кажу:

— Чому ні, зроблю. А де пану донести?

— От тут—каже пан, та й показав на один дім.—Але пам'ятайте принесіть. Я вам зараз і заплачу. А по чому, кажете, одна?

— То вже як пан стільки беруть на гурт, то я спущу танше, по чотири.

— Ні-ні-ні, не треба, не спускайте! Я заплачу й по п'ять!

— Бог най панові дасть здоров'ячко!

— Ну, ну, бувайте здорові! А пам'ятайте, від нині за тиждень приходіть!

Та й з тим словом панок поштикульгав собі кудись, а я лишився.—От то,—гадаю собі,—якийсь лепський пан, навіть не каже спускати з ціни, а на таку суму мітлів замовляє! Таже то ціла п'ятка² буде, господи! А я, прости господи гріха, вже й зачав був зле помишління на нього мати, як він отак за мною стежував. Ну, дай йому господи вік довгий! Прецінь хоч раз мені добрий заробок трапився!

Швидко я кинувся за своєю старою.

Попродали ми свій товар, чи й не попродали, купили соли, сірників, чого там іще нам було треба, та й до дому. Кажу я старій, що от так і так, заробок добрий лучився, буде за що й податок заплатити, ще й для неї на зиму підшиття³ буде. Вона й собі ж зраділа.

¹ Ліверант—доставник.

² П'ятка—п'ять карбованців.

³ Підшиття — пришиви.

— Треба буде — каже — взятися обоїм, а то ти сам за тиждень не зробиш усієї роботи. То я вже своє все відложу!

Добре. Отак гуторячи, поспішали ми трохи що не підбігцем до дому, щоби, бачите, часу не тратити.

Зараз того ж дня прихопилися обоє, як до гарячого борщу. Пруття наносили цілу стирту, — фабрика в хаті! Я гілля обламую, вона листя обчімхує, аж їй шкіра з долонів позлазила, а я відтак грубші кінці ножиком чехолю, складаю, в'яжу, держакі стружу — кипить робота. Прийшлося до неділі, ціла сотня мітел готова і в звязки по п'ять-двадцять пов'язана. Так уже й приладжено, що кожне з нас бере по два такі звязки на перебесаги: через плече ужовка, один звязок на груди, а другий на плечі звисає. В понеділок беремо ми добрі дрючки в руки, звязки на себе — чеши до міста! Спека така, що крий мати божа! З нас щурком поти ллються, в горлі пересохло, ну, але що робити. Коли заробок, то заробок.

Приходимо до міста, всі жиди на нас очі повивалювали. Що то, не бачили ще, щоби хто коли такі великі звязки ніс.

— Слухайте, чоловіче — посмішковуються з нас, — а ви де коні продали, що самі фіру пруття двигаете?

— Чоловіче, чоловіче, — кричать другі, — а в кого то ви березовий лісок купили? Чи ви на продаж лісок березини з бабою до міста причесли? Що хочете за лісок березини?

А ми нічого. Ледве дихаємо, а йдемо, аж очі з голови лізуть. Дав бог, якось ми долізли аж до того дому, де пан казав чекати. Прийшли перед ганок та й телевх оберемками на землю

і самі мов неживі попадали на ті оберемки та й відсапуємо так, що аж язика повивішували. Нема, нема, аж тут вікно скрип, наш панище визирав.

— Ага,— каже,— то ви, чловечку¹ ?

— Так, прошу пана, то я з мітлами.

— Добре, добре, я зараз до вас вийду.

Запер вікно. Ми чекаємо. По добрій хвилі вийшов.

— Ну, що ж, ви принесли мітовки?

— Так, прошу пана, сто, як пан казали.

— Ага, ага, то добре. Але знаєте, що я їх тепер не потребую, візьміть собі, най у вас іще будуть до якогось часу, або й можете їх попродаати... А мені як буде треба, то я вам перекажу. А тепер нате вам оцей квиток, покажете війтові, то він уже вам скаже, що маєте робити.

— Ба, а то як,— кажу я.— То пан замовили, а тепер не беруть?

— Ні, не беру,— каже він лагідненько,— бо мені тепер не треба. Але ви не бійтеся! Я вас не забуду. Ось вам той квиток, нате!

— На що мені вашого квитка? Що я з ним ізроблю?

— Возьміть, возьміть,— каже він.— А в тім, як не хочете, то як схочете. А тепер ідіть собі з богом.

Я вже, правду кажучи, хотів поставитися до нього з язиком, але він обернувся та й шусть назад до хати. Ми зісталися мов водою зілляті. А далі, що діяти, забрали мітли та й пішли на торг, щоби хоть що-то розпродати.

¹ Чловечку—з польського—чоловіче.

Аж ось так десь за тиждень кличе мене війт.—Що за біда?—гадаю собі. Прихожу, а війт сміється та й каже:

— Ну, діду Паньку (мене всі звуть дідом, хоть я не такий то ще й старий), маєш благовісника.

— Якого благовісника?—кажу та й дивуюся.

— А от якого, ади!—та й виняв папір, той самий, що мені той пан оногди давав, розвернув його та й став читати щось таке, що я ані капиночки не зрозумів крім свого власного імені.

— Ба, та що тут таке сказано?—питаю.

— Сказано, діду, що ти великий багач, по сто мітлів що тижня продаєш, гроші лопатою загібаєш, та й велено поставити тобі оцю п'явку.

— Яку п'явку?—питаю я, вухам своїм не вірячи.

— Аркушок, небоже.

— Аркушок? Ба, та який аркушок? Для кого?

— Ей, діду! Не чинися глухим, коли тобі не позаступало! Адже ж не для мене, а для тебе! Маєш платити по при домовий ще й заробкового податку п'ятнадцять ринських річно.

— П'ятнадцять ринських річно? Господи? Ба, та за що?

— За мітли! Чуєш, що пан комісар податковий подав тебе на аркушок і каже, що ти по сто мітлів на тиждень продаєш.

Я став, як той, кажуть, святий Семен Стовпник, що п'ятдесят літ на однім місці стовпом стояв. Так як би я чемериці наївся.

— Пане вуйці,—кажу згодом,—я не буду платити.

— Мусиш!

— Ні, таки не буду. Що мені зробите? Що голий за пазуху сховає? Адже знаєте, що на мітлах я й у цілім році ледве п'ятнадцять ринських зароблю.

— Що я маю знати? Пан комісар мусить лінше це знати! — каже війт. — Моя річ стягнути податок, а не хочеш дати, то я здекутника¹ вишлю.

— Овва! Шліть хоть зараз! У мене здекутник здохне, заки що знайде.

— Ну, то продамо хату й грядки, а вас на чогири вітри. Цісарське не сміє пропасти!

Я зойкнув, мов підрізаний.

— А видиш, — каже війт. — Ну що, будеш платити?

— Буду, — кажу, а сам собі своє гадаю.

Минули три роки. Я не платив ані крейцара. Як приходила здекуція, то ми з бабою ховалися в лози, мов від татар, а хату замикали. То ті здекутники прийдуть, покалатають, поклينуть, та й потечуться далі. Два рази хотіли добуватися силоміць до хати, та оба рази добрі люди відпросили, але на четвертий рік урвалося. Ні просьби, ні плачі не помогли. Рештанції² на мні назбиралося щось на шістдесят ринських. Наказали з міста зараз ізложити гроші, а як ні, то хату пустити на ліцитацію. Я вже й не тікав нікуди, виджу, що нічого це не pomoже. Ну, та й що? Назначили ліцитацію, отаксували все моє добро на круглих шістдесят ринських. Приходить той день, тарабаннять, кличуть купців... „Хто да венци³?“ — еге,

¹ Здекутник, езекутник — той, що збирає податки.

² Рештанція — старий податок і кара на нього.

³ Венци — з польського, більше.

коли бо ніхто й стільки не дає. Десять. . два-
надцять... ледве на п'ятнадцять ринських ви-
тягли, та й за те й продали. А я в сміх, та й
кажу до віїта:

— А видите, таки я вас іздурих! Хіба
я вам не казав, що голого не обідреш?

— Нехай тебе, діду, мара бере, на який ти
спосіб узявся!

Нашу хату закупив жид Йойна на хлів для
телят, а ми з бабою, як видите, пішли в ко-
мірство¹. Знов по старому живемо, доки бог
віку подовжить. Вона пряде, хлопці людську
худобу пасуть, а я мітли роблю. Та й якомсь
своїм світом торочимо, хоч і без аркушка.

Львів, у лютім 1881 р.

¹ Комірство — комірне, жити в чужій хаті.

ДОМАШНІЙ ПРОМИСЛ

Оповідання ложкаря.

Вичитав оце я в газетах — бо я письменний трохи — що бог дав нашому краєві такого доброго маршалка¹, який каже: „Всіх сил доложу, щоби тільки домашній промисл у Галичині піддвинути. Вже нехай собі там що хоче паде, а що хоче пропадає, а домашній промисл мусить підвестися!“

Читав я також, як то дуже вихвалюють той наш домашній промисл такі великі панове, як граф Дідушицький², пан Вержбицький³ й інші, як то вони за дорогі гроші скуповують гуцульське череп'я, покутське шмаття, старі килимки, гердани⁴, крайки та дерев'яні вироби, і не

¹ Маршалок — представник цензового самоврядування, — щось подібне до нашого, старих часів, голови Губ. Земства.

² Мова тут про пок. графа Володимира Дідушицького, основателя цінного природописного, археологічного та етнографічного музею у Львові. (Ів. Фр.).

³ П. Людвік Вержбицький, коло 1880 р. директор міського промислового музею у Львові, видав цінний атлас „Wzory przemyslu domowego wloscian na Rusi“ у X випусках. (Ів. Фр.).

⁴ Гердан — ланцюжок з пацьорків (бісеру).

тільки виставляють їх на показ усьому світові, а ще й портрети з них малювати кажуть і книжки про них пишуть. Ну, думаю собі, хвала ж тобі, господи! Прецінь раз і в наше віконце засвітить сонце. Чей може й мені всміхнеться година. А треба вам знати, що й я, хоч ніби заможній, і господар на ґрунті, таки дещо тим домашнім промислом займаюся. Правда, промисл не бог зна який: виробляю ложки, нецки й кропила з дерева. Це вже в нас у роді держиться, з діда-прадіда. Маємо з давен-давна свій лісок, самі берези, липи, клени та ясені, і така вже в нас установа, що скільки котрий у родині старих дерев зрубає, то має два рази стільки молодих засадити. А середніх зовсім рубати не вільно.

Як кажу, промисл не бог зна який. Зрубаю три старі дерева, то вистане матеріялу на рік або й на два. Рсбить чоловік по більшій часті „на уряд“, на замову, а на продаж хіба де раз у рік вивезу те, що полишається, що люди просто з хати не розберуть. Хіба що кропила два рази до року вожу на Кальварію на відпусти, та до Самбора на Матки¹, та до Дрогобича на святої Трійці. А ложок моїх на ярмарках ніде не побачите. За ложками до мене люди з за двадцятої границі ходять, і що тільки нароблю, зараз розхапують. Не буду хвалитися, але те тільки скажу, що люди кажуть: нема над мої ложки. І легкі, й зручні, й тривкі. Не знаю, чи знаєте ви, що в нас по селах кожний ложкар має свій питомий спосіб, свою форму ложок: один робить такі незграбні, як копачі, другий занадто повигинані, так що

¹ Матка — матір божа.

як їси, то все мусиш перед самим ротом розіляти, а інший знов і добрі робить, та що, коли так якось дерев'яне пасмо перетинає, що нехай тільки ложка вигляне трохи на сонце, або й так від кухонної жару — зараз тріскає. Ніби то не велика штука дерев'яну ложку зробити, а все таки треба мати свої способи, знатися на матерії, вміти її як слід порізати, вміти висушити, ну, і пропорцію відповідну при самій роботі потрафити. І не з кожного дерева добрий виріб буде, треба й дерева дібрати.

У мене, як вам кажу, вже з діда-прадіда той промисл ведеться. Так от, звичайно, коли зі своїм найстаршим сином засяду ложки робити, то в нашій хаті правдивий ярмарок. Блискавкою вість по селах розлетиться: ого, Яць Яремишин засів ложки робити! І зараз на другий день починають напливати люденькове, а поперед усього зі свого села. Ті мають перше місце й дешевшу ціну, — така вже від давна угода між нами, а це, бачите, за те, що мені мій лісок шанують. У камеральнім¹ чи в панськім, то крадуть, що хто може захопити, а в моїм ані прутика не ткнуть, хоч цей тут таки під носом. Ну, давній звичай, і всі вже того держимося. А поки своїх уконтентую², то вже гляди, і з дальших сіл, як на свячену воду за чергою чекають. — „А для мене, куме, копу!“ — „А для мене пів копи!“ — „А для мене на спів³ з Олексою копу!“ — Позаписую собі всіх, визначу на коли будуть готові, і вони

¹ Камеральний ліс — цісарський ліс.

² Уконтентую — задовольню.

³ На спів — на спілку.

собі йдуть. Але вже котрі здалека, з над Дністра, з Долів поприходять, тих ніяково ні з чим відправляти: чекають, поки не нароблю стільки, скільки їм треба. Нераз по п'ятеро й по десятеро ночує в мене, то під шопою, то на тоці в stodolі. А вечером, видима річ, треба потракувати людей, чим бог дав. Ми з сином робимо на вісних стільцях, каганець бувало світиться, а чужі люди позасідають на лаві, розмовляють, оповідають, як їм живеться, що в них нового, а кожний при тім очима пасе мою роботу, чи швидко відійде той, що перед ним стоїть.

Такий то був той наш домашній промисл від давніх часів, від коли затямили люди. Пожитку з того не много, бо ціна ложки— дрібниця, а напинатися коло неї чимало; ну, але бодай чоловік з людьми жив, здибався, мав знайомих, мав пошановок по чужих селах, де тільки було показатися,—ну, і не без того, щоб часом дещо й до господарства не докапнуло.

Так от вичитавши, що там у Львові настав такий добрий маршалок, що хоче бути опікуном нашому домашньому промислові, я аж богу подякував на радощах. Правда, не міг я того дочитатися, яким то способом хоче пан маршалок підносити той промисл, але владувала мене сама добра воля. Вже то, думаю собі, такий пан мудрий і вельможний винайде собі способи, про які нам простим хлопам і не снилося. А на разі хоч те добре, що звернув на нас своє око; допоможе—не допоможе, а хоч оборонить нас від жидів, що то кількох знайомих мені ложкарів так хитро взяли в свої руки, що бідолахи днями й ночами всею хатою

сидять і роблять ложки для жидів по 10 крейцарів від копи. Матерія жидівська, це так, але за роботу такий бідолеха ледве стільки дістає, що з тяжкою бідною може видихати. Пробували жиди й до мене підійти, але не вдалося: в мене свій ґрунт і своя матерія, та й не такий я, щоб мене зловити. Давали навіть гроші в позику і до спілки напіралися. „Давайте, кажуть, до спілки фабрику дерев'яних виробів заложимо“. І тим мене не під'їхали. „Дайте ви мені спокій — сказав я їм, — шукайте собі своїх жидівських спільників, а я собі буду по старому свою роботу робити“. Від того часу почали рити підімною. Під'юдили податкового комісара, щоби наложив на мене зарібковий податок. Але комісар був чесний чоловік, жидам на слово не повірив, з'їхав до мене, оглянув мої струменти, мій лісок, мій склад сухого дерева, переслухав людей, а переконавшись, що займаюся роботою тільки в хвилях вільних від господарства і на малий розмір, дав мені спокій, а жидів відправив ні з чим.

— Певно то поперед усього в тім сила, щоб охоронити наш домашній промисл від таких непрошених опікунів, — подумав я собі, вичитавши про щиру для нас охоту пана маршалка. — Го, го, — говорю врадуваний до всіх знайомих, — а видите, прецінь то раз і з нашого Підгір'я на всю Галичину світло плине! Адже ж пан маршалок із нашого близького сусідства, зі Старого Міста¹! Сміло можу сказати, що мої й мого батька ложки виго-

¹ Мова тут про бувшого краєвого маршалка Миколу Зиблікевича (Ів. Фр).

дували його на чоловіка. Старомійські всі тільки від нас із давен-давна ложки купують. А вже певнісінько, що в наших нецках його дитиною купали й нашим кропилом кропили! Ну, то й не диво, що нас пригадав собі тепер, коли таким паном зробився. Чекайте лишень, яку то він для нас поміч придумає!

А людонькове слухають тої мови, та й собі ж радіють.

— Ну, що ж, дай боже, дай боже, щоб то й з нашого простого стану вийшов для цілого краю пожиток!

Один тільки невірний Хома знайшовся в селі — так навіть і звався Хома Губатий.

— Е, каже, куме Яцю, не маєте ви й досі чого нарікати на свою долю, а на панську поміч не спускайтеся! Я там панів не суджу, але то вам кажу як старий: ніколи якось панська ласка хлопів на здоров'я не виходить. Не дармо то старі люди й приповідку зложили: не міряй свого носа з панами, бо як твій буде довший, то тобі віріжуть, а як буде коротший, то тобі ж натягнуть. Панська ласка бистрим конем їздить.

— Я вам тому, куме Хомо, не перечу — сказав я, — і на жодну панську ласку не спускаюся, але думаю, що як буде людям ліпше, то й мені буде ліпше, і що прецінь пан маршалок слів на вітер не кидає.

Так то ми собі балакаємо сюди-не-туди, аж ось приходить новий нумер газетини тої, що то її з кумом дяком до спілки пренумеруємо¹. Пише там щось довго й широко про якісь „корпорації примусові“. Що за чорт? Читаю

¹ Пренумерувати — передплачувати, виписувати.

я, читаю, з разу нічогісінько не розумію, а далі нахожу, що то про цехи мова. Давні цехи мають бути відновлені, з самого Відня наказ прийшов. Е, думаю собі, це не про нас писано. Цехи то для міст, для ремесників, а в нас по селах, як світ світом, цехів ніяких не бувало та й не буде.

Було то якось у пуштині, зимою, а от так коло середопістя забираюся я з сином до ложок. Робимо день, робимо другий, третій, народу збирається чим раз більше, балакаємо. Аж тут шандар¹ надходить.

— Добрий день!

— Добрий день!

— Дай боже щастя!

— Дай пане боже! Дякувати за слово добре.

Сів він на лаві край вікна, дивиться на нашу роботу, а далі каже:

— А що це у вас, господарю, стільки людей?

— Та так, за ложками поприходили.

— То ви ложки робите?

— А вже ж роблю, от так часами, як хто замовить.

Узяв він одну готову ложку, оглянув.

— Гарна робота — каже. — А де то ви вчилися того ремесла?

— Ніде. То в нас у роді, з батька на сина переходить.

— А, так! А маєте ви свідоцтво здатности?

Я видивився на нього, як, не при вас кажучи, тела на нові ворота.

— І чого ж ви так на мене витріщилися?—

¹ Шандар — жандарм.

каже шандар, усміхаючись. — Чи не розумієте мене, чи що?

— Та й справді не розумію — відмовив я.

— Як то, хіба ж не знаєте, що вийшло таке право, щоби ніхто не смів займатися ніяким ремеслом, хто від свого цеху не має свідоцтва здатности?

Я остовпів на таку бесіду.

— Ремеслом?.. — пробовкнув я. — А хіба ж це ремесло?

— А що ж таке?

— Це... це прецінь домашній промисл.

— Ха-ха-ха! — розсміявся шандар. — Добрий то мені домашній промисл, коли ви товар на продаж робите. Як би ви тільки для свого дому робили, то це був би домашній промисл, а так воно ремесло.

— Але як же я маю з цеху свідоцтво брати, коли я до цеху не належу?

— То нічого не значить. Коли узнають, що ви здатні, то вам свідоцтво дадуть. А поки такого свідоцтва не маєте, то й робити для інших не маєте права.

З тим шандар і пішов, лишаючи нас мов окропом облитих.

Що тут на світочку робити? Запрягаю я коні, їду до міста, а сина лишаю при роботі: не можна ж стільки чужих людей ні з чим відправляти. Беру з собою на всілякий кінець кілька срібних¹, і вїю! Аж по дорозі приходить мені на думку: ба, до якого то цеху міг би я належати? Який майстер може видати мені свідоцтво здатности, коли в місті ні один ремесник виробом ложок і кропил не займа-

¹ Срібний — карбованець.

ється? Га, що робити, міркую собі, треба буде йти до всіх, хто тільки займається виробами з дерева, може таки котрий дасть мені те прокляте свідоцтво.

Приїхав я до міста, йду поперед усього до знайомого стельмаха. Розповідаю йому всю річ: так і так, де тут шукати поради? Той зразу розсміявся, а далі, коли я йому вияснив, що в наших селах шандарі не жартують, задумався.

— Що ж, пане Яремишин,— каже,— коли так, то треба щось міркувати. Знаєте, в нас є лиш два цехи, що займаються дерев'яними роботами; стельмахи й столярі. Маємо тут одного теслю, то той пристав до столярів, і одного бондаря — той у стельмаськім цеху сидить. А куди би вас припутати, цього я зовсім не знаю. Ходімо, я піду з вами, насамперед до нашого цехмістра, поговоримо з ним, я як з ним нічого не буде можна зробити, то підемо до столярського.

— О, біг-заплать вам, пане майстер, за вашу прислугу! — сказав я.

Пішли ми. Стельмаський цехмістер наморщив чоло, зарушав вусами, коли я розповідав йому свою справу.

— Виріб ложок до нас не належить,— відказав коротко.

— А до кого ж належить? — питаю його.

— Або я знаю? Це вже ваша річ, не моя.

Вийшли ми, йдемо до столярського цехмістра. Цей політурував якийсь стіл і весь був замазаний терпентиною. Просив нас сісти на якихось дошках, сам сперся на столі й покликав хлопця, щоб йому сухими руками напхав до носа табаки, чихнув разів зо три, і вислухавши моєї просьби, крикнув:

— Там до біса! А як же я вам дам свідоцтво здатности, що ви вмієте ложки робити, коли я сам на тій роботі не розуміюся? Адить, у мене самого ложки куповані.

— А куди ж би то податися за таким свідоцтвом?

— Не знаю, любі мої. Найліпше підіть до староства¹, там вам уже вияснять.

Думаю собі: що ж, коли до староства, то до староства. І справді, є в тім рація. У нас у всякому ділі найліпше до староства вдатися. Чи то податок, чи заразлива хвороба, чи церковна справа, чи пожежа, чи школа, чи дорога або міст, чи скарга на війта — з усім іди до староства як у дим.

Іду, попрощавшись з моїм знайомим стельмахом, але ледве що я на ринок, до ратуша простую (староство у ратуші), аж тут мій цехмістер стельмаський сіп мене за полу.

— Слухайте, пане господарю, — говорить — а ви при своїй роботі вживаєте токарні?

— Ні, не вживаю.

— А яких же струментів уживаєте?

— Та яких би? Крім сокири й пилки хіба теслиці, різця і вісного ножа.

— Ну, так же й кажіть! — скрикнув він радісно. — В таким разі вас очевидно треба приписати до бондарів. А що в нас окремого цеху бондарського нема, а одинокий тутешній бондар належить до нашого цеху, то й вам прийдеться до нас приступити.

— А бог би за вас говорив, пане цехмістру! — скрикнув я, з дуру врадувавшись. — Значить, буду міг у вас дістати тоту нещасну карту?

¹ Староство — повітова управа; староста — начальник повіту.

— Ну, то ще побачимо. Порядок вимагає, щоби цехової карти не видавати нікому, хто в цехового майстра не витермінував і не визволився.

— Але ж бійтеся бога,— скрикнув я,— пане цехмістру! Чей же не скажете мені йти тепер до терміну до стельмаха або до бондаря вчитися ложки робити, коли й так ніякий стельмах ані бондар їх робити не вміє?

— Ну, ну,— сказав цехмістер, усміхаючись,— того я вам не кажу, але цехові приписи мусите сповнити.

— Які ж то приписи?

— Майстерштік¹ зробити, це перша річ.

— Майстерштік? Який же я вам майстерштік зроблю?

— А що? Кожному цеховому по пів тузина² ложок, а мені зо два тузини, от вам і майстерштік буде.

— Ну, це би ще можна.

— Але це нічого. Треба дати вписового п'ять ринських, на світло цехове других п'ять, ну, а за те, що вам без термінування карту видамо, мусите зложити таксу 40 ринських, і на послідок, розуміється, трактамент³ для цехових братії. В такім разі видамо вам карту, з нею підете до уряду податкового, дістанете аркушик зарібковий, з аркушиком зголоситеся до мене, впишу вас до реєстру цехових майстрів...

І викладав це так спокійно й розсудливо, немов би вже порядкував на столі трактамент

¹ Майстерштік—майстерський твір.

² Тузин — з польського, дюжина.

³ Трактамент — угощення.

для цехових братії. Злість мене взяла, не дослухав я його роздебендювання.

— Бувайте здорові, пане цехмістру!—крикнув я.

— Ну, що ж це, куди ви?

— До дому.

— Ну, а карта цехова?

— Спасибі, вже не потребую.

— А то чому?

— Бо від нині закидаю увесь свій промисл. Знаєте, пане цехмістру, всього того, що ви мені тут вилічили платити, я й за десять літ не зароблю, не рахуючи вже своєї матерії. Сховайте собі свою карту і свій гонор цеховий! Обійдеться циганське весілля без марципанів.

І я пішов, натиснувши шапку на вуха, щоб не чути, як кликав за мною пан цехмістер.

Приїхавши до дому, я як стій, повідправляв чужих людей, кажучи їм, що вже більше ложок не буду робити, а струменти всі запакував до скриньки під замок і до комори, нехай лежать аж до ліпшого часу.

За кілька день знов шандар рип до хати.

— А що, маєте карту здатности?

Я рукою махнув.

— Бог з нею—кажу,—на що вона мені тепер! Від тепер я не думаю й доторкнутися до ложки, хіба при їді.

— Ну! Пам'ятайте собі! Бо як вас зловимо на продаванню, то прилади всі заберемо, і ще 50 ринських кари заплатите!

— Чи так? Ну, цю пересторогу справді варто собі зятати.

Так то я розстався зі своїм промислом. Почувся чоловік нараз як без рук. Ходжу, нуджуся, а далі з нуди думаю собі: „Чекай

же ти! Напишу хоть лист до самого пана маршалка!“ І написав. Усе йому виложив. Як нашої роботи ложками його ексцеленція¹ в дитинстві годувався, як тепер ми від нього ждали опіки й підмоги і як нас раптом оця цехова устава підрізала—все по порядку. Виписав я йому також, скільки то в наших сторонах ковалів, шевців, ткачів, теслів та інших ремесників через ті цехи хліб потратило, а на остатку, як то ціла та історія з цехами тільки жидам не добре вийшла, бо жид таких збанкрутованих ремісників бере до себе ніби на службу, вироблює для себе аркушик зарібковий, і каже бідолахам робити на себе. Жид збагачується, а вони ледве дишуть...

Виписав я це все й післав до Львова до рук самого пана маршалка. Отже підіть ви—як післав, так і до нинішнього дня ніякісінької відповіді нема. Ну, та воно й видима річ: де би там такий великий пан хотів відповідати на базгранину простого хлопа! Тільки те мене дивує: по що в такім разі гомоніти так голосно про піднесення домашнього промислу?..

Львів, у січні 1887 р.

¹ Ексцеленція—те, що по російському „високопревосходительство“, наше ясновельможний.

ІСТОРІЯ МОЄЇ СІЧКАРНІ

Вже як мені надоїло було різати тоту січку на нашій простій ручній скриньці, то й сказати не можу! Як бувало приходить зима, то чоловік гірше тої січки боїться, ніж у літі косовиці. Довгими зимовими досвітками стій бувало на тоці на морозі, на ліхтарню вважай, щоби нещастя якого не наробити, і різак заправляй що хвилі, і дави та тягни, аж у тобі цомоги схнуть, поки трохи тої січки удусиш. Та й то чи багато її! От, аби для коней на день вистало; про худобу й гадки не було. І відтак, як подоростали мої хлопці, знов біда. Уробиться тото через день, умотикається, де йому вечір хочеться ставати до скриньки! Ляг би та би спав, не різакон тяг! Так уже я бідував, що, чуєте, аж обридло.

Аж ось чую-перечую, кажуть люди, що вийшли такі скриньки, що машиною ріжуть січку; і дрібно як мак, і легко, і швидко. Трое людей тою скринькою за день і п'ятдесят кірців січки дрібненької уріже! Я зразу аж вірити не схотів. Хто би там — гадаю собі — дбав за бідного хлопа, що то йому тота січка так гіренько приходить, та для нього аж машину робив! Відаю я далі, в одного, другого,

третього, — ба ні, таки правда! Кажуть, що вже є така машина: там і там пан-отець купив, там знов дідич. Розповідають люди, що виділи на власні очі, і не можуть нахвалитися. — А, — погадав я собі, — господи тобі слава! Вже щоб я мав, не дай боже, послідню корову продати, а мушу стягнутися на тоту машинову скриньку! Але де тут її дістати? В нашім селі ні від кого дізнатися. Пан-отець з громадою у гніву, що їх не хоче вибрати на радного: професор¹ такий, що й сам мало що знає, а більше ні в кого й спитати. Відаю я знов поміж людьми на ярмарках, а все поміж чужосельними, так щоби в нашім селі ніхто й не знав ні про що. Бо в нас, видите, нарід дивний, такий, що з чого будь, та й осміє чоловіка. А тут іще — гадаю собі — і сам я не видав, що то за скринька, яка її вдача; ану як покажеться, що то пусте, а я перед людьми оголошуся, буде сміху, що і в дев'ятох водах не вмиєшся. А ще до того я! Мене від давна люди прозвали „дерев'яним філософом“ за те, що все, бувало, скоро лиш яка вільна хвиля, люблю майструвати дещо. Якусь мені бог дав легку руку до майстерства; що очима виджу, те руками зроблю. От у крупяря в місті побачив я був корбові жорна, що ними крупи меле; придивився я їм добре, а відтак як став пипнати в себе дома, як став буторити, якось я склемезив і собі такі жорна, і підіть-но ви, як мелють славно! І що то з мене не насміялися сусіди за оті жорна, господи твоя сила! На село годі було показатися, все питалися: „А що, куме, корбові

¹ Професор — сільський учитель.

жорна здорові?“ Такий уже, кажу вам, дивний народ! А про тото, ховай боже, тепер толокою ходять на мої жорна молоти, і не нахвляться. Або і з млинком, тим, що збіжжя віє... Клемезив я його щось цілий місяць. Сусіди, бувало, — в зимі діялось, — посходяться до моєї хати, посідають, гуторять і дивляться, як я ті дощечки складаю, розбираю, примірюю, вірізую та пристругую — звичайно, чоловік тому не вчений, а так собі, самоучка, без доброї справи, без нічого — та й сміються з мене, а не один то й просто скаже: „Повергли¹ би ви тото майстрування, пуста вас робота взялася!“ А я нічого, все своє роблю, та й такий млинок зробив як праву руку. І ті, що сміялися, до мене йдуть збіжжя віяти. А проте я все у них „дерев'яний філософ!“

Я то ніби не багато собі роблю з того сміху, але все таки, видите, чоловік не дерево; леда слово незвичайне, леда насміх, а допече до живого. І вже мені той сміх на кінці віку став. Так що я погадав собі: „Ні, вже про скриньку нікому не скажу, аж поки не буде в мене, отут на тоці, і поки сам не витрібую, що в ній за сила“.

Якось-не-якось, велося тото пару місяців, поки я розкрутив трохи грошей, а за той час усе відаю поміж людьми, ба й поміж жидами, чи нема такої скриньки на продаж. Аж раз, уже так під осінь, чую я від одного жида, що десь у Самборі є якась жидівка, що її чоловік був завідатором у якихось панських добрах. То він десь роздобув таку скриньку, не знати на що та й по що. А тепер жид

¹ Повергнути — кинути.

умер, а жидівка продала би скриньку за тані гроші. Почув я тото та й утішився, мов не знати чим. Зараз за кілька день зібрався я, взяв усі гроші з собою, які мав, казав запрягти коні до воза та й їду сам до Самбора. А тут ніхто, навіть мої хлопці не знають, що я за гадку маю.

Приїхав я, допитався до тої жидівки... Так і так, повідаю, купив би скриньку, коли є у вас на продаж.

— Ох,— каже жидівка,— е, але порозбирана, порозкидувана на поду.

— Та я собі зложу,— говорю я, а сам аж тремчу, що не вдам; що то, як живу, не видав ще такого струменту.

— Ну, то ходіть зі мною!

Пішли ми, виїздили на під, а там усілякого буториння стільки, що мати божа! Зачала вона ритися в тім, повитягала якесь дерев'яне обніжжя, якесь пудло¹ залізне з зубатим валком, якесь колесо з корбою, якісь криві різакі, та й усе тото поклала на купу передімною.

Я став над тим, як дурний перед плотом. Але що, гадаю собі, зле знов показатися таким дурним перед жидівкою, треба бодай чинитися, що чоловік щось розуміє...

— А шріби² де? — запитався я, зовсім на-вгад.

— Ох, десь заверглися³! — сказала Жидівка та й кинулася знов шукати. А я аж відідхнув. Значиться, шріби потрібні! По хвилі жидівка справді подала мені кілька шріб і ключ.

¹ Пудло — коробка.

² Шріба — шруб (рос. винт).

³ Заверглися — закинулися.

— Ну, вже все! — сказала вона. — Ви, видно, пане гісподар, знаєтеся на тім? Подивіться самі, що тото варта?

— Не багато варта, — сказав я, премудро оглянувши скриньку. — Дуже старосвітська, тяжко буде йти!

— Ну, я вже за тото тано вам пушу, — сказала жидівка. — Дасте тридцять ринських, то собі возьмете.

Господи тобі слава, — подумав я собі. — Я гадав, що то буде треба дати де з яких п'ятдесят, а тота тридцять цінить. Ну, а ще чей що виторгую. Та й до жидівки:

— А що ви говорите, тридцять ринських! Та тепер нову за такі гроші дістане! Я вам дам п'ятнадцять.

— Ох, дуже ви мало даєте, пане гісподар, — застогнала жидівка. — Дайте двадцять і п'ять!

Ледве-не-ледве сторгували ми за двадцять. Я вже скриньку й не беруся складати, а тут аж потерпаю: ану, гадаю собі, не зможу й дома зложити, та й таку суму дармо вивалю! А далі гадаю собі: — Ні вже, будь що будь, а я мушу на своїм поставити!

Забрав я тото все на віз; подріб'я склав у рептюх¹, — а підставник обложив соломою, накрив веретою, — стоїть тото, розчепірхане, акурат так, як коли би чоловік лежав на возі та коліна до гори задер. Зладився я, їду. — Слава тобі господи, гадаю собі, що до свого села аж на ніч приїду, чей таки аж до хати заїду, щоби ніхто мене не бачив. Їду я, їду, мінаю село за селом, та все потерпаю, що от-

¹ Рептюх — мішок.

от лучиться який знайомий та й запитає, що везу. Вже й сам не знаю, що це мені тоді сталося й чого я так боявся, немов що крадене везу. Таке вже в нас: загулюкають люди чоловіка, осміють за те, чого й самі не розуміють, так що потім чоловік і рад би щось доброго зробити, та унімається, боїться людей, немов це він не знати яке лихо задумав.

От уже я наблизився до свого села. Смерклося. Я ще перед коршмою за селом постояв трохи, щоб і зовсім стемнілося, а тоді їду. Та ба, на моє лихо, ледве я до села, аж тут бух місяць сходить собі повний, круглолиций, як коли би ніде нічого. Видите мене, я не ось такий, щоб за що будь розгніватися, але той місяць тоді трохи мене до лютости не привів, мало я йому, бідному, в батька-матір не заляв. А я, правду кажучи, й зовсім його не сподівався! А тут так вам ясно зробилося по селі, як у день! На моїм возі вже здалека видно щось, гей грэнджолі, зведене, а що віз наскочить на камінь, то воно на всі боки хитається та дзоркає. А тут ще пси — в наших селі що хата, то пес — почувши, що хтось їде, гурмою вилетіли на дорогу, уїдають так, що аж землю під собою гризуть, провожають мене з музикою! Але богу дякувати, що вже чоловіка ніякого нема на вулиці, не буде пигати, що везу.

Ба, як уже лиха доля на тебе завізьметься, то й конем її не об'їдеш. Приїжджаю просто церкви, дивлюся, стоїть хтось серед дороги, дивиться. — Тьфу, осина тобі, маро! — погадав я собі. — Прокляті псища збудили вартівника, зараз зачне питати. Та й бо й є! Скоро ми порівнялися, а він до мене:

— Чи то ви, нанашку¹?

Я зараз по голосі пізнав, що то дурний Савка, мого сусіда син. Ну, знайшли кого на варту вислати, та такого тумана вісімнадцятого.

— Аджеж я,— кажу.

— А відки ви їдете так пізно, що аж псів побудили?

— Велика шкода,— кажу,— бо пси й тебе бідного збудили.

— Ба, та певно! А мені акурат зачало снитися, що злодії церков обкрадають. Схаплюся, аж то ви! Та відки їдете?

Що дурневі казати? Або він буде знати, що й як?

— Із Грайгори,— кажу.

— А що тут везете таке красне²?

— Е, не питай,— кажу я ніби заляканий. Вже й озлився, що він стоїть як паль та мене випитує.

— Та скажіть! Я бігме-ж-то-ну, нікому не скажу.

— А не скажеш?

— Скари-ж-то мя господи, що не скажу.

— Ну,— кажу я, озираючись, та шепотом:— Я забив жида з грішми, та везу його до дому закопати під вуглом.

— Йой!— скрикнув наляканий Савка.— А то на що?

— На щастя, дурний Савко, щоби дома все гроші велися.

З тим я й поїхав, а вже кмітую³, що мій Савка аж горить з нетерплячки й цікавості. Ну, гадаю собі, закпив я з нього! Але гляджу

¹ Нанашко—дядько.

² Красний—гарний.

³ Кмітую—помічую, бачу, міркую.

позад себе, а мій Савка біжить по-під плоти, вслід за мною. Ну, біжить, та най біжить. А до моєї хати вже недалеко; заїхав я, отворив лісу¹ на вигін, відтак отворив стодолу, заїхав на тік, випряг коні, а віз таки лишаю на тоці. Зирнув, аж мій Савка дриголить під лісою, та пасе оком, що я буду робити. А я нічого, немов і не бачу його. Поставив коні, поприпинав, дав їсти, та й сам до хати.

Повечеряв я, ляг спати, і гадки не маю. На другий день схопився я досвіта та до стодоли, до скриньки. Ще й хлопця взяв із собою. Зараз ми, круть не верть, що до чого пасує, прикладаємо, трібуємо²... Богу дякувати, все нам як з маслом іде! За пів години і зложили і потребували — ріже так, що ану. Я мов на світ народився; прецінь не дармо гроші видав! А хлопець аж у руки плеще, налюбуватися не може машиною. За мінуточку ми цілий приколоток соломи для стрібунку порізали, віз викотили, та й до хати. Благодать!

Іно ми сіли снідати, аж тут пес заголосив. Визираю вікном—го-го-го! І вїйт, і присяжний, і писар, і з п'ять хлопа з палицями. Як то кажуть: „І дід і баба і ціла громада“. Та й то не йдуть до хати, а стали коло одного вугла, шпортають, штуркають, шнипорять... Що за притока? — гадаю собі. — Що таке людям сталося? Хочу вийти з хати — а, ба, з-за дверей чую голос десятника: „Не вольно! Сидіть у хаті!“ Що за лихо?.. Сиджу я. Обійшли вони хату на всі чотири роги, обталапалися по коліна, далі пішли під шопу, довкола шпіхліра,

¹ Ліса — ворота.

² Трібувати — пробувати.

дощола стодоли... Я в голову заходжу: що за нещастя? Чи подуріли люди, чи може розбій який? Аж ось вони входять до хати.

— Десятники!— каже війт, не вітаючись, ні здоровкаючись— станьте коло нього! Як би втік, то ваша відповідь на тім!

Я став, очі витріщив, а тут десятники як апостоли які коло мене.

— Пане війте, — кажу я, — що це має значитися?

— Гм, гм, — пробуркотів війт, сідаючи на ослоні і штуркаючи паличкою о землю, — то вже в тім моя голова. Ви маєте мовчати й відповідати.

— Мовчати й відповідати?— дивувався я. — Ба, та як же я відповім, як буду мовчати?

— Гм, гм!— пробуркотів знов війт. — А скажіть ви нам насамперед, як ви називаєтеся?

— Я? Або ви хіба не знаєте? Чи то я який чужосільний, чи що?

— Зараз мені відповідати! Хто тут старший у селі, я, чи ви?

— Я тут у своїй хаті найстарший!— скрикнув я, олютившись. — Що це за розбій такий? Я нікому нічого не винен, а тут мене нападають! Пане війте, я на вас скаргу подам!

— Хе-хе-хе!— сміявся війт, — а дивіть, як ставиться! Нікому нічого не винен! Ну, ну, дай то боже! Зараз будемо видіти. А скажи но ти мені, невинний чоловіче, де ти того забитого жида подів, що його вчора по-ночі віз?

Мені зараз мов луда з очей спала. Як не зарегочуся, як не зайдуся сміхом, то гунцвот¹ не моє ім'я, коли я так реготався від уродження

¹ Гунцвот — собачий, поганий.

свого. Трохи, кажу вам, на землю не покотився зо сміху.

Війт став як тото теля, що о нові ворота вдариться. Але далі знов визвірився на мене.

— Куме, я тобі по-добру кажу, не смійся, признайся до всього, то вже я вставляюся за тобою, щоби тебе високий суд не повісив, щоби тобі життя дарував. Не відпирайся, коли не хочеш на шибениці ногами перебирати.

Я ще дужче зареготався, аж за живіт руками держуся. Це й зовсім розлютило війта.

— В'яжіть його! — крикнув він десятникам.

— Але ж пане війте — сказав я, отямившись, — постійте, я вам усім признаюся, навіть ласки вашої не буду просити в суді. Вже як маю висіти за одну ногу, то радше за обі.

— Признаєшся?

— Але ж розуміється!

— Ну, де ж той забитий жид? Ще єси його не закопав під вугло?

— Ні, ні!

— Ну, а де ж він?

— Таки лежить у stodolі.

— Ходи, покажи нам!

Взяв я ключ, ідемо. Гляджу, аж під stodолою варта. Ну, богу дякувати! І Савка тут! Ще ліпше. А народу насходилася повна обора. Що то, вість рухнула по цілім селі, що „дерев'яний філософ“ жида забив та й під вуглом закопати хотів. Я йду посеред тої глоти¹ та й усміхаюсь, а тут мир божий лиш: шу-шу-шу! Буцім то: адить, і вішати його будуть, а він собі байдуже! Що то „дерев'яний філософ!“

¹ Глота—юрба.

Прийшов я підо двері, а десятники все коло мене! Отворив...

— Ну, прошу, пане вийте, осьде той забитий жид!

Вийт позирнув і очі витріщив.

— А-а-а! Ба, то що?

— Тото саме, що я вчора віз по-ночі. Скринька до різання січки!

Тут увесь нарід, що товпився довкола сто-
доли, як не зареочеться, то господи твоя
воля! Певно аж у небі чути було той регіт. І
десятники і присяжний, і польові, всі реготалися,
навіть вийт усміхнувся і зачав мене перепра-
шати за цілу тоту оказію та й за те, що по-
вірив дурному Савці. Сміху на ціле село. А
скриньку мою як зачали того дня трібувати,
то мені п'ять околотів соломи порізали! От так
то я й до скриньки прийшов і з цілої гро-
мади сміх зробив!

23 жовтня 1881 р.

ДОВБАНЮК

Та його властиво так тільки прозвали Довбанюком, за те, що все ходив у тих шляхотських, незбираних, як то кажуть, вибачте, „довбаних“ штанах. А звався він властиво Городиський. Шляхціц¹ був, правда, що з тих ходачкових, але фуми² шляхетської стільки, що хоч і графові не стид би. Іде тото, бувало, вулицею, обшарпане, в полотнянці два роки непраній, заталяпаній по коліна, — хто би його не знав, то би йому кусник хліба дав, як дідові³, а зустрінеться з хлопом, то надується як той індик, ніс до гори, ніби зорі лічить, та й просто насупротив, не вважає ні-на-що. І най но би поважився чоловік не обминути його або підтокою за полотнянку зачепити, то так зганьбить, що й о світі не стямишся!

— А ти мудю! А ти хлопе! А ти опришку! Чи не бачиш, що я йду, не можеш уступитися?

Свої люди вже знали тоту його фудулію, то тільки всміхнеться, бувало, чоловік та й скаже:

¹ Шляхціц — з польського, шляхтич, дворянин.

² Фума — пиха, зарозумілість.

³ Дід — жебрак.

— Ну, ну, пане Городиський (як би не сказав „пане“, то крий мати божа, образиться на смерть!), вибачайте за цей раз, я не хотячи!

І Городиський гордо кивне головою на знак, що перемінив гнів на милість, і почалапкає собі дальше вулицею. А коли це лучилося з незнайомим, чужосільним чоловіком, то такий нераз стане, слухає-слухає Довбанюкової ганьби, а тут видить, що чоловік зовсім ледащо, та й почне кпити собі з нього.

— Ба, а чому ж то пан у кареті четвернею не їдуть, а тільки пішки по болоті чвалають?

— Чекай-но ти, чекай — скрикне на те Довбанюк, — прийде ще такий час, що ми, шляхта, будемо вами, хамами, їздити!

— А бодай то бог о тім не довідався, — сміється чоловік, а Довбанюк іще дужче лютує.

— Орати будемо вами, так! А вашими бабами волочити, щоб ти знав! Ти гадаєш, що я жартую? Чекай тільки, за два роки Польща буде, побачиш!

Почувши таку бесіду, чоловік швидко перестає сміятися, з якимось острахом позирне на Довбанюка, далі сплюне що сили, та й мовчки рушає дальше в свою путь. А Довбанюк також сплюне та й воркоче собі під носом:

— От хаами! Як собі розібрали. Забули вже дисципліну, зовсім забули! Але чекайте лишень, прийде ще на вас криска, пізнаєте ви, що що шляхтич, то не хлоп. Най-но тільки нам Польща вернеться!

Дуже часто він, бідолаха, тоту небіжечку Польщу згадував. Та й бог його знає, як йому здавалося: чи тоді грушки на вербах рости будуть, чи колачова туча спаде, чи що? Те тільки видавалось йому певним, що тоді й

найгіршому шляхтичеві що день буде пушання. А тут у нього бідолахи що день велика п'ятниця. Робити, бачите, не хочеться так тяжко як хлопіві, своїх достатків хіба стільки, що на хребті, ну, а їсти треба. От так де саду пильнувати, в пасіці роїв доглянути (хоч бжіл дуже боявся й на пасічництві не розумівся), підчас толоки коло женців постояти або зимою скипок наколотити та збіжжя на млинку провіяти — стільки його й роботи було. А не кличе бувало й до такої ніхто, то він літом у лісі на губи плентається, набере голубінок, гіркань, сиріжок, накладе дебудь огник та й пече-пече й їсть. А зимою, то так таки голіруч із хати до хати волочиться, посидить, посопе, побалакає, коли що дадуть, то перекусить, а як ні, то далі плентається.

Було в нашій селі кілька багатих шляхтичів, ще й тески Довбанюкові, все Городиські, хоч і не свояки. То ті вже зглядь мали на нього. Літом до роботи запрошують, а й зимою не забувають. Не знаю, чи там змова між ними була, чи що, досить, що коли Довбанюк у них не сидів і не стравувався ¹, давали йому „лігулярно“ ² що тижня по гарцові ячмінної муки. Ми, діти, бувало сміху маємо!.. Скоро тільки субота вечір, мій Довбанюк, нічого нікому не кажучи, бере мішочок за ремінь, та й у село. А ми, також нічого не кажучи, та й за ним.

— А ви куди, колодачики? (Всі діти в нього звалися „колодачики“).

— Та так собі! Біжимо послухати, відки пси гавкають.

¹ Стравуватися — від страва, харчуватися.

² Регулярно.

— Дам я вам псів!

І він грозив нам пальцем. Дуже, бачите, не любив, коли хто за ним заглядав, що він робить, або куди ходить. А нам тільки того треба. Нам хоч би й у кінець села пробігтися, аби тільки Довбанюка подразнити. І як то вже він ізвивався, через плоти скакав, у кукурузи та в колопні¹ ховався, коби тільки змилити нас, щоби ми не знали, в котру хату він заходить. Та куди тобі сховатися перед чотирма парами всевидючих дитячих очей! Куди він, туди й ми за ним, а все кричимо:

— Пане Городиський, геп-геп! Пане Городиський, геп-геп!

— Ну, ну,—воркоче він із колопень,—гепну я тебе одного з другим, лиш ти не йди мені з очей!

А коли вже дістане свій гарчик² муки, з хати виходить, та й просто на вулицю. Тоді вже ані гадки по за плоти скакати. Самою серединою дороги суне й борони господи до нього підступити! Та й просто до нашої хати. З моїм татом він якийсь давній знайомий був, ну, та й пасіка в нас, сад; досить, що він усе любив пересиджувати в нас, коли де інде діла не мав. „Тут моє припиновище, каже, бувало, поки не проженете“. І скринька його зо шматтям у нас у коморі стояла. Навіть горнець свій і залізну ложку в тій самій скринці мав. Так то він у тім горшку що дня собі в нас лемішку варив із тої муки. Зварить, бувало, водою розпустить та й сербає. Мама не втерплять, капнуть йому молока до тої бевки,

¹ Колопні — коноплі.

² Гарчик — гарець.

а він відвернеться, ніби не бачить, щоби не потребував дякувати. Не любив, бачите, виду показувати, що хтось йому ласку робить, а вже попросити в кого чого — радше з голоду згине! „Що то“, кажуть бувало мама, „шляхетська манерія!“ Та й байдуже собі, привикли до старого Довбанюка.

Так отже послушайте, яка то старої голови на старість дурниця вчепилася! Неділя була, десь так перед Петром, саме того року, як то тота польська рухавка¹ в Варшаві вчинилася. Газет у нас тоді ніяких не було, а так тільки глухі вісті поміж народом ходили, що „поляки прийдуть, хлопів різати будуть“, або що найменше „панщину завернуть“. Хлопи дуже похнюпились, а шляхтичі мов на дріжджах росли. А село наше, бачите, мішане, більша половина хлопів, а менша — шляхти. А що вже наш Довбанюк, так цей нераз і крізь сон кричав: „Чекайте-но ви, хами, скоро Польща буде! Ми вам!“.

Від самої весни ходив, як загорілий. До роботи ніякої, хоч його ріж, то не піде, а хоч би й пішов, то що з нього за робота! Нехай собі рої летять, куди їх бог провадить, нехай костогризи та сорокопуди черешні об'їдають, нехай каня всі гусята поб'є — він ані не бачить, ані не чує нічого! Адже швидко Польща буде! То й не дивниця, що, поки що до чого, а наш Довбанюк таки порядно з голоду млів. На його лихо й губи того року не зародили й риба не ловилася. Як би не той гарчик ячмінної муки, що йому що суботи тески давали, то був би Довбанюк, таки не дочекавши Польщі,

¹ Рухавка — рух, повстання.

з голоду загиб. Мама прогодувати його не могли, бо в них і своїх дітей було досить, а передновок випав тяжкий. Але Довбанюк байдуже собі! Чим тісніше коло нього, тим дужче він за своєю Польщею вбивається.

Сидимо ми отак на приспі з полудня: тато, ще кілька сусідів і ми, діти, а Довбанюк на сінешнім порозі лемішку їсть, таки з горшка, нерозпущену. Пожурилися наші гасди передновинком, а далі на повстання зійшли, розповідають, що хто на ярмарці чув або від чужосільних.

— Кажуть, що щось москаль замагає, — бовкнув один.

— Хто то каже? Хто сміє казати? — аж скрикнув Довбанюк, зірвавшись з порога й кинувши до горшка своєю залізною ложкою.

— Ой, пане Городиський, круто з вашою Польщею! Там, повідають, москаль повстанців як риби в саку ловить, а котрих зловить, то з тими таке робить, що був-був когут, а потому зістав каплуном!

— Дурні повідають, а ще більші дурні слухають!

— Ну, та ми власне по-тихо собі шептали, щоб ви не потребували слухати.

Загальний регіт. Довбанюк аж почервонів зо злости, але не сказав нічого, тільки сів назад на поріг і взявся знов до свого горшка з лемішкою.

— От дармо-сте пана розгнівали, — передразнює один гасда. — Хто знає, може он завтра Польща буде! Тото будете в ярмі ходити, що аж гей!

— Га, як у ярмі, то в ярмі, — відмовляє другий. — Але я гадаю, що пан Городиський

не будуть такі, покажуть свою велику ласку для нас, дурних хлопів.

А Городиський нічого, тільки сопе та ячмінну лемішку уплітає. Коли в тім собаки загавкали а з сусіднього закавулка залунав немов цапиний бек, тонкий голосок:

— Горшки друтоваць, мамо-о-о!

— Агій, сказився та в неділю горшки дротує! — загомоніли ґазди.

— Препрашам, я сем завтра подротую, а нині тільки шукам, де сем преночую! — відіззався з-за плота такий самий цапиний голос дротаря.

— Чи бач, який хитрий! Ну, ходи сюди, ходи! — сказали тато і вказали дротареві перелаз.

Дротарів у нас у ту пору дуже радо приймали, бо дротар усе одно, що газета, про всяку всячину розкаже. Бувало, повна хата людей найде як на комашню¹, а він собі на лаві засяде, та „сем“ та „лем“ — і плете, що йому слина на язик наверне, а люди аж роти порознімають та тільки ахають. Та й волочилося тих дротарів багато, що кілька день усе якийсь новий. Чутка йшла навіть, що їх навмисне підсилено. Одні казали, що їх пани підсиляють, щоби хлопів бунтували, а другі казали, що уряд підсиляє, щоби пантрувати², чи хлопи справді не бунтуються.

Так і цей дротар. Переліз на подвір'я, привітався з ґаздами та й сів на приспі. Спочиває. Ґазди його розпитують то про це, то про те, а він нічого. Слово-дві скаже, та й далі сопе. За невеличку хвилю вже відкись по селу чутка

¹ Комашня — гостина за померлі душі.

² Пантрувати — слідкувати.

пробігла, що дротар об'явився. Ого, зараз пів подвір'я людей насходилося новин послухати. Тоді мій дротар як не розбалакається! Зразу затавав і „сем“ і „лем“, плів щось таке, що мара знає що, а далі почав чисто по польськи, та й уже не про що, як тільки про повстання. Почав розповідати, як то повстанці б'ють москаля, як француз і англій ось-ось уже полякам на поміч виступлять, як і наш цісар нічого проти того немає, щоб москалеві „курти скроїти“, як то де-інде й хлопипро повстання йдуть, а пани хлопам не лиш панщину, але й усі ліси й пасовиська дарують.

— *Rójdzcie, ludzie, rójdzcie* — говорив він. — *Ojczyzna wota! Stuchajcie piosneczki!*¹

Та й затягнув своїм цапиним голосом:

*Stój, wrogu, stój*²
Bo nie ustat bój!

Співаючи, він підскакував, крутився на одній нозі, помахував в одній руці з воєм дроту, а в другій тим шилом, що горшки править. Люди слухали, дивилися як на комедію, де-які сміялися, жінки хрестилися. А коли дротар закінчив свою пісню страшними словами:

Powiesimy was po parze
*Czynownicy, dygnitarze!*³

то всі вибухнули голосним реготом, так кумедно вертівся та перекирлювався дротар.

— *Rójdzcie, ludzie, rójdzcie!* — проговорював він дальше. — *Pokazcie, ze wy wierne polskie dzieci!*⁴

¹ Йдіть, люди, йдіть. Батьківщина кличе. Слухайте пісні.

² Стій, враже, стій, ще не скінчився бій!

³ Повісимо вас по парі, чиновники, достойники!

⁴ Йдіть, люди, йдіть! Покажіть, що ви вірні польські діти.

— Та брешеш, козячий сину! — сказав на те з добродушним притиском один ґазда, — бо ми ані не діти, ані не польські!

— Дротарю, я йду з тобою! — залунав нараз різкий могучий голос. Усі озирнулися й охнули. На порозі сінешніх дверей стояв Довбанюк з горшком недоїденої лемішки в одній, а залізною ложкою в другій руці, і не зводячи очей із дротаря, грозив, бачилось, цілому світові.

— Я йду з тобою, чуєш, дротарю! — повторив він іще раз. — А їх не клич, це хлопство нічого не розуміє.

— Довбанюку! — скрикнув йому мій тато, забувши навіть утитулувати його паном. — Чи ти стікся¹, чи тобі що такого?

— Мовчи, хаме! — гримнув Довбанюк, кинувши на тата таким неописано згірджим поглядом, якого я з роду не бачив і бачити не буду. І не кажучи більше нічого, він обернувся, пішов до комори, відмок² свою скриньку, вложив до неї горнець до половини повний лемішки, положив таки необтерту ложку, замок³ скриньку, сховав ключ у сінях під ступу, і взявши в руку палицю, вийшов на подвір'я.

— Гурра! — повітали його люди грімким окликом.

— От козак, раз козак!

— Оперезався, зовсім зібрався.

— Хоч до повстання, хоч у просо горобців пуджати!

Мов град сипалися насміхи на Довбанюкову голову. А він нічого собі. Взяв дротаря за

¹ Стікся — сказився.

² Відмок — отворив.

³ Замок — замкнув.

під-руку, навіть не поклонився нікому, та й пішли.

— Гей, музики військової! З парадом про-
вести пана капітана!—крикнув хтось, і за хвилю
де не взялась юрба хлопців з цебриками, нец-
ками ¹, скіпцями, другі по при них з патиками,
та й луп-цуп, трах-тарах тарабанять що сили!
Я й сам, тямлю як нині, лупив по цебрику, що
трохи дно не вибив. Крик, гвалт, гармідер!
А за бандою ² друга купа йде — парубки,
газди, та ревуть-ревуть:

Пристань Юрку до вербунку,
Будеш їсти з маслом курку!
Будеш їсти, будеш пити,
Довбеньками воши бити.

Ну вже, одно слово, зі славною парадом
проводили ми Довбанюка аж за село. А він
нічого, пішов, навіть не подякував.

Минули жнива—за Довбанюком іслухи загули.
Мов у воду канув. Уже люди й сміятися пере-
стали. Аж ось на першій Матки знов якось
так випало, що в нас на приспі народу зібра-
лося чимало. Сидять, балакають. Коли нараз
глядимо: лізе щось вулицею, обдерте, згор-
блене, скулене, ледве ноги за собою тягне.
Та й ноги лепські: подрапані, покривавлені
по самі коліна, бо якраз тільки до колін
останки штанів досягали. Лізе просто на наше
подвір'я, наближається, знімає з голови щось
ніби лопушся ликом пов'язане... Господи, та
це ж він сам, це Довбанюк!

— Юрку! Пане Городиський! Чи то ви?—
скрикнуло разом до нього кільканадцять голо-
сів. Але в жоднім голосі й тіні насмішки не було.

¹ Нецки — ночви.

² Банда — музика.

— Я! — відповів коротко Довбанюк, і здавалося, із крайнім напруженням усіх сил випростувався й гордо пройшов крізь товпу згуртованих біля нього людей. Усі до нього з запитаннями: а що? а як? а де? а коли? — а він ані слова. До сіней, та під ступу, та до комори, та до своєї скриньки. Відмок і першим ділом хап за горнець з лемішкою та за залізну ложку. Горнець був повний і ложка була повна, але пліснятини. Йому байдуже! Немов нічого й не бувало, сів на той самий сінешній поріг, здрав плісень, та як почне їсти, як почне!.. Люди обступили його довкола й постовпіли.

— Бідний чоловік! Два місяці нічого не їв!

На силу мама вирвали йому з рук запліснілу лемішку та дали теплого борщу, пирога, молока. Насилу попоїв і прийшов до себе. На силу розговорився.

— Та де ж ви були?

— А дідько знає! Десь на границі.

— Та що ж ви робили?

— А дідько знає! Якись дуби тягав. Було нас дванадцять, таких самих старих дурнів, як я. Завели нас до якогось пана, та й там казали ждати на розкази. Ждали ми, ждали, розуміється, в лісі. Далі пану навкучилося, та й каже нам: „От, не маєте тут що робити, тягайте оті дуби з того боку границі на цей бік“. А то вам через ліси та нетрі такі, що крий боже! Це, каже, потрібно буде для воювання, коли сюди війна прийде. Тягати, каже швидко, а їсти дає що раз то скупіше. Тягали ми, тягали, адить, як обтягалися! А далі взяли та й утекли.

— Та куди ж ви ходили такі довгі часи?

— А дідько знає! Найбільше лісами,

— І ніхто вам нічого не казав?

— Ні, ніхто. Я гадав, що хоть арештують та цюпасом¹ до села відішлють, отже не хотіли. Прийшлося самому, голому й голодному, паляндрувати. Господи, що я назнався, що я назнався!..

— Ну, а в повстанню ви були?

— А дідько знає! Здається, не був.

— Ну, а Польща буде? — вирвалось у когось знехотя з уст.

Довбанюк тільки голову понутив. Мовчав, мовчав, а далі зірвався, тупнув покаліченою ногою до землі, махнув залізною ложкою по повітрю в якімось неозначенім напрямі, та на ціле горло як не крикне:

— А нехай їм там усім тристенний дідько матір мучить!

Львів, у лютім 1886 р.

¹ Цюпасом — етапом.

С Л И М А К

I

Було це давно, літ тому понад двадцять, коли на дорозі, що веде з Дрогобича до Борислава, здибалися одної літньої днини двоє молодих людей. Не знаю, чи могли де бути два парубчаки, майже однакових літ, а такі неподібні до себе вдачею і зверхньою подобою. Один високий, крепкий і вродливий, нісся просто й легко, всміхався часто й часто затягав веселих пісень; його вбога, але чиста одіж і столярське знаряддя в мішку на плечах говорили відразу, що це столярський челядник іде шукати зарібку в Бориславі, що від недавна зачав оживлюватися і стягати до себе чим раз більше робучого та промислового люду. Другий вандрівник був то мізерненький, скулений і обшарпаний жидок, майже зі старечим без виразу лицем, маломовний і немов сумовитий. Його худі ноги ледве здужали додержати кроку зі здоровим столярем, а маленькі, запалі оченята неспокійно бігали в ямках, немов злякалися чогось та хотіли де-будь сховатися. І він ішов до Борислава шукати щастя, але не ніс із собою ніякого знаряддя, ніякого способу до зарібку.

— А з чого ж ти, Юдко, гадаєш жити в Бориславі? — питає столяр.

— З чого бог дасть, — відповідає боязно скулений Юдка.

— Та то ніби так, усе в божих руках — відповідає столяр, — але бо в нас кажуть: „Бога взивай, а рук прикладай“.

— У нас так не кажуть — відповів коротко Юдка.

— А як же у вас кажуть? Рад би я знати!

— У нас кажуть: хто на бога здасться, тому бог не дасть пропасти.

— Ха-ха-ха! — зареготався столяр і махнув своїми дужими руками. — Най-но би я стрібував не робити з місяць, чи бог би зліз із неба та нагодував мене!

— Не говори так, Слимаку, не гніви бога!

— Я бога гнівати не хочу, але бог же чей не на дурно дав чоловікові свою поміч!

І він знов розмахнув дужими руками, немов збираючись розбивати ними скелі.

— Як бог схоче, то й твої руки не допоможуть, Слимаку!

— Хіба мені повідпадають, а тоді й я не хочу жити!

— І здорові будуть і не допоможуть!

— О, цього не буде!

— Побачимо.

— Ну, ну, побачимо.

Оба товариші за час тієї розмови йшли са-мітньою дорогою через поля. До Борислава було ще з пів милі. Сонце стояло з полудня і пражило немилосердно. Слимакові давно вже хотілося пити, та й Юдка віддавна час за часом жалібно позирав на вузлик у Слимака за плечима, з якого долітав його запах хліба

й сира. Він сам не мав при собі ані кусника хліба, ані одного крайцаря.

Аж ось Слимак скрутив із звичайної дороги в бік під стрімкий, зсувистий горб. Юдка став на скруті.

— А ти, Слимак, куди?

— Ади, ось тут криничка, хочу води напитися.

— А може й спочити трохи?

— Ну, певно! Сонічко пече, мов огнем пражить, а до Борислава ще й так зайдемо завчасу.

— Най буде й так.

Посідали коло джерела. Слимак напився води, виняв хліб і сир із вузлика, а видячи, що Юдка не має свого нічого, запросив і його.

— Але, може, тобі не вільно, бо трефне?

— Е, — сказав Юдка, — наш закон у крайній потребі дозволяє їсти й трефне.

— А так, звичайно, не дозволяє?

— Ні, не дозволяє.

— Ну, то добрий ваш закон, що його можна як до потреби натягати так, як швець шкіру натягає.

— Не кажи так, Слимаку, гріх так казати. Наш закон так само від бога, як ваш закон, — сказав якимсь боязко Юдка.

Пополуднували — і далі. Ось уже й Борислав. Хоч досі йшли все сухою землею, хоч дощу не було вже майже від тижня, то прецінь у Бориславі на всіх вуличках було глибоке, грузьке болото. Жиди, парубки, ріпники¹, вози й тачки снувалися довкола. Гамір, співи, крики та п'яні прокляття не вгавали й на хвилю.

¹ Ріпник — той, що добуває нафту.

— Куди-ж ти тепер, Юдко?

— Піду де шукати місця. А ти куди?

— Я тут замовлений до одної будови, онтам, видиш? Маю там робити двері, футрини¹ і всю столярську роботу. Ну, бувай здоров!

— Бувай здоров, Слимаку! А знаєш що? Як би тобі коли було чого треба, а я би міг... знаєш, я не такий жид, прийди до мене! Я тобі не забуду!

— Я до тебе? Ха-ха-ха! — зареготався Слимак. — А що ж ти мені допоможеш, коли ти сам голий!

— Хто знає, Слимаку, хто знає, що кому бог судив. Ще раз кажу, приходи, Юдка тобі не забуде!

Розійшлись.

II

Минуло десять літ. При головній бориславській вулиці тільки що отворився новий шинок. Шинок стояв на розі двох вулиць у дуже доброму місці, хоч майже локоть нижче від рівня вулиці, так що до дверей треба було східцями сходити в долину. Робітники день і ніч заповнювали простору, брудну й вохку шинківню; співи, крики та сварки не втихали там ніколи і глухим клекотом неслися на Борислав крізь вічно отворені вікна. Над дверима шинку прибита була таблиця, помальована на чорно, а на ній огнисто-червоними буквами було написано: „Bier und Brantwein-Ausschank des Judas Maultrommel“². А в шинку поміж

¹ Футрини — рами до вікон.

² Продаж пива й горілки Іюди Мавльтроммель.

п'яними робітниками звивався мов пискор
скулений, хоч і не дуже то мізерний жидок:
то був Юдка. А за шинквасом стояла гідка
як ніч, але багато вбрана жидівка, звичайно
з одним або з двома дітьми на руках: то була
його жінка.

Вечір. Юрбами висипали робітники з роботи
і розсипалися хто куди, а найбільша часть
по шинках. У Юдки повно, як набито. Але
що це за сумний, похнюплений, нужденний
чоловік протискається крізь товпу до шин-
квасу? Його лице, бліде й зіссане, свідчить
про перебуту слабість. У руках у нього дві
кулі¹, що ними підпирається, безпомічно воло-
чучи хорі, вихудлі ноги. Ось він з тяжкою
бідою доперся до шинквасу, став і озирається.

— Чого вам треба? — спитала жидівка.

— Юдки.

— Юдки? А на що вам Юдки? Хочете
горілки, то я вам дам і сама. А на борг то
й Юдка не дасть.

— Ні, я не хочу горілки, я би хотів пого-
ворити з Юдкою.

— Поговорити? — спитала протягло жидівка
і з погордою змірила очима того нужденного,
обдертого пройдисвіта. — Що ви йому маєте
сказати? Скажіть мені, то я йому скажу.

— Ні, я би хотів йому самому. А ось і
він! — І обдертий пройдисвіт обернувся до
Юдки, що саме протисся до шинквасу зі
склянками та чарками в обох руках.

— Der goj will schmissen mit dir² — сказала
жидівка Юдці. Той обернувся і хвилю глядів

¹ Кулі — костилі.

² Цей чоловік хоче говорила з тобою.

на обдертого пройдисвіта, але очевидно не міг його пізнати.

— Ви хотіли говорити зі мною? Ну, говоріть, чого хочете?

— Ви не пізнаєте мене, Юдко?

— Ні, не можу якимось,—сказав Юдка, ще раз зирнувши на нього.

— Правда, не нині то діялося, як ми оба, ще молодші, мандрували до Борислава, там мите?

— А, Слимак! О, що то з мене за забудько! Ну, що чувати, Слимаку?

— Зле чувати, Юдко. Коло мене біда.

— Коло мене добре, богу дякувати,—відказав Юдка.

— Виджу, виджу,—сказав сумно Слимак, хитаючи головою.

— Знаєте що, Слимаку, я тепер не маю часу говорити з вами. Сядьте собі тут на лавку, так... Malky, gib ejm a güť Bromfen, ün an Umbassen, hörst du mech¹. А відтак, як буде вільніше, то побалакаємо. Добре?

— Та добре,—сказав Слимак і сів у куті коло шинквасу.

Вже було геть попівночи, коли в шинку на стільки зрідло людей і втихомирилося, що Юдка міг мати хвилю вільнішого часу. Він збудив Слимака, що за той час серед гамору й задухи спав на лавці.

— Ну, Слимаку, повідай, що там у тебе чувати?

— Видите що,—сказав неохітно Слимак.— От чого я доробився за десять літ. Жінка розпилася і вмерла, перевела все, що я мав.

¹ Малко, дай йому доброї горілки й закуску, чуєш?

Мене самого вергло в слабість, ноги відняло. Що тепер діяти? До столярської роботи не приймають, там треба стояти, бігати, а я не годен. До ями¹ також годі. Що діяти? Руки здорові, а приходитьсь відай гинути живцем.

— А видиш, Слимаку, чи я тобі не казав, що бога не треба вчити, як має чоловіка карати? В бога на все спосіб є.

— Ой, виджу вже!—зідхнув Слимак.—Скільки я перетерпів за ті літа, боже єдиний! Ади, сивію!

— Ну, а що ж тепер буде?

— Або я знаю, що буде. Я прийшов до вас, Юдко. Знаєте, ви тоді казали: прийди! Доки я міг заробити, то гадаю собі: зароблю. А тепер годі. Та й то, видите, не так, щоби зовсім годі: руки здорові і все, а тільки ноги от біда!

— Та що я вам пораджу на ноги?

— Е, вже мені на ноги ніхто не порадить, хіба рискаль та лопата,—сказав з жалібним усміхом Слимак.—Але може би ви винайшли для мене яку роботу?

— Роботу? Гм?...—сказав Юдка й задумався.—Для тебе роботу? То трудно, небоже Слимаку! Але що робити, обіцяв чоловік, то треба якось погадати. Ну, знаєш, Слимаку, лягай собі тут на лавочку. Malky, gib ihm a schmutzig Lalech ün'ter'n Kopp². Переночуй, а завтра будемо видіти!

З таким словом Юдка пішов спати, а Слимак зідхнувши й помолившись до бога, ляг на лавку, звинувши під голову брудну верету,

¹ Копати яму для добування нафти.

² Малко, дай йому брудне рядно під голову.

яку принесла йому жидівка, і швидко також заснув.

На другий день рано Юдка довго нараджувався зі своєю Малкою, бігав десь кудись по сусідах, а далі коло полудня закликав Слимака до своєї спальні, заваленої перинами й майже зовсім темної.

— Знаєш що, Слимаку, є для тебе робота

— Яка?

— Легка робота, столярська. В тебе є деяке начиння?

— Та щось там є: пара гиблів¹, сверлик і топір.

— Ну, добре. Сверлик можеш продати, сверлика не треба. Треба тільки гибля, сокири та пилки.

— А що ж то за робота тільки з гиблем сокирою та пилкою?

— Легка робота, Слимаку. Будеш стругати ручки до корбів та млинків, листовки, кілки, знаєш, такі дрібниці. Навіть варстату не треба, можна на віснім стільці; будеш собі сидіти та й усе свою роботу робити.

— А по чому? Що заплатите?

— Заплатите, Слимаку? За що тут платити? Слухай, що я тобі скажу! Ти хати не маєш правда?

— Не маю.

— Ну, я дам тобі хату, ось тут на подвір'ї. Тихо тобі буде, спокійно, лише сиди та роби; Чуєш? А їсти також дістанеш і гиблівки твої. розуміється, гиблівки! Груба тріска до мене. Ну, а шмаття може є яке в тебе, га?

— Та щось там є.

¹ Гибель—рубанок.

— Ну, то добре. Як буде треба, то й те найдеться. Верету дам на постіль, ну та й дві пачки тютюну на тиждень, та й що суботи дві порції горілки. Пристаєш, Слимаку?

— Та що робити, най і так буде,—сказав понуро Слимак і похилив голову з таким сумним виразом, немов схилив її в якесь важке ярмо, з которого вже ніяка сила не в стані видобути його.

III

Знов минуло десять літ. Приїзд цісаря літом 1880 р. згромадив до Борислава тисячі народу з усієї підгірської околиці. Пішов і я. Ранком погода була прехороша; весело гуторячи, йшов я з громадкою знайомих селян, любуючися чудовими околицями та густими вівсяними копами, що мов зірки на небі виднілися кругом по полях. Однак ж недалеко Борислава захопив нас дощ, густий та проймаючий, так що дійшовши до Борислава, всі ми промокли до нитки, а особливо я дряпав від холоду, вибравшись у дорогу в одній тільки літній блузі з сірого полотна. Звісна річ, що в таких немилих обставинах зовсім не до душі мені було задивлюватися на вінці, тріумфальні брами з написами, тисячі хоруговок та тисячі празнично пристроєних жидів, що не вважаючи на слоту, густо снувалися по вулиці, гордо всміхаючися та раз-у-раз нарікаючи на бога, що попсував їм „їх свято“, що їх так багато коштує. Я й мої товариші не довго швендались по болотнистих вулицях; холод і дощ спонукав нас скоро шукати сухого притуловища. Ми вступили до першого

шинку, зараз таки за тріумфальною брамою. То був шинок Юдки Мавльтроммеля.

Погана як ніч, поморщена вже жидівка стояла за шинквасом, хоч сьогодні за-для празнику нікого, крім нас, не було в шинку. А по шинку походжував підстаркуватий уже жид з гарним животиком, в атласовій бекеші, переперезаний святочним шовковим поясом, з видряним „штрамеле“ на голові. На його гладкім, блискучім, хоч жовтім лиці виднівся супокій і вдоволення. То був Юдка.

Я ogrівся трохи й вийшов на подвір'я.

До нього зі всіх боків припирали сліпі стіни сусідніх домів та шоп, поліплені жовтою глиною. Це була немов велика клітка, брудна, занедбана, гнила й вонюча над усякий опис. На середині стояла велика купа сміття і всяких олітків¹. На право по-при вугло шинку був вузький прохід на вулицю, і туди ж текла з під сусідніх окапів потоком вода на низьке, мов яма, подвір'я. Але на другім кінці вихід її був по-часті затамований². Там, приперта до сліпої стіни якогось довжезного будинку, стояла нужденна не то шопа, не то буда, з прогнилим дахом і чорними неполіпленими, в багатьох місцях дір'явими стінами. Між шинком та будою була тільки вузька протока для води, але напливаючий потік не міг у ній зміститися й залляв майже цілу половину подвір'я широким ставком болотяної, бурої води. Особливо коло буди, яко найнижче положеного місця на цілім подвір'ї, згромадилося найбільше води й чималий потік лився крізь

¹ Оліток — непотріб.

Затамований — припинений.

шпари в полупаних дверяхі по під прогнилим порогом до середини. Одно вузьеньке віконце, з повибиваними з давен-давна шибамі, ціле заліплене було пожовклим від сонця й дощу папером. У буді було тихо, як у гробі. Дош не то що переставав, але змагався. З вулиці долітали в цю кліть глухі крики й гамори, але ні один слід на тім відразливім подвір'ї не показував, що нині в Бориславі свято, що вся та оселя прибралася нині в празничний стрій, щоб повітати найдостойнішого гостя. Сіра, гнила й мерзенна буденність царювала тут зовсім спокійно та непорушно.

Хвилю стояв я під піддашшям, роззираючися довкола, коли в тім з правого боку вузьким пролазом протиснулася невеличка, може восьмилітня дівчина й несміло, питаючими очима глянула на мене.

— Чого тобі, дитинко? — спитав я.

— Я тут прийшла до діда.

— До якого діда?

— А ось тут, — вона показала нужденну буду — тут дід Слимак. Я його так називаю дідом. Я прийшла подивитися на нього. Не знаєте, чи він дома?

— Не знаю, дитинко. А він виходить куди?

— Та не виходить. Але дід казав позавчора, як я була в нього, що його Юдка хоче викинути.

— Викинути? А то чому?

— Ба, видите, бо дід уже старий, не може робити.

— А що ж тут той дід робить?

— Та от так: ручки до корбів, листовки, кілочки. Від коли тямлю, то він усе те робить; мамуня казали, що вже щось десять літ.

— А ти від позавчора не була в нього?

— Та не була, бо мої мамуня також були слабі, та я мусила сидіти коло них. Аж нині їм стало трохи легше, то я випросилася до діда. І мамуня самі казали, щоби я йшла, може дідові треба що принести або що, бо дід слабий на ноги й не може вийти. А як не треба нічого, то щоб я зараз вертала.

— Ну добре, то йди та подивися.

Дівчина пустилася йти, але спинилася, побачивши величезну калюжу перед дверима.

— Ой-ой-ой, як тут перейти? Адить, яка вода, як Дунай!

— Постій, я тебе перенесу,—сказав я, і взявши дівчину на руки, ступив у калюжу. Бродячи мало що не по коліна, я дійшов до дверей і отворив їх. Дивний і страшний вид показався нашим очам. Буда вся стояла в воді. Кругом чорні, голі стіни, крізь які де-не-де проблискувало буре денне світло. Коло дверей старий вісний стелець, на нім гибель, пилка, топір і купа недоструганих кусників дощок. А в куті, також майже зовсім у воді, купа трісок, гиблівочок, перегнилих на гній, накладених високо верства на верству, а на тій купі, заритий у той гній до половини і ледве покритий старими, чорними шматами, лежав чоловік, синій як боз, сухий як скіпа, з виразом страшного болю й якогось жалю на поморщенім лиці. Це був Слимак, а правду кажучи, тільки труп Слимака...

Морозом повіяло на мене. Десять літ у такому пеклі! І тут жив чоловік!—тримтіли вривані думки в моїй голові. А дівчина тимчасом кинулася будити діда, та побачивши, що дід зимний і задубілий і такий якийсь

страшний, скрикнула голосно й кинулася на двір. Вибрив і я за нею. Однак крик дівчини не звабив нікого до холодного трупа. В тій самій хвилі густо збиті громади народу підняли на вулиці оглушливий крик:

— Віват! Най жеє наш тато! Най жеє!

Це був знак, що найдостойніший гість завітав у вулиці Борислава.

Небо випогодилося, пошарпало бурі хмари й скинуло їх із себе в кут, немов нужденні жебрацькі лахмани, щоб натомість показати свою блакитну, празничну одержу.

— Віват! Віват!— гомоніло по всім Бориславі, гомоніло з тисячних уст. А дід Слимак за той час німо, понуро, зі зболілим видом лежав у своїм гнилім берлозі, в тій гидкій шкаралющі, куди заперла його людська захланність і відки увільнила його тільки остання приятелька—смерть.

Львів, у січні 1881 р.

ЛІСИ И ПАСОВИСЬКА

(Оповідання бувшого пленіпотента¹).

Господи боже, що то крику було в нас за тоті ліси та пасовиська! Як звивалися пани, як нараджувалися, підплачували інженерів та адвокатів, щоби звільнитися від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони не дадуть їм ліса й пасовиська, то хлоп таки мусить або погирати на пні або до них „прийдіте поклонімося“, — а тоді верне знов панщина, хоч трохи в іншій світі, але для хлопа через те зовсім не лекша.

І гадаєте, що в нас не вернула панщина? Прийдіть лишень та подивіться до нашого села, самі переконаєтеся. Правда, отамани й окомани не їздять уже по-під вікна з канчуками, на панськiм подвір'ю нема вже тої дубової колоди, на котрій бувало що суботи відбувалося „гуртовне палкування“; але поглядіть лишень на людей, поговоріть з ними! Чорні як земля, нужденні хати пообдирані, старі, поперехилювалися на боки. Плотів трохи що й зовсім нема, хоч ліс довкола села, як море;

¹ Пленіпотент—уповноважений.

приходиться людям обкопувати царину ровами та обсаджувати вербами, так як на Поділля. Худоба нужденна, мершава, та й то рідко у котрого газди й є. А спитайте йдучих із серпами та з косами: „Куди йдете, люде?“—то певно скажуть: „На панський лан жито жати“, або „На панську луку косити“. А коли ви здивуєтесь, як це так, що вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а тут гріє, з колоса летить, — то вони хіба похитають головами та скажуть сумно: „Що ж діяти? Самі те бачимо й серце нам крається, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у нього така встанова, що попереду відроби панові, хоч би тут громові кулі летіли, а вже відтак собі“. Це в нас що року так: у пана зробимо все завчасу і добре і чисто, а наше власне тим часом гине і пропадає в полі. І добре то вимудрував наш пан! У нього ліс— у нас і пaticька на обістю нема без його відома! У нього пасовисько— у нас худоба вигибла, витратилась, а решта ходить як сновиди. У нього поле справлене, чисте, а наше заросло пирійками, гірчицею та бур'янами, гноїку нема, щоби справити, худібки тяглої нема! А ще що й на тім уродиться, те таки на полі пропадає, бо мусимо пана обробити насамперед, за погоди. І ніколи ми не можемо прийти до хліба, не можемо стати на свої ноги, не можемо вибитись з під панської руки. А пан тисне, о, тисне що сили! Він у нас тепер начальником громадським, його якийсь прислужник писарем, і ціла рада мусить хилитися по їх волі. Бідного не пустить із села ні на заробок ні на службу, книжки не видасть. „Тут сиди, не рипайся, роби в себе!“

А в себе, розуміється, нічого робити, — йди до пана! А пан — бух по десять крейцарів за день у найтяжчий час, і мусиш робити, бо ніде дітися! Оттак то він прикрутив нас і що раз ліпше прикручує! Скажіть же самі, чи треба нам ще крім того панщини? Мені здається, що давня панщина з буками й оконами не була така тяжка.

А тепер послухайте, як то він заїхав нас із майки, щоби випровадити в поле й забрати отак у свої руки. Сам я був при тім, то можу вам на певно сказати й кожне слово заприсягнути. Ось слухайте!

Зачалося нещастя наше від конскрипції, знаєте, що була в 59-ім році. До того часу жили ми з паном у добрій злагоді. Він нас боявся чіпати, бо, знаєте, тоді ще страх був між панами запро тоту мазурську різанину. А ми знов його й не потребували чіпати: пасовисько мали, в лісі рубали, так як наші батьки з давен-давна, і все вважали, що то ліс громадський — навіть злісного громадського держали. Аж тут бух — конскрипція. Знаєте, нарід темний, не знає, що до чого, перепудився. Як то наш хлоп, усе боїться, щоби податків не підвищили. Так і тоді: списувати будуть не тільки людей, а й худобу! Вже то без чогось не є.

Аж тут раз у неділю, по хвалі божій, як то звичайно вийдуть люди з церкви, постають на зарінку раду радити. Там і війт накази які голосить, другі про жнива балакають... Аж тут пан... „Так і так, панове громада, важна справа, конскрипція. Я ваш приятель, я тепер такий самий хлоп, як і ви. Знаєте, цісар порівнав нас усіх, тепер нема вже панів“... — Ну просто

сказавши, почав нам гнути харамана. Ми роти порознімали, що то, перший раз чуємо від нашого пана людське слово! — „Так і так, — говорить він далі, — важна справа конскрипція. Чия ласка, прошу до мене, маю щось важного сказати, як вам треба бути при тій конскрипції“. Та й посунув наперед, до двора. А ми всі, скільки нас не було, лавою за ним. Увійшли на подвір'я. Він став на ганку, озирнувся по людях, а далі викликав кількох старших до себе та й пішов з ними до покою. Стоїмо ми, чекаємо. Вертають наші старці. — „Ну, ну, що пан казав, що за справа?“ А старці наші головами сивими похитують, та все мурмочуть: „Так то так, правда й є!“ А далі до нас: „Ходім у село, чого тут галас підняли на панськім подвір'ю? Чи тут вам місце до наради?“ Пішли ми.

— Знаєте, люди добрі, панове громада, — заговорили наші старці, коли ми знов стали на громадськім зарінку — що завтра має до нас приїхати конскрипція. Одже ж то пан наш, дай йому боже здоров'я, казав нам остерегти громаду. Вважайте, каже, на худобу! Вони списують худобу й потім наложать на вас від кожної штуки по ринському податку. Як скажете, що пасете в лісі, то будете й від ліса платити подвійний податок: раз за ліс, а другий раз за те, що пасете. То пан радить зробити так: поперед усього не казати, що пасемо в лісі, а відтак переховати часть худоби в лісі через завтрішній день і при конскрипції подавати менше худоби ніж маємо. Так, каже, роблять і по других селах. А ліс, каже, як ваш був, так і буде, бо конскрипція нічого не має до ґрунтів.

Порадилися, порадилися, і врадили послу-хати пана. Що то дурні. То як у кого було п'ять штук худоби, він три до ліса, а дві лишає на показ; у кого десять штук,—він сім до ліса, а три лишає. Цілу череду худоби з цілого села запакували до ліса, між дебрі та нетри і ждемо спокійно конскрипції. Так тяжко чоловікові приходяться ті податки, а тут ще пан так налякав нас новими буцім то надвиш-ками, що ми не вагувалися попросту ошукати конскрипцію, щоби тільки як небудь викрути-тися від біди.

На другий день рано десь так у обіда, вже конскрипція в селі. Списують. Ну, ми всі дер-жимосся того, що враджено, подаємо як най-менше худоби, відпекуємося від пасення в лісі, ще й тішимося, що так гладко йде діло. Аж ось дійшла конскрипція на послідку й до пана. Де-які люди з цікавості пішли за нею. За малу хвилюку прибігають у село, задихані, залякані...

— Що ми зробили—кричать вони.—Тут щось не так, тут щось погано! Чи не підвів лишень пан нас на яке безголов'я? Він записав не тільки всю свою худобу, але й тоту нашу, що схована в лісі, і комісія поїхала туди!

Ми одебеліли, почувши таке диво. Зараз зібралися гуртом і побігли в ліс. Комісії вже не було. Питаємо пастухів: були, кажуть, пани і наш дідич, щось писали, рахували худобу, але нас ні о що не питалися. Ми до села, говорять нам, що комісія виїхала вже з двора боковою дорогою. Рушили ми за нею, дігнали аж на другім селі. Так і так,—повіддаємо,—то пани нашу худобу рахували в лісі.

— Як то може бути ваша, коли ви самі казали, що більше худоби не маєте, і в лісі не пасете?

— Ми таки так казали, нас пан нарадив.

— Так чого ж ви тепер хочете? Щоби ми другу конскрипцію у вас робили, чи що? Бувайте здорові! Щось-те собі зробили, те будете мати. Що написано, те пропало. А впрочім ні, вільно вам рекурсувати¹, але кажемо вам наперед, що рекурс нічого вам не допоможе, а тільки ще й самі попадетесь до криміналу за те, що ошукували цісарську комісію.

З тим ми й вернулися. Пропало,— сказали ми,— побачимо, що з того буде.

Чекаємо рік, другий — нема нічого. Пан знов у добрі з нами, тільки як коли згадати про конскрипцію, то всміхається та й каже: „Ет, жарт та й годі!“

Аж ось на третій рік—чуємо, якась комісія їде в село, пасовисько розмірювати.

— Пек тобі маро,—гадаємо собі—це що, за чим, по що? Пасовисько наше з віку-правіку, по що його розмірювати? Правда, ми послідніми роками оден кусник поділили між громаду і з'орали; гадаємо собі: може то приїхали виміряти, скільки ми з'орали, а скільки ще осталося. А комісія просто до двора; пообідали, а відтак на пасовисько. Розложили мапу², пан сам з ними ходить і показує: от відти тягнеться й доти, а це вони з'орали.

Підійшли ми до тої комісії, кланяємося здалека, далі приступили ближче, знов кланяємося, а комісія ані в той бік. Далі війт осмілився та й каже:

¹ Рекурсувати—подавати жалобу на розпорядження нижчих властей.

² Мапа—карта.

— То, прошу панів, наше пасовисько, на що ви його міряєте й палькуєте?¹

— А ти що за один?—питають пани.

— Я вїйт громадський.

— Ну, то добре,—відповіли вони, та й далі своє роблять. Обпалькували той кусник з'ораний окремо, а решту знов окремо. Ми вже з вїйтом за ними ходимо й дивимосся, але що вони говорять, того не знаємо, бо по німецьки шварґочуть. Далі скінчили й сідають на бричку. Вїйт за ними, не попускається, та все допитує. Тоді один пан стає в бричці й обертається до нас.

— Ви, люди, виділи, як комісія міряла пасовисько?

— Та виділи,—кажемо.

— І виділи, як пальки била?

— І те виділи.

— І знаєте, що онто там,—показав на з'ораний кусник—те ваше, громадське, а це отут, те панове?

— Га, що, як?—скрикнули ми всі, мов попалені, і до комісії. Комісія в ноги.

На другий день женуть наші пастухи худобу на пасовисько, а там панські слуги: „Марш відси, це панське пасовисько, не смій і ногою поступити сюди“. Пастухи, обернули худобу, женуть у ліс, а там панські злісні й гайдуки: „Марш відси, ліс панський, не смій і за окіп поступити ногою“. Пастухи, звичайно, діти та в плач, женуть худобу назад додому. Гвалт, крик у селі такий зробився, немов хто ціле село підпалив на всі чотири часті.

¹ Палькуєте—б'єте кілки.

Що тут робити? Жінки кричать: „Ми з ко-
цюбами підемо й тим панським слугам голови
поскіпаємо¹!“ Але старші чоловіки якось
уцитькали їх і зараз вибрали кільканадцятьох,
щоби їхали аж до Львова до адвоката, зара-
дитися. Вибрали й мене. Поїхали ми, напитали
адвоката, українця, заслуженого, кажуть, і
щирого. Прийшли до нього, розповідаємо: така
річ і така. „Що ж“, — каже — „будемо зачинати
процес. Розстарайтеся свідків, паперів, грошей,
а тимчасом заховуйтеся спокійно, бо всяка
бунтація тільки пошкодила би справі“.

— Але ж, паночку, — кажемо ми, — як нам
тут заховатися спокійно, коли нема де раз
худобу вигнати? Адже без паші худоба на пні
погине!

— Га, — каже адвокат, — що ж я вам можу
на то порадити? Як виграємо процес, то пан
буде мусити повернути вам усю шкоду, а тепер
радьте собі, як можете.

З тим ми й пішли. Зачався процес. Скільки
ми грошей на нього видали, бог один знає.
Я нарахував самому адвокатові та на стемплі²
щось звиш сімсот ринських. Громада тяглася
з останнього, хоч і як її то не легко прихо-
дилося. Бо ліс і пасовисько осталися в пан-
ських руках, і ми мусили більшу половину
худоби як стій випродати запівдармо, бо не
було чим годувати. Решта товклася — і нині
товчеться — то по гусячим зарінку, то по пере-
логах, то по городах. Сади наші через те по-
нівечились, пасіки позводилися, а худобинка
ходить, лиш шкіра та кости.

¹ Поскіпаємо — порозбиваємо.

² Стемплі — гербові марки.

Сім літ тягнувся наш процес, то так, як би хто з громади сім літ жили тяг. Зовсім на нінащо звелись ми за той час, але до пана ані ду-ду, завзялися. Пан собі ж. Вже в яких то ми судах, у яких інстанціях не бували! І в бе-цирку, і в губернії, і в міністерстві і бог знає куди. І все в однім програємо — рекурсуємо; в другім виграємо — пан рекурсує, а кінця як нема так нема. Аж нарешті — господи тобі слава! — дочекались ми! Приходить возний, приносить нам резолюцію з найвищої міністерії. Так і так, щоби полагодити спір між громадою а двором, визначається губерніяльна комісія, котра на місці спірнім має все розглянути, передивити документи, переслухати свідків і видати остаточний засуд. То ж обі сторони обов'язані того а того дня ставитися на місці спірнім зі всім своїм доказовим матеріалом. Засуд тої комісії буде без апеляції потверджений і виповнений. Ну, господи, тобі слава, подумали ми собі. Тепер певно буде наша правда, коли комісія має на місці судити. Тут кожний буде міг сказати, що знає, кожного вислухають, а в таким разі мусять же признати, що правда на нашій стороні.

Пан наш, одержавши таку саму резолюцію, дуже щось попіснів і ніс повісив, але далі, видко, щось надумався, сів на бричку та й до Львова. Куди він їздив, не знати, але два наші люди, що тоді були у Львові, розповідали опісля, що виділи його, як возився по місті з нашим адвокатом. Розуміється, розповідали аж тоді, як уже було по всьому! Досить того, що по двох чи трьох днях приїхав наш пан зі Львова якийсь уже веселіший і навіть утішний. Дивимося ми, але не знаємо, що то має значити.

Навідались і ми до свого адвоката. Втішився дуже. „Виграємо справу“,—говорить.— „Я сам“,—каже,— „стану з вами на місці спору перед комісією. Але день перед тим прийдіть сюди до мене: війт, пленіпотенти, свідки, привезіть з собою, які маєте папери, то треба перездріти, порадитися. Знаєте, як то перед битвою на війні приготовуються, так і нам треба приготуватися. Приїдьте раненько, то я скажу кожному, що й як хто має говорити, бо, бачите, справа запутана, а з полудня посідаємо на віз та й гайда в село, щоби в означений день рано бути на місці спірнім“.

Послухали ми його ради, ще й дякуємо. Зібралися: війт, два пленіпотенти і три найстарші господарі в селі, яко свідки, забрали всі старі папери, які де в кого були, і поїхали о півночі до Львова, днем перед приїздом комісії до села. Приходимо раненько до адвоката—нема дома, десь вийшов, але зараз прийде, просять зачекати. Чекаємо ми, чекаємо—нема адвоката. Вже десята, одинадцята, дванадцята година—нема. Поголодніли ми, пішли д' возові дещо перекусити. Прибігаємо по хвилі—ще нема адвоката. Що за нещастя? Вже перша, ба й друга, ба й третя година,—тут би нам час уже їхати додому, щоби на вечір заїхати, а його нема. Аж далі, десь так коло четвертої йде він.

— Ах, перепрашаю вас, — говорить — дуже перепрашаю, панове ґазди, але не моя вина, що я так опізнився, в суді при розправі був, оборона протяглася аж до цієї години. Але то нічого, ми ще все зробимо гаразд. Прошу до мого покою!

— Але може би ми зараз сіли на віз і поїхали в село, — сказав я, — То пан могли би

там переглянути папери й навчити нас, що маємо говорити.

— Е, нема чого квапитися, — сказав він, — успіємо заїхати, а перегляд паперів не довго potrиває.

Пішли ми з ним до його покою й посідали. Паперів внесли ціле наруччя. Взяв він тото читати: читає, читає, поволеньки, уважно, де-коли нас щось запитається, ми відповідаємо, він знов читає, а тут уже півгодини, ба вже година, ба й друга минула, — він нічого. Ми тут як на терню сидимо, в'ємося, потіємо, а він усе розпитує нас, мов на протоколі, все папери читає, муркоче, — непорадна година! Вже ми по кілька разів йому набилювали: пора би їхати. А він усе своє: зараз, зараз! Та й далі до читання. Шоста година вибила, як дочитав. Ну, гадаємо собі, господи тобі слава, кінець уже тому читанню, поїдемо! Еге, як би та не так! Як зачне тепер наш адвокат толкувати нам цілий процес від початку, обширно, подрібно, немов то ми й зовсім нічого не знаємо. Говорить, говорить, а ми трохи зо шкіри не вискакуємо, — тут таки би чоловік схопився, плюнув йому в очі й пішов. Та ба, годі! Далі зачав нас навчати, як маємо говорити перед комісією, — і справді мудро навчав! Така ясна стала нам ціла справа, так добре знав кожний, що йому говорити, що аж любо. Жаль тільки, що коли це навчання скінчилося, вибила дев'ята година. Смерклося зовсім. Він аж тепер мов спостерігся, а тут ще й гриміти почало.

— Овва, а це що такого, вечір уже? — сказав він, озираючись.

— Таже вечір, — відповіли ми, мов осуджені.

— Що ж тепер діяти? Як їхати?

— Або я знаю, — відказав я. — Тепер трудно їхати, дорога недобра, та й воно далеко досить, лісами!..

— Самі не знаємо, що діяти! — відказали наші люди.

— А на котру годину завтра має приїхати комісія.

— На десяту рано.

— На десяту? Е, то байка: переночуйте ви тут, а завтра ранесенько повстаємо й курнемо в село так, що аж закуриться. На восьму будемо там. Отут йдіть, зараз коло моєї хати шинок є. Жид порядний, там переночуєте, а завтра, пам'ятайте, не опізніться, я буду ждати на вас.

Що робити! Раді не раді пішли ми. Жид уже мов і надіявся нас.

— Чи ви від пана адвоката? — питає.

— Ая.

— Ну, ну, ходіть, найду для вас місце, ночуйте здорові! А може ще потребуєть чого?

— Та дайте по порції горілки, ліпше буде спатися.

Випили ми, полягали в божий час і відразу поснули, як дерево. Чи довго ми так спали, бог знає. Досить того — пробуджуюся я — день білий. Зриваюся до вікна, дивлюся на сонце — вже геть з полудня. Гляджу довкола — всі наші газди сплять як дерево. Господи боже, що це такого? Чи то сон, чи ява? Скрикнув я що сили, — ні, це не сон! Вони посхавувалися, і собі ж до вікна. А це що? З полудня вже? Не вже ж ми так довго спали? Припадочку нещасливий! В'ємося, мов пискорі посолені, а тут в голові кожному шумить, кости всі болять, мов поламані! Кличемо

жиди: скільки вам належить за нічліг?—Не багато, лише шість ринських.—Як? Що? Яким світом?—А він, злодюга, видячи, що нам квапно діється, що ми тут розщибаємося та аж чуби гриземо з нетерплячки, став собі в дверях та тільки всміхається, бороду погладжуючи.—Так у мене всі гості платять!

Декотрі з наших зачали з ним торгуватися, але де там, ані слова не дає собі сказати. Вергли ми йому гроші, скільки хотів, та й далі, до адвоката. Прибігаємо—нема дома, рано ждав-ждав на нас, а далі сам поїхав, велів, щоби ми як найшвидше поспішали за ним. А папери наші?—Папери лишив, ось вам ваші папери!—От так маєш! Поїхав, а паперів не брав. Господи милосерний, що з нами тоді робилося, то й погадати страшно! Що то, гадаємо собі, там десь уже без нас справу розсудили, громада програла, що нам люди скажуть? Яка нужда чекає нас на далі? Ми немов наперед бачили тото, що нас чекало, та й тоді вже не трудно було й бачити все те наперед!

Пігнали ми до дому, та й просто не в село, а на пасовисько. Нема нікого. До ліса. Нема нікого. А тут уже швидко вечір буде. Ми до двора—в дворі співи, сміхи, гостина, музика—це пан комісію гостить. Глядимо ми, є і наш адвокат у покою, червоний, веселий, говіркий. Скільки проклять у тій хвилі на нього впало, то певно в своїм життю стільки склянок вина не випив! Ми вже чисто подеревіли, не говоримо нічого, не розпитуємо ні про що,—бо і на що? Самі знаємо, що наше нещастя готове. Мов стовпнякі, ми поставали на ганку, стоїмо, чекаємо, а самі не знаємо, на кого та

й за чим. Пани якось побачили нас, підняли регіт у покою, але до нас ніхто не виходить. Панські слуги йдуть по при нас, також сміються, кепкують собі, поштуркують нас, але до нас ані слова. Панські пси приходять, обнюхують нас, де-які загарчать, а де-які й таки тихо відійдуть. А ми нічого, стоїмо, як неживі. Вже смерклося, в покоях запалало світло, пани й пані почали виводити якихось пісень, на дворі почав дощ кропити, а ми стоїмо все на ганку, з очима вліпленими в ті яріючі шиби, з дрожжю в тілі й розпукою в серці.

Аж ось нарешті, пізно вже в ночі, відчинилися двері, і почали один за другим викочуватися пани до своїх бричок. Насамперед пани від комісії. Переходячи по при нас, найгрубший з них став, позирнув на нас грізно й каже:

— Ви що за одні?

— Тутешні.

— Чого потребуєте?

— Що з нашим процесом сталося?

— З вашим процесом? То ви аж тепер приходите о тім довідуватися? П'яниці погані! Ви варті пасовиська, ви варті ліса? А торби жебрацької не ласка? Ідіть же до дому й не смійте о тім і споминати! Минулися роки, як добро розпирало боки! Пропали, Йване, гроші!

Вся комісія зареготалася, сіла на брички та й поїхала. За комісією надійшов наш адвокат, крадучись як злодій, змішаний, ніби п'яний.

— Га, ви тут, ви тут?—лепотів він.—Ждав на вас, їй богу ждав, чому не приходили?

— А багато вам наш дідич заплатив, щоби ви нас спинили в місті, поки тут комісія розсудить на його хосен?

— Що? Як? Га! Образа гонору!..—лепотів він, сідаючи на бричку, і курнув що духу з двора.

— Щоб ти собі голову зломив!—проговорили ми в слід за ним. Та й то дармо: не зломив голови, собака!

Аж ось і пан наш раптом немов уродився перед нами. Стояв, похитуючись у отворених дверях.

— Ге-ге-ге—говорив він з п'яним реготом,—панове громада, обивателі, бургери, плені-потенти, а що там чувати? Як процесець іде? Нічого, нічого! Але постійте но ви, я вас тепер буду розуму вчити! Тепер ви будете скакати так, як я заграю! Я вам дам себе знати, щоб ви тямили!

І додержав слова! Прикрутив усіх так, що й дихнути годі! Правда, громада не відразу подалася. Зробили ми рекурс, але рекурс відкинули. Тоді ми рішилися силою боронити свого права, але тим іще гірше собі пошкодили. Жінки, діти, чоловіки і старці, всі за покотом, виринули з села, щоби не дати панові заняти пасовиська. Пан спровадив військо. Ми перед військом попадали на землю, кричачи: „Хоч толочте, хоч стріляйте, а ми з цієї землі не вступимося, то наше!“ Але військо не стріляло й не толочило, а тільки поділившись на дві роти, рушило на конях через збіжжя, через плоти, та в село. Прийшлося нам вертати. Два місяці стояли в селі жовніри, що було ліпшого з худоби, повірізували та поз'їдали, звели нас усіх на нінащо, а коли від'їздили, то пан міг бути спокійний: громада була зломана і зруйнована до чиста й мусила сама податися в його руки.

От така наша доля. Чи буде колись ліпше, чи доведеться нам хоч при смерті дихнути вільніше, господь знає. Але пан зо всієї сили працює над тим, щоби чим раз тісніше натискати на нас пута. П'ять коршмів у селі запровадив, школи нема, священника вибрав собі такого, що з ним руку тягне, а нам нікому порадити, живемо як ті воли в ярмі, вже й дітям не робимо надії на кращу долю...

В травні 1883 р.

Ц И Г А Н И

I

Ластівки, вбоге гірське село, лежить над горішнім Стриєм, там де він із свого великого закрута під Турку повертає ід Синевідськові, в'ючися поміж гори та ліси. Село невеличке та занедбане, криє між лісами та дебрами свої порозкидані, нужденні бойківські хатки. Понижче села, за шматом чорного лісу, що досягає аж самого берегу ріки, стирчить над Стриєм висока скала. Стрімкою стіною бовдуриться вона над самим закрутом ріки, а головатим вершком, зеленим від моху й папоротів, роззирається по околишніх горах. Стрий літом лагідно плюскочеться о її стопи, але в осені реве грізно й піниться, заливаючи вузьку стежину, що в'ється по-під скалою здовж його берега. А всюди довкола порозсідалися гори, покриті чорним смерековим лісом; тільки де-не-де верхи їх світять безлісними полонинами, що мріють мов сіро-зелені плями на темному тлі. Пусто й сумно в осінню днину коло скали, тільки хвилі Стрия ревуть і розбиваються о щербате каміння.

Пусто й сумно було також в душі жандарма, що в слотаву осінню днину йшов стежною по-над рікою, в плащі і чаку з когутячим пір'ям, з карабіном перевішеним через плече, і бачно роззирався довкола. Ніде ні душі живої, ні голосу людського, і коли б не втоптана стежка по-над рікою, то можна би було подумати, що тут у тій дикій лісовій кітловині не стояла ще людська нога від нащадку світа.

— Тьфу на таку собачу службу!—воркотів жандарм, хусткою обтираючи вуси, з котрих капотіла дощова вода.—Лазь і лазь як виклятий по тих проклятих вертепах, і все надармо. Та погана бойцня¹ боїться жандарма гірше чорта. Кожний обминає його на тисячу кроків, скоро тільки де заздрить. Так і здається, що кожний із них ось тільки що-небудь украв або кого-небудь забив. А як уже котрого допадеш, то скорше-бись чого-небудь довідався від отої скали, ніж від нього. Чорти би давилися таким поганим та бездарним народом!

Так воркотячи, наближувався жандарм від скали й раз-по-разу поглядав на Стрий, що люто розбивав свої хвилі о каміння, немов і сам гнівався на той дикий бездарний бойківський нарід.

— О, яка вода велика!—воркотів жандарм.—Коли б тільки стежки не залляла та кладки не забрала, бо годі би було нині на ніч зайти до тих чортівських Ластівок, хоч і як вони вже близько. Вже то я в тих горах ані руш не маю щастя, хоч сядь та й плач! Ось уже четвертий раз патрулюю тими вертепами, і ще

¹ Бойцня — бойки, галицькі українці, що живуть на підгір'ю самбірського та стрийського повітів.

ані разу мені не пощастилося спіймати якого злодія або розбійника. А тимчасом тут досить тільки раз поглянути, щоби дійти до того переконання, що злодіїв і розбійників тут мусить бути чимало. І що найгірше, навіть якого небудь нужденного волоцюгу або діда жебрущого досі не довелось мені арештувати. Так як би змовились, щоб не попадатися мені на очі. А другі жандарми, що котрий піде, то за кожним разом тих волоцюгів, дідів та циганів жене наперед себе цілу череду, повний арешт напакує. А я хоч би тобі однісінького! Тьфу на таке щастя, та й годі!..

І жандарм гнівно позирав наперед себе. Стояв уже перед самою скалою. Стежка піднімалася тут трохи в гору і йшла немов по кам'яній приспі, то підносячись по при стрімку кам'яну стіну, то знов опускаючись мало що не над саме водяне дзеркало. Здалека вже побачив жандарм, що зараз на першій такій впадині стежка залита була каламутною, спіненою водою.

— От тобі й на!—крикнув він у роздражненню.—Знов перешкода! Треба буде обходити довкола цього завалидорогу, дряпатися з пів години по хашах і зломах, а за той час я міг би бути в Ластівках. А нехай тебе ясні громи б'ють з такими порядками!

І ховзаючися в своїх тяжких чоботях по мокрім імху, жандарм скрутив на право, між корчі під гору, щоб обійти скалу. Несподівано якось він кинув оком в бік, і зупинився. Що за чорт! Йому здалося, як коли б із скали легенькими клубками виповзував дим, котрий, немов переляканий, чим борше розпливався і щезав у повітрі. Жандарм з разу сам своїм

очам не вірив. Але коли зупинився й уважніше приглянувся, то побачив, що справді з поміж шербатих зубців скали, немов із самоо осередка її стовбура, добувався дим. Чи це може бути? Жандарм не був боязливий, а прецінь дрож пробігла у нього за плечима, бо ніяким способом не міг збагнути, що би це могло бути. Нарешті покинув міркувати.

— Певно, десь рубачі вогонь кладуть. А може які злодії? Бо що би тут рубачі робили? Піду, переконаюся.

І він з трудом зачав спинатися по ховзких облазах, аж туди, де повище них мов велетень стирчала висока кам'яна стіна. Зразу не міг нічого доглянути. Вже змрік западав; тінь від скали власне найгустішим мороком ослонювала те місце, відки добувався дим. Жандарм надармо натужував зір і слух — годі було добачити або почути що-небудь крім скаженого клекоту прибуваючої ріки під скалою та осіннього, протяжного стогону ліса.

— Гей, хто там? Озивайтесь! — крикнув жандарм, але тільки голос його понуро задуднів між скалами, а напротивна гора відкликнула кінчик його оклику „айтеся!“ Тоді жандарм почав дряпатися ще далі. На невеличкій площині між камінням видно було поломане сухе галуззя, якісь свіжі ще кості, а навіть кусники на-пів-прогнилих шмат. — Ну, прецінь слід чоловіка! — подумав жандарм. А приглянувшись ближче, він побачив ледве помітну стежечку, що гадюкою висувалася з поміж каміння, повзла просто півперек площини й губилася в тіні, під стрімкою стіною, власне там, відки добувався дим. І тільки наблизившись на які два кроки, жандарм побачив про-

довбану в камені невелику діру, заткану обгорілою смерековою колодою. Не знати для чого, серце нараз забилося якось несподівано в його груді. Вхопивши обіруч карабін, немов до штурму, він наближувався осторожно. Тиша в нутрі таємної ями ще дужче його занепокоювала—і в дусі він почав сердитися сам на себе за те, що перед хвилиною крикнув був так голосно і зрадив своє наближення. Хто знає, може невідомий ворог, упереджений його криком, чатує вже на нього з якоїсь укритої а певної засідки? Але вертати було, може, ще більше небезпечно, тож ішов далі. Вкінці зупинився перед самою печерою, оглянув шаблю й патронташ, а відтак раптом пхнув колоду багнетом і очистив вхід до печери. Дим клубами бухнув йому в лице, але за димом не видно було нічого. Щоби заглянути в нутро яскині, він мусів аж приклякнути. А коли дим трохи розвіявся, то жандарм побачив нутро, виковане в скалі. Сірі кам'яні стіни сходилися вгорі, немов склепіння. Вохкість зеленкуватими краплями так і висіла на них. Внизу, в кам'янім помості посеред яскині була продовбана невеличка яма, в котрій жеврів огонь, прикритий напів перегнилою колодою, що сильно курилася димом. Довкола вогню сиділо кількоро людей, малих і великих, ледве повкритих брудними шматами. Лиць їх жандарм не міг іще добачити, тільки бачив, як кілька пар чорних, переляканих очей з тривогою вперлося в нього.

— Хто ви тут?—крикнув він грізно.

— Цигани, паночку!—обізвався грубий, але смирний голос.

— А що тут робите?

— Бідуємо, паночку!

Жандарм ледве-неледве пропхався до середини яскині й почав роззиратися по хаті й по людях. В однім куті яскині лежало ковальське приладдя: міх, ковало й молоти на маленьких візку; в другім купка сухого галуззя на топливо. На галуззю порозвішуване було якесь курмання. Поблизько вогню, на середині печери находилася постіль цілої родини — околот соломи, напів перегнилої, розпростертий на камені, і купа сухого моху та листя. Тільки на однім кінці тої постелі, на найстаршій місці лежала невинувалена кінська шкура, котрою на ніч прикривався старий ром¹.

— А скільки вас тут?—запитав знов грізно жандарм, обертаючися до вогнища.

— П'ятеро, паночку, п'ятеро,—відповів циган і підвівся на ноги, увесь дрожачи від холоду. Прочі цигани також повставали. Крім старого була тут ще циганка, парубок і двоє малих, зовсім голих циганенят. Усі вони були аж сині від студені й виглядали немов попухлі — мабуть із голоду.

— Чим же ви тут жиєте, волоцюги?—питав далі жандарм.

— Ласкою божою, паночку, ласкою божою. От шкапина нам здохла недавно, то ще до нині мали ми м'ясо.

— А давно ви тут?

— Дві неділі, паночку.

Не знати через що, жандарма лютили ті надмірно покірливі відповіді старого цигана. В його плаксивім голосі і в тім що хвиля

¹ Цигани самі себе називають ромами (І в. Ф р.).

повторюванім „паночку“ жандарм добачав укритий насміх над своєю властю.

— А багато крадете по селах?—питав він дальше.

— Ні, паночку, ми не крадемо нічого. Ром Пайкуш не краде! Ром Пайкуш, поки може, жиє з праці рук. Але тепер, коли нам шкапина вгигбла, не можемо рушитися дальше. Мусимо пробути тут, поки трохи не розпогодиться.

— Поки нового коня де не вкрадете!—передразнював жандарм.— Ану, збирайтеся, марш зі мною!

— Куди, паночку?—запитав старий циган тримтячим голосом.

— Не питай! Збирайся зі своїм поганим родом і плодом, підемо до села. А там уже побачимо, що з вами робити.

Старий циган стояв немов остовпіли й, коли в тім стара циганка, мов камінь з неба, кинулася жандармові під ноги й заревла, немов її хто різати хотів.

— Паночку, паночку! Голубочку наш! Що тобі винен старий Пайкуш, що тобі винні бідні роми, що нас хочеш у таку студінь виганяти в світ? Погляди лишень, моя дробина зовсім голюсінька, та й ми самі не витерпимо такої стужі. Змилуйся, паночку, змилуйся, не гони нас нікуди! Нехай бідні роми подихають іще на божім світі!

— Не будеш ти тихо, ти опуде конопляний!—крикнув до неї жандарм і відіпхнув стару циганку.—Зараз мені всі забирайтеся!

Але тут уся родина, мале й велике, з вереском і плачем кинулися жандармові до ніг і почали просити та благати його, щоби лишив їх у кам'яній хаті. Тимчасом жандарм і сам наду-

мувався, що йому робити. Село ще неблизько, дорога нерівна й відлюдна, ніч надходить, тяжко буде йому самому запровадити до села цілу ту зграю. Швидко він надумався інакше.

— Ну,—сказав,—чого ревете, дурні цигане? Не бійтеся, прецінь вас не з'їм живих. Нехай буде й по вашому, оставайтесь тут! Але слухай, старий, поки я не вернуся, не смій мені відсіля рушитися!

Старий циган стояв як стовп. Здивованими очима він позирав на жандарма, прочуваючи в його словах якесь нове лихо.

— Ну, чого ж ти так витріщив на мене очі; чого глипаєш, мов підрізаний баран?—крикнув жандарм.—Чуєш чи ні, що до тебе говорю? Не смій мені рушитися відси, поки я з поворотом сюди не надійду, бо нещастя твоє!

Старий циган усе ще стояв мов онімілий. Тільки циганка, низько кланяючися жандармові, сказала:

— Добре, паночку, добре!—Жандарм іще раз роззирнувся по яskinі, сплюнув з обридження й вийшов.

— Волоцюги прокляті!—воркотів він, з трудом сходячи зо скали.—Ось куди вони запахалися! Але прецінь я їх винайшов. Ну, чень хоч тепер який „бельобунг“¹ буде!

II

Війт ластівецький був, як кожний бойко, неписьменний, супроти власті покірний та потакуючий, а супроти підвладних упертий тим безоглядним упором, що ціхує чоловіка з тіс-

¹ Бельобунг — з німецк. похвала,

ним розумом. Жандарми рідко заходили до того сільця, тому то кожне появлення жандарма викликавало в селі правдивий переполох. Люди ті, вирослі в горах та лісах, уважали війтівський уряд великим тягаром головно через те, що війт у кожному разі мусів ставати перед різними „панамі“, над'їзджаючими в село, мусів відповідати на їх запитання, сповнювати їх розкази. Кого раз у громаді силоміць „посаджено на війта“, той звичайно оставався на тім становищу кілька або кільканадцять літ, поки тільки міг ходити, бо ніхто інший не осмілювався без крайньої konieczності взяти на себе ту страшну гідність.

Наш війт був ще недавно вибраний, то й не зовсім іще освоєний з панамі. Він не трохи перелякався, коли жандарм пізнім вечором увійшов до його хати. Але ще дужче він перелякався, коли прибувший „пан“ розповів йому о циганах. Правда, війт знав, що цигани сидять у камені; значить, не самих циганів він перелякався. Перелякався він того, що жандарм таки й там „обахморив“ їх і що тепер певно й його wraz із циганами будуть волочити до Підбужа.

— Ну, а ви знаєте о тих циганах?—питав жандарм війта.

— Та ніби знаю.

— Що ж вони, крадуть?

— Та матбути¹ не без того, щоб і не крали. Де ж би циган без того витримав! Тільки старий часами щось кленцає, ніби то робить. Але така то його циганська робота!..

¹ Матбути—мабуть.

— Я так і знав,—воркнув жандарм.—Ну, війте, на вас лежить відповідь за них.

— На мені!—крикнув переполошений війт.— Як вони що вкрадуть, то я маю за те відповідати?

— А так. Відповідаєте за все, що станеться в обрубі вашого села. У вас має бути порядок. Такої циганської голоти не можна пускати самопас.

— Ну, а що ж я маю з ними робити? Взяти їх на волівід, чи що?

— Де тільки здиблете в селі, зараз їх арештувати й віддавати жандармам у руки.

— Е, паночку, коли ж бо вельможні шандарі до нас так рідко заходять. А тут як би я одного арештував, то другі візьмуть та й мене підпалять.

— Підпалять!—крикнув жандарм.—То вони такі? Чекайте, зробимо ми з ними порядок. Війте, тих мені циганів припильнуйте, поки я не верну з обходу! Я їх заберу з собою до Підбужа.

— І коли ж пан повернуть?

— Завтра, найдалі позавтру.

— Добре, скажу їх припильнувати,—відповів війт, низенько кланяючися жандармові.

Попоївши молока й „будза“ (свіжого овечого сира), жандарм положився на лаві, обвинувся плащем і заснув. А тимчасом війт не спав, хоч лежав на постелі.

— Чи лихо якесь навернуло цього шандаря,—думав він,—що випанітрував¹ циганів у такій схованці, де їх досі ніяка власть не добачала? І що тепер з ними робити? Коли схочу їх

¹ Випанітрувати—відшукати.

арештувати і спровадити до села, то що з того, що їх шандар забере до Підбужа? Посидять у арешті пару днів, а потім вийдуть на волю, і певно трафлять до Ластівок. Не тяжко, щоби мене не обікрали або не підпалили. Що циганові? Шандар далеко, а циганів волочиться множество: досить одну кумпанію зачепити, то всіх маєш ворогами. Ой, світе мій гіренький! Тьфу на твою голову! А хіба от що я зроблю! Аякже, аякже, це буде найліпше! Коли цигани втечуть, то що мені шандар зробить? Адже ж можуть утечи ще цієї ночі, заким я ще довідався від шандаря, що їх треба арештувати. То буде найліпше, таки найліпше!..

І з тою думкою вийт заснув десь коло півночі. А жандарм тимчасом, хоч спав на твердій лаві, то снів про далеко приємніші речі, про „бельобунг“, грошеву нагороду й перенесення в кращі сторони, на Поділля, на російську границю, де можна було легко „зробити“ товсту контрабанду: і заслужитися й обловитися. Сон цей додав йому ще більше охоти й певності. На другий день ранесенько він устав, зібрався, і ще раз гостро наказавши вйтові пильнувати циганів, спішно пішов у дальшу дорогу, щоби ще нині дійти до мети свого обходу, а завтра вернути назад до Ластівок.

Зараз по його відході вйт намотав на ноги потрійні онучі, обувся в шкіряні ходаки, взяв на себе кожух, кучму на голову, перевісив борсукову торбу з „цїсарським орлом“ через плечі, а до торби вложив пару вівсяних ошипків і кусень овечого сира. Так приготований, не кажучи нікому нічого, пустився в дорогу ід каменеві.

— Добрий день вам, Пайкуш — сказав, входячи до яскині.

— Доброго вам здоров'ячка, пане начальнику,—відповів старий циган.

— А що тут у вас нового чувати?— запитав війт, бойківським звичаєм не приступаючи відразу просто до речі.

— Зле чувати, пане начальнику. Був тут у нас вчора „кокорудза“, хотів нас вести до села.

— До села? Е, він вас, любойки, хотів вести до Підбужа, до криміналу.

— За що?

— Або я знаю, за що? Мусіли йому по других селах щось дуже наговорити на вас. Адже не дурно він за вами так парцував¹, що вас аж тут винюхав.

— Ой, ой, ой, божечку наш, —гуртом завили цигани,—що ж нам тепер робити?

— Що ж я вам, біднятка, пораджу?—сказав війт.—Він мені казав пильнувати вас, аж поки сам не верне, і тоді віддати вас йому до рук.

— І ви хочете нас тепер арештувати?—сказав звільна, але з укритою в голосі погрозою старий циган.

— Бог з вами, Пайкуш,—сказав війт.—Що ж то я вас від нині знаю, чи що? Я сказав зараз тому шандарові, що циган, то вітер у полі: ось є, ось його нема. Хто його на припін візьме? От знаєте що, маєте тут трохи хліба й сира, нате вам це від мене і йдіть собі куди хочете, щоби я про вас не чув нічого. Не хочу вам робити клопоту, але й сам не хочу через вас у біду впасти. Розумієте?

— Розуміємо, пане начальнику, розуміємо! Най вам богонько святий заплатить!—сказав

¹ Парцувати—стежити.

циган кланяючись, а за ним почала кланятись уся його родина. Поклавши на кам'янім помості ошіпки і сир, вийт поспішною ходою рушив назад до села, пильнуючи, щоби ніхто його не бачив. А в душі він сміявся з того, який то лютий буде шандар, коли завтра прийде, а циганів уже й духу не застане.

III

Добре то говорять: гірська осінь, то вистарчить за добру зиму на долах. Ледве наш жандарм вийшов за противну¹ границю Ластівок, ледве вийт, довершивши своєї політичної, місії, вернув назад до села, коли в тім високий верх Парашки, що вистирчує вгору в виді величезного тризубця, покритися густою мрякою, або, як кажуть, „закурився доразу“. Величезними клубами котилася та мряка вниз, гнана сильним, свищучим вітром. За пів години все вже щезло в вирах і клубах снігової „куревільниці“, котра з усіх боків біла в очі й засліплювала пішохода, замазувала йому стежку перед ногами.

Кленучи і спльовуючи раз-у-раз, боровся жандарм з метелицею і йшов твердо наперед. Уже недалеко було село, до которого мав дістатися на ніч — остаточна мета його обходу. Ще тільки треба було по кладці перейти на другий бік ріки. Але це власне була дуже небезпечна штука. Ріка шуміла під кладкою мов скажена, а верхом рвав вітер, шарпаючи за поруччя, мов хлоп руками. Кладка була ховзька

¹ Противний — що напроти, супротивний, супроти-лежний.

від снігу, а вітер сліпив очі. Вже близько берега жандарм поховзся і впав у воду. Вода була не глибока, але страшно бистра. В одній хвилі течія зірвала жандармові з плеча карабін, а з голови чачо з когутячим пір'ям. Великий камінь — кругляк, котрий вода котила по дні, вдаривсь о його ноги і звалив його з ніг. Тільки з крайньою натугою жандарм виграмсився на беріг. Був мокрий до ниточки, промерзлий і переляканий. Хотячи ogrітися, бідолаха пустився що духу бігти до села, до знайомого попа. Але хоч і як не далеко це було, то все таки заким забіг до хати, мокра одіж на нім сціпла на морозі як кість, а з грудей не міг видобути голосу. Правда, що на попівстві кинулися терти його, ogrівати, рятувати. Той рятунок і його залізне здоров'я зробили те, що він не добув собі ніякої тяжкої хвороби, та все таки мусів цілий тиждень пролежати в ліжку в міцній гарячці. Ввесь той тиждень курило снігом, свистів вітер, тис мороз, так що навіть здоровому непорадно було в горах пускатися в дорогу з одного села до другого. Аж по тижні вітер притих, випогодилося, але мороз потис іще гостріший. Жандарм не хотів довше гаятись, хоч піп не важився пускати його від себе піхотою, ще на пів недужого. Казав запрягти санки й відвезти його до Підбужа, куди вже вперед дав був знати про його пригоду.

Коли жандарм проїздив через Ластівки, пригадав собі циганів, про котрих зовсім був позабув у своїй тяжкій пригоді. Він казав візникові стати супротив війтової хати, покликав війта до себе й запитав його:

— А що ви зробили з тими циганами?

— Та що ж ми мали з ними зробити, прошу пана,—відповів вїйт, шкροбаючиcь у патлату голову,—коли ми їх уже не застали.

— Як то не застали?

— А так. Скоро пан від мене вийшли, я заразiськo зібрався й пішов, щоб їх арештувати і приставити до села. Але в камені я не застав нікого. Видно, перелякалися пана й таки тої ночі втікли.

— А то бестії!—крикнув жандарм.—Чекайте лишень, ще я вас десь придиблю!

Вїйт поклонився, а тайком тільки всміхався, що йому вдалося отак хитро-мудро позбутися біди. А жандарм злий і роздразнений завинувся в свій плащ і в тяжкий баранячий кожух, що йому дав піп на дорогу, і казав їхати дальше.

IV

Старий скорчився від морозу. Низом по під скалою переїзд був вільний, а що дорога тамтуди найближча, то жандарм казав вести себе в той бік. Ледве виїхали за ліс, що чорною стіною відділює Ластівки від решти світа, коли жандармові очі з якимось неспокоєм вперлися в той великий бовдур, що виринув перед ним туй уже недалеко. Вершок скали не був покритий снігом, бо вітер позмітав відтам той зимовий пух і позсував його в нижні заломи. Тьохнуло щось у серці жандарма, коли побачив увесь вершок скали, покритий воронами, кавками й іншим стервоїдним птаством, котре то сиділо, то шибалось цілими оболочками довкола, і своїм зловіщим вереском та гамором наповнювало повітря.

Але що ж це? З темнавого залому в горі, глибоко засипаного снігом, так само як і перед восьмома днями добуваються ледве видні клубочки блідо-синявого диму. Кілька хвиль жандарм сумнівався, чи це справді так, чи тільки йому з гарячки привиджується, аж бойко, його візник, упевнив його, що справді дим добувається зі скали. Не вже ж там ще хтось є? Жандарм аж затримтів з нетерпеливості, щоби переконатися, що це значить. Уже наблизилися до скали. Стежка, що вела вгору, засипана снігом, і ані одного сліду стопи людської не було видно на його білій скатерті. Тільки кавки й ворони при їх наближенню підняли ще більший гамір.

— То якийсь недобрий знак, що того птаства стільки тут назліталось,—сказав візник.— Чи не сталося тут яке нещастя? Ця проклята птиця зараз це почує.

Жандарм, не мовлячи нічого, скинув із себе кожух і навіть плащ, щоби тим легше йому було видряпатися на верх каменя; візник виломив пару дрючків до підпирання, і так допомагаючи один одному, з тяжким трудом вони видряпалися на верхню площину. Кавки з вереском вилися туй по-над їх головами, немов хотіли боронити своєї певної добычи.

Вхід до яскині був таки як і давніше, завалений колодою й позатиканий мохом, тільки крізь маленьку шпарку вгорі випливав дим. Відбили колоду й вийшли. В яскині було тихо й темно. Аж по добрій хвилі очі їх на стільки привикли до сутінку, що могли добачити якусь чорну, безобразну масу насеред яскині. То були цигани, стулені в купу, повкриті мохом і листям—і мертві вже, як бачилось, від кіль-

кох день. На вогнищу димилася ще дотліваюча остання колода.

Що було причиною їх смерти? Голод? Холод? Чи може чад від спертого диму? Тіла їх були сині, скостенілі, зморожені. Але розриваючи купу, жандарм побачив, що під старим циганом не було вже невинуватої кінської шкіри, на котрій він спав; недогризені кусники тої шкіри найшлися... в руках дітей.

Довгу хвилю стояли жандарм і візник над тими покійниками, німі, остовпілі, переняті переляком і жалем. Може їм через душу переходили довгі дні й ночі болючого конання тих нещасних, плач і зойки дітей, безпомічність і розпука старих, ціле море нужди, горя й терпіння, з которого тепер осталася тільки оця недвижна, в один клуб сплетена, купка трупів...

Без слова, в німім пригнобленню вийшли вкінці жандарм і візник із яскині на свіже повітря, завалили вхід до яскині, щоби не допустити птаства до трупів, а коли відтак знов сіли на санки, візник перехристився і з лицем, зверненим до скали, почав шептати молитву. Жандарм тим часом почав у думках укладати рапорт о тім, що сталося.

Нагуєвичі, в липні 1882, перероблено 1887 р.

I

ВІДРИВОК З ЛИСТУ ІВ. ФРАНКА ДО М. ДРАГОМАНОВА

Ось Вам моє *curriculum vitae*.

Я родився в Нагуєвичах, пов. дрогобицького, в р. 1856. Батько мій був доволі заможній селянин, а до того коваль. Як чоловік і ремісник він мав велику повагу не тільки в своїм селі, але й широко в окрузі, і досі ще багато людей з великою пошаною згадує „Яця (Якова) коваля з Гори“ (так зветься присілок чи слобода, де я родився). Хрестив мене знаний у літературі Осип Левицький, автор граматики й кепських перекладів з Гете; деякі книжки, котрі по нім осталися в селі в руках мужиків, як „Вѣнок Русинам на обжинки“ (1846-47 р. р.), історія біблійна і збірник „пѣсень богоговѣйных“ (Перемишль 1837) належали до першої моєї лектури. На шостім році життя батько віддав мене до сільської школи до сусіднього села Ясениці Сільної. В Нагуєвичах є школа ще від 1828 р., але далеко, в горішньому кінці села, для того віддано мене в сусіднє село до брата моєї матері, шляхтича „загонового“ Павла Кульчицького, досить бідного селянина й одного з найсимпатичніших людей, яких я знаю. Він сам учив мене читати, хоч я при тому ходив і до школи, котра була близько його хати й котра в Ясениці здавна ведеться далеко краще, чим у Нагуєвичах.

Там я пробув два роки й вивчивсь читати по українському (під проводом вуйка, через 10 день), по польському і по німецькому (це ще були часи германізації), писати, рахувати (чотири операції) й співати до служби божої. По двох роках батько віддав мене до Дрогобича до т. зв. німецької або нормальної школи у Василя, до другої

класи, де я, по мужицькому вбраній, боязливий, несмілий та часто немитий хлопець, цілий курс бувши посміховищем у класі й перетерпівши досить від де-яких нелюдських учителів (гл. Schön-Schreiben), при кінці першого курсу, на превелике диво цілої класи і своє власне, одержав першу локацію. На екзамені, котрий був вчасливо тільки парадом, був і мій батько, — я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб одержати нагороду (книжку), то я почув, що він голосно заплакав. У два місяці опісля, на самий великдень, він умер, покинувши господарство в розстрою і в довгах, молоду матір і четверо дрібних дітей. Мати мусіла швидко вийти замож, щоб запобігти цілковитому розстроєві господарства. Пристав до неї молодий парубок, також з Ясениці, Гринь Гаврилик, котрий заробив був трохи грошей у Бориславі при ямах¹. Він довгі літа мусів боротися з різними трудностями, а по часті навіть з традиціями сусідськими, які виробились були за часів батька, а тепер підкопували господарство. За часів батька у нас бувало багато людей, ішло гостеприємство, водились знайомости, чисто безкорисні й поетичні, годувалось при хаті багато бідної а то й неробучої батькової рідні, котра по батьковій смерті почала красти та розтягати оставше добро. Вітчим звільна все це покасував. Це натура наскрізь практична й реальна, без іскри поезії, а за то з значною дозою скептицизму й вільнодумства, чоловік сильної волі й енергії. Я й досі дуже високо поважаю його, як звичайно поважаємо того чоловіка, що відзначається прикметами, яких у нас самих мало. Я кінчив за його старанням школи нормальні й перейшов до гімназії саме в р. 1868, коли заведена була шкільна рада, і мова викладова німецька змінена була на польську. В гімназії повторилось зо мною те саме, що у Василіян. З разу ніхто мене не знав і ввесь перший курс я сидів у „ослячій лавці“ в самім куті, та пальцями довбав діри в стіні—і раптом дістав другу локацію, і так ішов через цілу гімназію другим, третім або першим. Науки шкільної я не любив, то-ж звичайно інші побивали мене пильністю й акуратністю, навіть такі, котрі без мене не могли зробити письменої задачі або вияснити труднішого місця в німецькім, латинськім або грецькім авторі. Коли я був у шостій класі, вмерла моя мати, і вітчим оженився другий раз, так що ми дістали вітчима й мачуху замість родителів. З четверих дітей, що осталися по

¹ Яма—шахта, звідки добувають нафту.

батькові, жили тільки три брати, між ними я найстарший; наймолодша сестра померла. По матері з вітчимою осталась сестра, з мачухою у вітчима дітей не було. Тепер ми всі вже „на своїм хлібу“, т. є. всі три брати жонаті, і сестра замужем; у середнього брата й сестри є по двоє, а в мене й меншого брата по троє дітей. В р. 1875 я видержав „матуру“ (генеральний екзаме́н гімназіяльний) і перейшов на університет до Львова. Тут я вступив до „Академического кружка“, приваблений туди видаваним „Другомъ“, з котрого редакцією я був у переписці ще з гімназії. В „Друзі“ від 1874 р. почали друкуватися мої вірші, а прийшовши до Львова, я почав для тої газети писати повість „Петрѣи и Добошуки“. Але тут годиться сказати кілька слів про початок і характер мого писательства. Почав я писати—віршом і прозою—дуже вчасно, ще в нижчій гімназії. Вплив на вироблення у мене літературного смаку мали два вчителі: Іван Верхратський і Юлій Турчинський, оба писателі й поети, хоч один одного дуже не любили. (Турчинський повстанець і патріот польський, автор скучних драм „Kiejstut i Mojmir“, досить інтересної казки „Роема о szarnobrewcu“—ліпший критик і знавець літератури польської, автор цінних розборів Міцкевичевих Dziadów, Walenroda і Gruzyny). Заохотив мене до писательства також примір товариша Ізидора Пасічинського, котрий ще в нижчій гімназії почав друкувати свої вірші в „Учителю“, „Русской Радѣ“ і „Ластовцѣ“. Верхратський ставив його вірші дуже високо. Другий товариш Дмитро Вінцковський, також поет, ходив кількома роками вище мене, і тільки його слава доходила до мене та його скучна гексаметрова поема „Попадя“, котру я читав набожно, але в котрій не міг найти смаку.

В нижчій гімназії я читав дуже мало. Перша книжка друкована фонетикою, що попалась мені в руки, то було львівське видання „Переяславської ночі“ Костомарова, але я не зрозумів ані язика, ані річи. Так само не розумів я „Русалки Дністрової“, котру мені визичив був Верхр. За то Шевченка (львівське видання), також визиченого від Верхр., я вивчив майже всього напам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, котру вчитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!). Ще в нижчій гімназії я почав збирати пісні народні, спершу від моєї матері, а після і в Дрогобичі розпитував свідущих людей (ремесників і т. ін.), так що швидко мав мілко списані два товсті зшитки, вміщаючи 800 нумерів—правда, в значній

частині коломийок. Менший зошит я післав у „Просвіту“, опісля случайно віднайшов його в третій руках, а більший таки в Дрогобичі у мене пропав. У вищій гімназії я кинувся з жаром до читання всякої всячини: Шекспір, Шіллер, Клопшток, Красіцький, Гете, Ежен Сю, Коцебу, *Nibelungenlied*, Красінський, Міцкевич, Словацький і т. д. Я прочитав усе, що було інтереснішого в бібліотеці гімназіяльній (з виїмком дитячих повістей Шміда і Гофмана), що міг дістати від Верхратського, з котрим відбував кілька разів природничі екскурсії до Урича й до Нагуєвич¹, а від 6-ї класи почав збирати собі власну бібліотеку, котра за 3 роки заповнила у мене цілу шафу і в котрій, крім комплекту Шіллера, Клопштока, Шекспіра, мав я й „*Neues Leben*“ Ауербаха, і Діккенса, том Гейне, дещо з Жан Поля, Гете, Віктора Гюго і т. ін. Гомер, Софокль і Тацит, читані в гімназії, зробили на мене сильне вражіння, а так само й біблія, котру я читав почасти в старослав'янським, а почасти в польським тексті, і я почав дещо перекладати з тих авторів. Виїжджаючи з Дрогобича, я віз із собою кілька книжок, записаних своїми роботами. Були там і оригінальні складання—вірші любовні (патріотизму я тоді ще не знав), драми й оповідання віршовані, але головню були переклади: Антігона й Електра Софокля, значна частина Йова, кілька глав Ісаїї, кілька пісень Нібелюнгів, дві пісні Одиссеї, два перші акти Урієля Акості Гуцкова, ціла Короледворська рукопись і т. ін. Я писав фонетикою і провадив за неї гарячі спори з учителем історії і староручини, д-ром Антоновичем (послом). Від Ц. Сельського, котрий ходив о рік чи о два вище від мене, я дістав був перші річники „Правди“ і читав з них тільки белетристику українську: Стороженка, Марка Вовчка, Куліша, Шевченка, Руданського, Мирного. Цей останній (крім Шевч. і Мар. Вовч.) зробив на мене найсильніше вражіння своїм оповіданням „Лихий попутав“. Публіцистики й „наукових“ річей у „Правді“ (крім розборів Шевченка, котрі мені не подобались) я не читав. Скінчивши сьому класу, я перший раз пустився під час вакацій у дальшу вандрівку, перший раз не поїхав додому пасти худобу та помагати при збірці сіна й збіжжа. Я поїхав залізницею до Стрия, а відси рушив скільським² трактом до Синевідська, та на Побук, Бубнище, Тисів, Церковну, Мізунь, Вельдіж

¹ Одну з них описав Верхратський у своїй „Денниці“. (Ів. Фр.).

² Скільський тракт—тракт на Сколе.

зайшов до Лолина. Ця маленька вандрівка дала мені пізнати трохи більше світа й людей, ніж я знав досі. Вернувши з Лолина до Дрогобича, я пустився в протилежний бік у гори на Опаку, Смільну, Туре, до Волосянки, де вуйко моєї пок. матері був попом.

Прийшовши до Львова до Акад. Кружка, я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були досі майже зовсім чужі й незрозумілі, то й очевидно не міг у них найти ладу й хитався довго то на цей то на той бік. Я заприятелював тут з М. Павликом. Хоч оба ми були хлопські сини, але наше виховання, розвій і склад думок були дуже неоднакові, не говорячи вже про велику різницю темпераментів і привычок. То й не диво, що приятель наша була властиво з разу вічною суперечкою.

Я не буду тут розказувати історію тої переміни, яка сталася з редакцією „Друга“ під впливом головно Ваших листів: і історія і психологія тої переміни для Вас ясніша мабуть, ніж для мене. Скажу лиш тільки, що сам я в спорах кружкових не грав майже ніякої ролі, а хоч у „Друзі“ мусів з разу друкувати „язичієм“, то все таки у себе писав фонетикою й народнім язиком. А коли в половині 1876 року народній напрям узяв верх і заманіфестувався поперед усього виданням „Днѣстрянки“, я виступив у ній з першими оповіданнями з народнього життя „Лешишина челядь“, „Два товариші“¹, та з перекладом „Повені“ Золя (з „Вестника Европы“). В „Друзі“ тимчасом кінчились мої „Петрії“, розпочаті під вражінням фантастичних оповідань К. А. Гофмана, а кінчені вже по трохи в іншій дусі (при кінці піднесено важність читалень і спілок господарських), друкувався такий вірш, як „Наймит“, а в 1877 р. почались образки п. з. Борислав, котрі мали повний *succès de scandale* серед галицької публіки. Ви були перший і майже одинокий чоловік, що додав мені духа й охоти. З Ваших листів до ред. „Друга“ я вичитав лиш тільки, що треба знайомитись з сучасними писателями, і кинувсь читати Золя, Флобера, Шпільгагена, так як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенєва та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена і т. ін. В тих трьох роках університетського життя я читав досить багато, хоч без вибору, більш белетристики, ніж наукових річей. Лекції на університеті зовсім мене не заняли й не дали мені нічого ісінько—ані методи ані здобутків. Я слухав класичної

¹ „Два приятелі“.

філології у пок. Венцлевського й зівав, слухав української граматики й літератури у д-ра Огоновського. В р. 1877 в іюлі арештовано мене й цілу редакцію „Друга“. Безтолковий процес, котрий упав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і котрий скінчився моїм засудженням, хоч у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму: я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий) — був для мене страшною й тяжкою пробою. Дев'ять місяців, пробутих в тюрмі, були для мене тортурою. Мене трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14—18, перекидувано з камери до камери при ненастанних ревізіях та придирах (це, бач, за те, що я „писав“, т. є. записував на случайно роздобутих карточках паперу случайно роздобутим оливцем — пісні та приповідки з уст союзників, або й свої вірші), а кілька тижнів я просидів в такій камері, що мала тільки одно вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на тапчані, а 4 під тапчаном для браку місця. З протекції, для свіжого повітря, союзники відступили мені „найліпше“ місце до спання — під вікном на-супроти дверей; а що вікно за для задухи мусило бути день і ніч отворене, і до дверей продувало, то я що раня будився, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна. Та не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, — а особливо те, що я опісля застав на світі: сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усеї суспільности, кинений на нас, страшенно болів мене. Мене викинено з Просвіти, заборонено приходити на Бесіду (бо др. Шараневич, котрий пару разів побачив мене там, читаючи газети, настояв на тім, щоб мені конче за-казати приходити туди, а то він виступить з товариства, і коли мені справді заказано, він таки виступив), а люди (з старших), котрі хотіли мати зо мною яке небудь діло, видались зо мною тільки в секреті, що мене ще дужче принижувало. Цей настрій відбився й на видаванім М. Пав-ликом, при моїй допомозі, письмі місячним, а потім непері-одичним п. заг. „Громадський Друг“, „Дзвін“ і „Молот“ (1878). Тут я помістив свою більшу повість (з ряду „Бо-рислава“) п. з. *Boa Constrictor*, пару дрібних ескізів і вір-шів (між котрими переклад Пісні про сорочку Томас Гуда й вірш Каменярі, котрий 1879 р. перекладений був на німецьке й поміщений у віденській часописі *Die Hei-
path*“). Признати треба, що до видавання такої часописи.

як „Гром. Друг“, ми оба з Павликом були зовсім неприготовані, не мали ані достаточної підготовки теоретично-наукової, ані практичного знання свого краю й людей. Старші народовці й попи нас цуралися, при нас стояла тільки горстка молодіжі, тимчасом, коли нам самим треба було ще багато вчитися. Я впрочім не покинув університету й користав головно з викладів д-ра Охоровича, котрий читав філософію, психологію, антропологію й прегісторію. Пару курсів я працював у нього в семінарі, слухав також курс економії у проф. Білінського, бував на викладах римського права проф. Зьрудловського, німецької літератури проф. Зауера, не покидаючи й викладів проф. Огоновського. По упадку Гром. Друга, коли М. Павлик був змушений виїхати за границю, я почав разом з купкою молодіжі видавати „Дрібну бібліотеку“ і задумав було видавати часопись „Нова Основа“, та це не вдалось. Ще 1878 р. поклик з Відня до співробітництва в виданню „Слав'янського Альманаха“ заставив мене засісти до писання новел з життя народнього; деякі з написаних тоді новел були друковані пізніше („Мавка“, „Муляр“), одна надрукована в другім томі Альманаха Слав. (skonfiskovanim) так і пропала, але тоді таки я задумав у цілім циклі новел списати по змозі всі боки життя простого люду й інтелігенції: відносини економічні, освітні, правні, політичні і т. ін. В р. 1879 я через посередництво д. Лімановського дістав доступ до польського журналу „Tydzien polski“ і помістив тут невеличку статтю про Ем. Золя, а також три ескізи п. з. Rutensу, де в сатиричний спосіб спортретував кілька фігур окружуючої мене інтелігенції української. Кілька дальших ескізів з тої серії осталося недрукованих у портфелі редакції „Tygodnia“, як також обширний розбір книжки д. Ау „Socializm jako objaw choroby spolecznej“. Рівночасно кінчив я деякі давніше позачинані роботи, особливо переклад поеми Гейне „Deutschland“, „Фауста“ Гете, „Каїна“ Байрона, розпочав перекладати Шеллі Queen Mab. З початком (мабуть в марті) 1880 року я виїхав у пов. коломийський до К. Геніка до Березова, щоб там пробути якийсь час, по дорозі був арештований в Яблонові й потім ураз із К. Геніком, Ковцуняком і ще кількома іншими пришпилений до процесу, що вівся в Коломиї проти сестер Павликівен і селян Фокшеїв. Настримали три місяці й пустили, а мене спеціально, яко неналежачого до цього повіту, велено було відставити під ескортою поліції на місце уродження. Цей транспорт по поліцейським арештам в Коломиї, Станіславові,

Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів у моїм життю. Вже до Дрогобича я приїхав з сильною гарячкою. Тут впаковано мене в яму, описану в моїй новелі „На дні“, а відти ще того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціантом до Нагуєвич. По дорозі нас заскочив дощ і промочив до нитки. Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатись до Геника, прожив там страшний тиждень у готелі, написав повістку „На дні“ і на останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами¹, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я заперся в своїй комнатці в готелю й лежав півтора дні, в гарящій й голоді, ждучи смерти, безсильний і знеохочений до життя. Один із моїх союзників, посланий Геником, спас мене від голодної смерти. Я ще раз поїхав до Дрогобича, взяв собі паспорт і вернув до Коломиї, а відтак пішком пішов до Березова, де в гостиннім домі Геника прожив кілька тижнів, лічачись від пропасниці й гуляючи по свіжому повітрі.

В коломийській тюрмі я зібрав значне число пісень, приповідок і інших матеріалів етнографічних, а також написав ряд віршів, з котрих тільки невелика часть досі була друкована. Але недовго міг я попасати в Березові. Староста коломийський дізнався про мій побут і наказав жандармам приставити мене до Коломиї, а що в мене не було грошей на підводу, то жандарм, ще хорого, в літню спеку погнав мене туди пішком. Тяжка це була дорога, після котрої мені на обох ногах повідпадали нігті на пальцях. Староста дуже озлився, побачивши в мене паспорт, але мусів пустити мене на волю, а тільки написав до намісництва до Львова просьбу, щоби заборонило мені побут у коломийським повіті, і намісництво це вчинило. Я не дожидався другого примусового транспорту й поїхав до Нагуєвич, відки в осени вернув оп'ять до Львова і знов записався на університет. У Львові підчас моєї неприсутности надруковано мою новелу „На дні“ на складкові гроші де-яких молодих українців, поляків, жидів. Новела та зробила сильне вражіння; польський її переклад зачала (та не скінчила) друкувати робітницька часопись „Prasa“, котрої співробітником я був ще від 1878 р. В тих роках зносили мої з львівськими робітниками були досить живі.

¹ Цент — копійка

Ще 1878 р. я написав невеличкий катехізм економічного соціалізму, котрий був виданий львівськими робітниками. 1879 і 1880 р. р. я в спільці з другим знайомим (із жидів) викладав економію суспільну в робітницьких кружках самоосвіти. В р. 1879 я зладив був невеличкий елементарний підручник економії сусп. по Міллю, Чернишевському й Марксу на взір сербської компіляції Светозара Марковича, а 1883 р. частину її переробив і дав Просвіті, котра й випустила її як осібну книжочку „Про гроші й скарби“. Результатом зносин з робітниками й отих кружків була видана в Женеві 1881 р. брошурка „Program socjalistów, polskich i ruskich wschodniej Galicji“, написана не мною але при моім співуділі. Тимчасом з початком 1881 р. почали ми з Ів. Белеєм видавати місячне письмо „Світ“, у котрім я помістив початок своєї більшої повісти „Борислав сміється“, кілька статей наукових і значне число віршів оригінальних і перекладених (Некрасова „Русские женщины“ і т. ін.). Не маючи з чого удержатись у Львові, я вже в великий піст 1881 р. вернув на село до Нагуєвич, де зразу жив під дозором жандармським і де жандарм радив мені вступити до Василіян. На весну я перебував тиф, потім працював коло поля, кінчив переклад Фавста, лагодив статті для „Світа“ і кореспонденції для київської „Зорі“, котрих вислав дві, але з котрих ані одної цензура не пропустила. В р. 1882 за підмогою вашою Фавст вийшов осібною книжкою, а швидко опісля „Світ“ упав. Я писав з села дописі до „Вольного Слова“ в Женеві, а рівночасно лагодив на розписаний „Зорею“ Партицького конкурс обширнішу повість „Захар Беркут“, котра й одержала премію і 1883 р. видана була в „Зорі“, і осібною книжкою й була прихильно оцінена між іншим і „Кієвскою Стариною“. Зимою з початком 1883 р. я приїхав до Львова саме перед смертю В. Барвінського, і по його смерті якийсь час працював при „Дѣлѣ“. До нього кликав мене Барвінський ще з самого початку його видавання 1880 р., але ми не могли погодитися. Пізніше, з села я дав для „Дѣла“ пару новел, а 1882, коли Барв. був у Карлсбаді, ширшу статтю про галицьку індемнізацію. Але й по смерті Барв. я не довго був при „Дѣлѣ“, а поїхав уже в апрілі до Вікна, куди запросив мене В. Федорович (за радою К. Устияновича) і поручив мені написати біографію його батька, бувшого в 1848 році посла до Відня й автора невиданого досі діла філософічного. Я пробув там пару місяців, зібрав дещо трохи матеріялу з архіву, відтак поїхав на село до Нагуєвич і занявся читанням книг

і праць до історії політичної й економічної Галичини в роках 1810-1848. В осени я вернув до Львова, щоб користати з бібліотек, і мене запрошено до редакції „Дѣла“ і „Зорѣ“. При обох цих часописах я працював від осени 1883 р. до початку 1885 р. В „Дѣлѣ“ я головно наліг на краєві, економічні і громадські справи, випрацював реферат о справах економічних, що був виголошений д. Нагірним на вічу 1883 р. і зробив у цілій Галичині велике вражіння. На статті „Дѣла“ про справи краєві почали звертати увагу і посли і краківські Станчики. Рівночасно (1884 р.) я обняв у варшавськім журналі „Prawda“ кореспонденції з України галицької замість Ревери-Рамулта; крім кореспонденцій я посилав туди й переклади деяких своїх новел, котрих у мене за той час назбиралось значніше число. Деякі з них були друковані в Календарях „Просвіти“, а одна („Ліси й пасовиська“) сталась навіть причиною, що звісний посол Поляновський у соймі гостро ударив на Просвіту й радив відмовити їй субвенції. З кінцем 1884 р. Партицький обіцяв передати мені на власність „Зорю“; я поїхав до Вікна до Федоровича, щоби ще раз переглянути його збірники кореспонденцій з часу 1848-1870 р.р., зібрав там за місяць багато матеріялу, а вернувши до Львова, застав несподівану зміну. Народовці перелякалися, що Парт. передасть „Зорю“ в мої руки, Вахнянин виміг на нім те, що він передав її товариству Шевченка. Я виступив з „Дѣла“, котре зараз за пару день ударило на мене за статейку, поміщену в „Kurjeri Lw“. Весною 1885 р. я перший раз поїхав до Київа, стараючись склонити тамошніх людей, щоби помогли заснувати нову часопись літературну. Головна користь з тої подорожі була та, що я пізнав людей; що до часописі, то не багато вийшло добра; кияни згодились дати ледве 500 р. на перший рік, та й то по частям. І справді мені прислано було руб. 300, але до видання часописі не прийшло. Під осінь того року уклепано натомість „згоду“ між мною і „Зорею:“ я мав узяти на себе її редагування, але стояти під цензурою одвічного редактора. Діло вийшло мертворожене, тим більше, що мої кореспонденції в Prawdzie і Kraju, не цензуровані народовцями, мішали цьому ділу на кожному кроці, і народовці раз-у-раз всилувались і на ті кореспонденції наложити свою цензуру. Весною 1886 р. я оп'ять поїхав до Київа й оженився там; в осени того ж року народовці відставили мене від „Зорі“ за поміщення деяких українських річей (вірш Руданського й рецензія Вільхівського),

котрі їм видались неморальними, хоч річі ті повинні були перейти цензуру редактора Борковського, і хоч я редактору передав був рукописі перед друком. Літом 1887 р. я вступив до редакції „Kurjera Lwowskiego“, де працюю й досі.

Від тепер я почав головну часть своїх работ поміщувати в польських журналах, галицьких і заграничних. І так Kurjer Lw. друкував крім біжучих статей публіцистичних (в тім числі о пансловізмі, о організації тов. демократичного і т. ін.) мої новели: Яць Зелепуга, Панталаха, Маніпулянтка. В „Крају“ друкувався цілий ряд дрібних новел, то само і в „Prawdzie“. Варш. „Przegląd tygodniowy“ в своїм місячнім додатку помістив був ще 1880 р. мій реферат з Гранта Аллена про розвій барв у світі звірячим, а 1885 р. переклад Воа Constrictor. „Dziennik łódzki“ 1888 р. помістив переклад „На дні“, доконаний за ініціативою й під доглядом Елізи Оржешкової. Другий (а властиво третій) переклад тої новели вийшов 1886 р. в місячнику „Przegląd Społeczny“, котрого я був одним з пильних співробітників і в котрім помістив крім того свою казку „Rębacz“, а також ряд статей про економічні й соціальні справи в Галичині. В р. 1887 і 1888 помістив також деякі мої речі „Kurjer Warszawski“, в 1889 р. надрукована була в „Ateneum“ одна глава з моєї ширшої повісті п. з. Jeden dzień z życia uliczników lwowskich. Від р. 1887 я пишу також до варшавського журналу „Głos“, де видрукував кілька статей про економічні справи і про літературу галицько-українську. Від 1888 р. деякі мої роботи поміщувані були також в „Кіевской Старинѣ“, а іменно новели „Гава“ і „Чума“, стаття про Івана Вишенського і деякі дрібніші матеріали. В р. 1889 я ураз з д. Вислоухом почав був видавати польську часопись людovu „Przyjacieli Ludu“. В тім же часі я друкував ряд статей і в українським письмі людovім „Батьківщина“. З українських моїх праць згадати ще треба: переклад „Мертвих душ“ Гоголя (1882), переклади з Щедрина, Достоевського, Брет Гарта, Марка Твейна, друковані по часті в бібліотеці „Дѣла“ („Зъ чужихъ зѣльниковъ“), а по часті в фельетонах тої часописі. В р. 1887 видав я своїм коштом збірник своїх віршів „З вершин і низин“, далі на гроші, прислані з України на часопись я видав працю М. Павлика „Про читальні“ і розпочав видавництво „Літературно-наукової бібліотеки“. Крім того я дописував до польської літературної часописі „Ruch“, де помістив дві казки „W pogoni za biedą“, „Jak Rusin tłukł się po

tamtym swiecie" i rozбір повісті Б. Пруса (Гловацького) „Placówka“, крім інших дрібніших річей. Літом 1889 р. мене знов арештовано враз із росіянами, прибувшими в Галичину. Мене держано 10 тижнів, але за що, який факт мені закинено, цього я не міг дізнатися й досі не знаю. По 10 тижнях мене випущено. В тюрмі я написав ряд поем з оповідань арештантів — головню жидів, а також оповідання „До світла“ i ряд тюремних сонетів. Від початку 1890 р. я почав у раз з М. Павликом видавати часопись „Народ“.

До бібліографічного списку моїх праць додати б хіба ще, що з моїх новел „Цигани“ були перекладені на німецьке (Züricher Volksblatt i віденська Arbeiterzeitung), а віденська робітницька часопись Gleichheit у своїм тижневім додатку друкувала переклади „Рубача“ i „W pogoni za biedą“. З віршів дещо було перекладено на польське.

Подав я тільки здебільшого факти з мого життя, поминаючи багато таких, котрі хоч мали на мене значний вплив, але мали при тім характер більш особистий. Про свої новели скажу тільки одно, що майже всі вони показують дійсних людей, котрих я колись знав, дійсні факти, на котрі я дивився або про котрі чув від свідків, малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами. В такім розумінню — всі вони частки моєї біографії.

Львів д. 26 вітня 1890.

II

ПЕРЕДМОВА

(до збірки „Добрий заробок“)

Сказано: письменник, що починає писати свої спомини, починає сам собі копати могилу. Що ж, хоч би й так. Могила, це таке добро, що ніхто з нас його не мине. А в таких разі.—

Двадцять шість літ по написанню першого оповіданнячка з серії „Галицьких образків“ приступаючи до збір-ного їх видання, я почуваю охоту сказати декільки слів про те, як, коли і з яким планом писались вони.

Перші оповіданнячка „Лесишина челядь“ і „Два при-ятелі“ були написані літом 1876 р. в Лоліні для кален-даря „Дністрянка“, що видавало товариство „Академі-ческій Кружок“, під редакцією д. Антона Дольницького. Календар вийшов в осени того самого року, і мої опові-даннячка в нім звернули на себе увагу народовців, осо-бливо пок. Володимира Барвінського. Взагалі „Дністрянка“ була для нього несподіванкою і він постановив і собі ж видати подібний альманах, у якому мали бути заступлені старші народовецькі письменники. Так повсталала „Руська хата“, видання невдатне в цілості, не вважаючи на заступ-лені в ньому імена Куліша, Федьковича та Данила Млаки. Познайомившись зо мною в ту пору, В. Барвінський кілька разів зводив розмову на мої оповіданнячка, просячи дати йому дещо в таких роді для „Правди“. Я дав йому зимою 1876 р. свій „Оловець“, який йому дуже подобався. Ми розговорилися про різні літературні теорії й плани.

Я, будвши тоді під впливом Золя, звернув розмову на огреб у—змалювати нашу суспільність у різних її верствах, та вказував zarazом на трудність такого діла. Барвінський виявив мені, що й у нього укладається план цілої серії оповідань, яким він хотів надати спільний титул „Галицькі образки“. Він брався змалювати те життя, яке, мовляв, він найл'пше знає, життя української інтелігенції, а головнo духовенства. При тім він не міг погодитися з таким способом писання, який проявивсь у мене, особливо в „Лесишиній челяди“.

— Ну, що воно таке! — говорив він. — Могла б була вийти гарна іділлія, як би не той нещасний натуралізм що псує іділлічне вражіння. До якої категорії творів, зачислити це?

Я відповів, що про всякі категорії мені байдуже, а пишучи оповіданнячко, я попросту хотів змалювати контраст між красою природи й мізерією людського життя.

— Це не в дусі нашої поезії, особливо народньої, де природа звичайно сумує й веселиться згідно зі смутком або радощами чоловіка.

Я доказував, що така ніби гармонія, це один із способів збудити настрої, але народній поезії не чужий і другий спосіб—контрасту. Барвінський не розумів поетичного твору, якого головна мета—збудити такий чи інший настрої; він стояв за тим, що треба писати заокруглені оповідання, новели або романи, а не ескізи. Я заявляв, що не чую в собі сили ані не маю настільки обсервації, щоб збудувати заокруглене оповідання й дати в ньому повний малюнок чи то цілої суспільности, чи навіть одної якої верстви. І ще на однім пункті ми не могли зійтися з В. Барвінським: він жадав, щоб повість побуджувала таким чи іншим способом патріотичні чуття; я стояв на тім, що поперед усього треба малювати відносини, людей, поодинокі їх учинки з поглядом на їх окруження і на ті спеціальні особисті та громадські імпульси, що побуджують їх до такого, а не іншого ділання. Я вказував на те, що за-для різного виховання, традиції, окруження й логіка, розумування і причиновість у поступуванні різних людей у різних суспільних верствах бувають різні, і що малювати ті спеціальні логіки та психології для мене дуже принадна річ.

— Ну, але то мало людського життя, щоб на стільки вжитися та вдуматися в дух різних людей із різних верстов, щоб можна було змалювати їх у повістях — сказав Барвінський.

— Так,—відповів я,— та про те це конечне, і тільки маючи такий образ суспільности в різних її верствах та моментах, ми будемо могли подумати про синтезу, про ширші заокруглені образи. Такі детальні студії можуть і повинні робити різні люди; не біда, коли вони будуть фрагментарні; це навіть ліпше так, бо письменник у таких ескізах може передати безпосереднє, живе вражіння дійсности, не потребуючи накручувати, докомпоновувати та фальшувати, щоб натягти твір до рам заокругленої повісти.

Барвінський так і не згодився з моїм поглядом і засів писати свої „Галицькі образки“—з яким успіхом, не моя річ тут осуджувати. Та в мене ця розмова з ним довела до повної свідомости план—збирати матеріяли, ескізи та оповідання для змалювання образу нашої суспільности в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях. Життя дало мені аж надто багато нагоди до збирання таких матеріялів. Принагідні оповідання знайомих, фігури, здибані в вагоні залізниці, власні спомини та спостереження,—все те перетворювалося звільна протягом літ у більші або менші оповідання та ескізи. Я силкувався кожний такий образок виносити в душі доти, доки не вживуся у властиву йому атмосферу, не віднайду властивий йому тон і спосіб викладу. Ця праця йшла в мене дуже помалу; деякі образки мучили мене в душі по кілька літ; я по кілька разів брався викинути їх на папір, та чуючи, що „не вдає тон“, відкидав написане й переходив до іншої роботи, щоб по якімсь часі знов вернути до закинутої проби. Таким робом із маленькою гуморескою „Грицева шкільна наука“ я носився більше як три роки, переробляв кілька разів, прозою й віршами, оповідання „Ліси й пасовиська“, „Поединок“, „Сам собі винен“. Правда, деякі оповідання виходили готові відразу, за одним присідом, але завжди це бувало лиш тоді, коли оповідання було перед тим зовсім готове, виношене й заокруглене в душі, і мені приходилось, так сказати, переписувати лише з готового.

Роки йшли за роками, тих дрібних оповідань набиралось у мене чим раз більше. Я друкував їх по різних виданнях, у фельетонах газет, у календарях Просвіти; інші приходилось у-перве друкувати по-польськи, коли в українській пресі для мене на якийсь час не стало було місця; деякі попропадали в непогоді часу. І так пропало надруковане в другім томі віденського „Слав'янського альма-

наху“ з 1880 р. оповідання „Микитичів дуб“¹; альманах сконфісковано за зовсім невинну статтю Драгоманова, і з видання не лишилось мабуть ані одного примірника, так що й мого оповідання мені так і не вдалось роздобути. В руках пок. Партицького пропало оповідання „Записки недужого“, яке тепер мені доводиться з захованих у мене ескізів перероблювати другий раз. Інтересна була доля оповідання „Муляр“. Написане 1878 р. для того ж віденського „Слав'янського Альманаху“ і не вміщене в ньому, воно довгі літа лежало в рукописі. Першу половину помістив я в польськім перекладі в робітницькій часописі „Praca“; не вспівши через якесь опізнання дати решти рукопису, я був мимовільною причиною того, що пок. польський письменник Б. Спауста доробив другу половину до мого оповідання; хто цікавий, може порівняти ту другу часть з моєю. Кілька літ пізніше я подавав український текст до редакції „Зорі“, та редактор признав оповідання не гідним друку з тої фізичної причини, що мулярі загалом великі лінюхи, а такого факту, який оповідаю я, він не бачив ніколи. Тимчасом ціле оповідання в польськім перекладі було вже надруковане в фельетоні варшавської „Prawdy“ і зустрілося з похвалою деяких польських письменників; по українськи воно появилось аж у збірнім виданні „В поті чола“.

Ця книжка, в якій була зібрана значніша часть моїх дрібних оповідань (усіх 20), у-перве могла вияснити той план, що лежав у основі всіх тих оповідань—дати немов мозаїковою роботою виконаний образ нашої суспільности. Правда, я вибрав там собі „образки з життя робучого люду“, полишивши на боці оповідання про інтелігентів, або, як я тоді укладав собі по соціяльним категоріям, групи „вчителів“ і „експлоататорів“. Видати збірники тих інших оповідань тоді мені не довелось.

Від того часу минуло знов більше як десять літ. У моїй теці назбиралось знов дещо нових ескізів та більших оповідань, та й мій первісний план розширився де в чому. Нове збірне видання моїх оповідань, яке бажалось би зробити повним, на скільки це можливе, являється в іншій формі та в іншій угрупованню. Кожний томик містить оповідання більше менше однородні змістом, давніші помісь з новішими. Вилучено з цього видання

¹ Оповідання це пізніше знайшлося, було передруковане автором у збірці „На лоні природи“.

оповідання з бориславського життя, що мають вийти накладом „Р. У. Видавничої Спілки“, а також не входять у цей план більші повісти та драми. Цей тимчасовий план обіймає на разі дванадцять томиків, кожний о об'ємі 8 — 10 аркушів друку. Такий спосіб видання прийнято з огляду на пожадану дешевість і з бажанням, щоб ті оповідання, прості та подиктовані сучасною громадською думкою, пішли не лише до рук нашої інтелігенції, але також під селянські стріхи і всюди будили те саме почуття, що було імпульсом до їх писання на протязі цілої чверти століття — почуття класової й національної свідомости. Історія тої чверти століття доказала, що тим своїм почуттям автор тоді станув на добрій дорозі, і що поле, на якому він своїми ескізами клав іноді перші скиби, — не пустий грегит, але розлога і плодюча нива, на якій можемо надіятися ще багато свіжих і величних плодів.

Криворівня, 15 серпня 192.

УВАГИ

1) *Вуляр* — оповідання це передруковується зі збірки оповідань „Батьківщина й інші оповідання“, Київ 1911 р. Про це оповідання дає Франко в примітці таке пояснення: „Оце оповідання, написане в першій половині 1876 р. перед „Лесишиною челядю“ та „Двома приятелями“, було першим із тих, які я пізніше зібрав у циклю „В поті чола“ і які мали дати художній образ життя галицько-українського народу в різних його верствах та професіях. Не пам'ятаю, де й коли подівся у мене рукопис оцього першого оповідання, і не знаю також, відки й яким способом дістав його д. М. Венгжин, який у початку 1909 р. без моєї відомости, опублікував його, змінивши правопис, у перших січневих двох числах свого літературно-наукового двотижневика „Будучність“. Відси передруковую його тепер, справивши мову в оцій новій збірці моїх оповідань“. В „Передньому слові“ до „Батьківщини“ подає Франко той загальний план, який він мав на увазі, приступаючи до писання своїх оповідань: *Ще* в початку 1877 р., працюючи над рядом „Бориславських оповідань“, я почув, що думка представити побут бориславських робітників та підприємців у ряді оповідань розширяється в тім напрямі, щоб у більших або менших оповіданнях змалювати побут галицької Руси в різних околицях, у різних суспільних верствах та родах занять. Мали це бути „Галицькі образки“, в яких би обік етнографічного та побутового матеріалу виступали також певні психологічні проблеми. Матеріалом до них могли служити поперед усього мої власні спомини та спостереження, а по часті також оповідання інших людей. В першій половині 1877 р. були написані три оповідання в тім роді, з яких два, „Лесишина челядь“ і „Два приятелі“ були того ж року надруковані в „Днестрянце“, альманаху студентського

товариства „Академічеській Кружокъ“, а найвчасніше з них написано, „Вугляр“, якось незаметно для мене вийшло з моїх рук, так що я й забув про нього і здивувався немало, побачивши його аж у початку 1909 р. в перших числах двотижневика „Будучність“. Що до дати написання „Вугляра“, то у вищенаведеному „передньому слові“ очевидно помилка, і замість 1877 р. має бути 1876 р., бо „Днѣстрянка, Альманахъсь Календаромъ на рокъ звичайный 1877. виданный накладомъ руского товариства „Академич. Кружокъ у Львовѣ, а заходомъ Ив. Белея, А. Дольницького, В. Левицького и Ив. Франка“, — вийшов 1876 р. та й сам автор підписує оповідання „Вугляр“ 1876 р.

2) „Лесишина челядь“ — надрукована була спершу в „Днѣстрянцѣ“ під псевдонімом Джеджалик, потім у збірці „В поті чола“ 1890 р., та в збірці „Маніпулянтка“ 1906 р., звідки передруковуємо це оповідання.

3) „Два приятелі“ — надруковано в „Днѣстрянцѣ“, під псевдонімом Джеджалик; 1885 р. в петербурзькій часописі „Краї“ надруковано переклад на польську мову: „Dwaj przyjaciele“. Те саме оповідання увійшло у збірку на польській мові: „Obrazki galicyjskie“ 1897 р. Увійшло воно і в збірку „В поті чола“ 1890 р., звідки передруковується.

4) „Муляр“ — по польськи було друковано фельетоном в „Prawda“ на 1887 р. і в „Kalendarz Kurjega Lwow-skiego“ на р. 1888. Передруковується зі збірки „Добрий заробок“.

5) „Сам собі винен“ — поміщено було в „Календарі Просвіти“ на рік 1884, а потім на польській мові під псевдонімом Myron: „Sam sobie winien“. (Powiastka galicyjska) в „Prawda“ 1885 р. і в „Przyjacieli Ludu“ ч. ч. 6 і 7 за 1889 р. Війшло воно в збірку „В поті чола“ і в збірку „Добрий заробок“ — Львів, 1902, звідки й передруковується.

6) „Добрий заробок“, — надруковано в „Світі“ 1881 р. під псевдонімом Руслан. По польськи надруковано в Краї 1885 р. Ввійшло в збірку „В поті чола“ і „Добрий заробок“, звідки передруковується. В 1889 р. було поміщено в „Przyj. ludu“ п. з. „Dobry zarobek“, а на укр. мову переложив у „Буковині“ О. Маковей під з. „Добрий заробок“.

7) „Слимак“ — надруковано 1881 р. в „Календарі Просвіти“ на 1882 р. під псевдонімом Мирон***. По польськи було надруковано в „Краї“ 1886 р. Увійшло в збірку „В поті чола“, а потім „Добрий заробок“, звідки передруковується.

8) „Історія моєї січкарни“— надруковано в „Календарі Просвіти“ на р. 1884, під псевдонімом Руслан. На польській мові це оповідання було поміщене п. з. „Historyja mojej sieczkarni“ (Nowela rusinska) в „Kur. Lwowski“ за 1885 р. і в „Przyjacielu Ludu“ за 1891 р. без підпису автора. Оповідання це було надруковане і „В поті чола“, а також увійшло в збірку „Добрий заробок“, звідки передруковується.

9) „Ліси и пасовиська“— оповідання це поміщено в „Календарі Просвіти“ на 1884 р. під псевдонімом Мирон***. Увійшло і в збірку „В поті чола“, звідки й передруковується.

10) „Довбанюк“— надруковано в „Зорі“ за 1886 р., увійшло в збірку „В поті чола“, передруковується зі збірки „Добрий заробок“.

11) „Домашній промисл“— було поміщено по польськи 1887 р. під з. „Przemysł domowy“, Obrazek galicyjski, в „Краї“. В 1888 р. з'явилося це оповідання на україн. мові в „Товариш“ ч. 1. Було поміщене в збірці „В поті чола“, передруковується зі збірки „Добрий заробок“.

12) „Цигани“— було надруковане під з. „Циганы“, ескизъ, як фельетон у „Ділі“ за 1882 р. В 1887 р. появилось це оповідання під з. „Cyganie“ (Obrazek galicyjski) на польській мові в „Краї“ Przegl. literacki. В 1888 р. по-польськи передрукував „Kurjer Lwowski“ під з. „Cyganie“ (obrazek). В російському перекладі друковано в „Кієвлянинѣ“ 1887 р., а в німецькій в часописі „Züricher Post“, 1889 р. Передруковується зі збірки „В поті чола“.

13) Відривок з листа Івана Франка до М. Драгоманова— передруковуємо із „Переднього слова“ до „В поті чола“.

14) „Передмова“— як дуже інтересний матеріал до розуміння й оцінки творчости Франка, передруковуємо із збірки „Добрий заробок“. Львів 1902 р. (Добрий заробок; Муляр; Сам собі винен; Слимак; Історія моєї січкарни; Домашній промисл; Довбанюк; У кузні).

15) Вважаємо потрібним подати також і коротку характеристику творчости Франка, зроблену М. Драгомановим.

— „Другий раз уже випада мені честь писати передне слово до збору оповідань галицько-українського писателя. І мимоволі я порівнюю в думках обставини, при котрих довелось мені 15 років тому назад писати моє передне слово до „Повістей“ Федьковича, й теперішні. Ріжниця не мала.

Досить буде сказати, що я, коли не против волі Федьковича, то зовсім без усякої його волі й помочі вида-

вав його Повісті. Автор навіть не схотів мені сказати, чи всі повісті його я зібрав по тим виданням, які міг я одшукати. На всі мої запити листами й усно (в Путилові, в домі писателя), він мені відповідав: Робіть, що хочете. Про мене то (повісті!) не варто нічого, то так собі, пусте! Бачите, як признавсь мені Федькович, його думка занята була річами вищими, ніж картинки з простого сільського й солдатського життя, що бачив він навкруги й почав було списувати в повістях. Він носився з замірами та пробами поем та драм, на пів історичних, на пів аллегоричних. Федькович і читав мені кусники з тих творів... Та вони не ворухили в моїм серці нічого окрім жалю до самого Федьковича. Так ми й не погодились ні на чому іншому окрім на формулі: „робіть, що хочете!“. На той час я мусів бути вдячним Федьковичеві й за те.

З цієї справи я виніс таке вражіння, що за повісті Федьковича, в котрих наше письменство має кілька живих картин з побуту нашого народу під Карпатами і з котрих треба начинати нову добу в галицько-українському письменстві, ми мусимо дякувати мабуть чи не щасливому випадкові, а зовсім не свідомому вчинкові писателя, що стоїть на ґрунті своєї громади. І форма Федьковичевих повістей — реалізм чи натуралізм, — і зміст їх — життя простого народу, — були очевидно за ранніми і для самого автора і для його громади. Останнє видно із того, що в австрійській Русі повісті ті навіть не знайшли собі накладу та й досі розходяться дуже поволі, хоч я робив проби роздавати їх майже без плати.

З повістями Франка стоїть інакше, по крайній мірі що до самого автора. Тут ми бачимо плід праці, цілком свідомої і в формі і в змісті. Тут не личить мені розводитись над тим, як Франко виконав свої заміри — але саме ті заміри ясно видно як в самих повістях, що йдуть далі, так і в других творах, у котрих Франко висказував свої погляди на письменство. По тим поглядам, письменство мусить бути правдивим дзеркалом оснівних (типових) пригод дійсного (реального) життя, загіте щирою прихильністю до людей (гуманністю) і яко таке мусить обертатись найчастіше до тих верстов громади, до котрих належить найбільша часть людности, тобто до так званого простого народу, до тих, що заробляють собі й більшій частині других верстов хліб у поті чола.

Так розуміють завдачу письменства тепер по всіх освіченних країнах, — і може нема другої країни, як наша, де б стільки було потрібно поставити таку власне завдачу

письменству, бо мало знайдемо країн, де б простому людові було важче, і ще менше знайдемо таких країн, де б, к у нас, ті робучі верстви були так занедбані од вищих, більше освічених верствов людности, котрі у нас навіть мовою одрізняються од простого люду.

Такі письменні праці, як Франкова, будять прихильність для нашого простого люду і кличуть освічених людей іменем самої освіти обернутись до того люду, як до брата.

Тільки ж Франко не виключа з кругу своїх картин неукраїнських постатів, що бідують поряд з нашим українським робітником у поті чола. Він показує нам і польського й жидівського й циганського бідолаху, і тим зверта на них увагу освічених українців, як з другого боку примушує й освічених поляків та жидів братись до української книжки, щоб побачити життя людей однієї з ними породи.

Таким способом Франко, хоч і не кричить про свою рушину¹, а служить їй мабуть чи не більше, ніж хто інший з теперішніх українських писателів. Не дурно ж повісті Франкові перекладаються на чужі мови (польську, російську німецьку) більше, як чийі інші з нашого теперішнього письменства.

Так порівнюючи повну свідомість праці й широту думок самого Франка з поглядами Федьковича, не можна не признати великого поступу наперед, який ставсь у невеличкому гурті письменників галицько-українських за останні роки. Чи можна те ж сказати про всю нашу громаду, ту навіть, що найбільше мусіла б інтересуватись письменством? Не можна не признати, що громада галицько-українська не піддержала Федьковича на тій дорозі, на котру ступив був він більш несвідомо, ніж свідомо, коли почав співати й оповідати про життя простого жовніра й селянина їх простою живою мовою — серед тих письменників, котрі мертвою мовою величали стародавніх князів та сучасних владик, що кропили мертвою водою й теперішніх наших людей. Одні, навіть ті, котрі перші видрукували твори Федьковича, не зрозуміли самі вартости його праці й не пішли за ним навіть що до мови його творів; другі приблизились до Федьковича мовою, та не тільки не підперли писателя в праці малювання простого життя, а ще попхнули його назад до мертвецької старовини картин і думок.

Яку ж поміч мав і має Франко од нашої громади? Про це довідаєтесь з короткого оповідання його про своє

¹ Від слова „Русь“ — українщину.

власне життя (автобіографія). Я мушу взяти на себе відповідальність за те, що ця автобіографія появляється в світ. Вона була написана на моє прохання для однієї певної цілі. Але я випрохав у Франка, щоб він згодився опублікувати її при цій книжці. Цей огляд життя писателя викінчує те справоздання з його праці, яке робить збір його повістей, оголошених нарізно за кільканадцять років, і pomoже зрозуміти суть і вартість самих повістей.

Хай громада побачить, скільки то поту, і навіть кривавого поту, потекло з чола самого писателя, поки він узявся малювати поти чола других людей, скільки текло його й тоді, коли він писав свої повісті... Та чи буде ж кінець цим потокам і тепер, коли Франка почина вже визнавати й шанувати ширший світ, чужина?.. Коли б то!.. Та навряд!..

Сонце правдивої науки безпремінно зійде й над нашою країною, але поки що та роса туманів, що назбирались на нашому небі од віків, не щеза од разу, а навіть прибира собі нові форми, та все таки виїда очі тим робітникам, що її обмітають, щоб легше було сонцевому світові дійти до поля, де ще заховались живі зерна й парослі.. Тим більше подякують колись оживші люди таким робітникам... Нехай ця надія піддержить їх в їх важкій праці! 6 листопада 1890 р. М. Драгоманів“.

Вище наведені думки М. Драгоманова були поміщені в „Передньому слові“ до першої більшої збірки оповідань Ів. Франка: „В поті чола“, образки з життя робучого люду, вид. 1890 р. у Львові. Збірка містить такі оповідання: Лесишина челядь, Два приятелі, Муляр, Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, Schön-schreiben, На дні, Сам собі винен, Слимак, Добрий заробок, Хлопська комісія, Історія моєї січкарні, Цигани, Ліси й пасовиська, Довбанюк, Домашній промисл, Маніпулянтка, До світла, Між добрими людьми.

Ів. Лизанівський.

З М І С Т

	Стор.
✓ Вугляр	5
✓ Лесишина челядь	19
Два приятелі	35
Муляр	50
Сам собі винен	58
Добрий заробок	71
✓ Домашній промисл	80
Історія моєї січкарни	93
Довбанюк	104
Слимак	116
✓ Ліси й пасовиська	129
Цигани	145

Д о д а т к и

I. Відривок з листу Ів. Франка до М. Дрогома- нова	162
II. Передмова (до збірки „Добрий заробок“) . . .	174
III. Уваги	179

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
ІВ. ФРАНКА

За редакцією І. Лизанівського та С. Пилипенка
Окладинка роботи худ. С. Борового.

- Т. І. Оповідання.** 1. Вугляр. Лесишина челядь. Два приятелі. Муляр. Сам собі винен. Добрий заробок. Домашній промисл. Історія моєї січкарні. Довбанюк. Слимак. Ліси й пасовиська. Цигани. Додатки: 1) Відривок з листа Франка до Драгоманова. 2) Передмова до збірки „Добрий заробок“. Уваги. — 208 стор. З портретом Ів. Франка — 75
- „ **II. Оповідання.** 2. Маніпулянтка. Між добрими людьми. Чи вдуріла? Яндруси. Поки рушить поїзд. Без праці. Додатки. Дещо про себе самого. Уваги. — 288 стор. 1 10
- „ **III. Оповідання.** 3. Малий Мирон. Олонець. Schön schreiben. Микитичів дуб. Грицева шкільна наука. Мавка. Поединок. Мій злочин. У кузні. У столярні. Отець гуморист. Гірчичне зерно. Борис Граб. Під оборогом. Уваги. — 272 стор. 1 —
- „ **IV. Оповідання.** 4. Моя стріча з Олексою. На дні. Хлопська комісія. Панталаха. До світла. В тюремному шпиталі. Івась Новітній. Додатки. Передмова до збірки „Панталаха“. Уваги. — 312 стор. 1 10
- „ **V. Бориславські оповідання.** 5. На роботі. Ріпник. Навернений грішник. Яць Зелепуга. За-для празника. Полуйка. Вівчар. Уваги. — 212 стор. 1 25
- „ **VI. З бурхливих літ.** 6. Герой по-неволі. Гриць і панич. Різуни. Додатки. Уваги. — 232 стор. 1 05
- „ **VII. Сатири.** 7. Рутенці. I. Молода Русь. II. Звичайний чоловік. III. Знеохочений. IV. Патріотичні пориви. Сім казок. I. Рубач. II. Казка про Добробут. III. Звірячий бюджет. IV. Історія кожуха. V. Свинська конституція.

VI. Гострий-прегострий староста. VII. Історія
 одної конфіскації. Казки й сатири. I. Мі-
 сія. II. Чума. III. Куди діваються старі роки.
 IV. Як пан собі біди шукав. V. Як русин товкся
 по тім світі. VI. Наша публіка. VII. Свиня.
 VIII. Як згода дім будувала. IX. Доктор Бес-
 сервіссер. X. Із галицької „Книги Битія“. XI. Бо-
 дяки. XII. Хома з серцем і Хома без серця.
 Додатки. Уваги.—440 стор. 1 60

Т. VIII. Оповідання. 8. На лоні природи. Шука.
 Дріяда. Odi profanum vulgus. Сойчине крило.
 Батьківщина. Вільгельм Тель. Геній. Гершко
 Гольдмахер. Гава. Гава і Вовкун. Пироги з чер-
 ницями. Додатки. Вступне слово до „Бать-
 ківщини“. Уваги.—324 стор. 1 20

„ **IX. Оповідання.** 9. Опозиція. Цувакси. Панщи-
 зняний хліб. Чиста раса. Хмельницький і во-
 рожбит. Як Юра Шикманюк брів Черемош.
 Терен у нозі. Неначе сон. Син Остапа. Зліс-
 ний Сидір. Із записок недужого. Додатки.
 Причинки до автобіографії. Уваги.—252 стор. . 1 05

„ **X. Повісті.** 1. Петрії і Довбушуки. 1 30

„ **XI.** „ 2. Voа constrictor. Уваги.—160 стор. . — 65

„ **XII.** „ 3. Борислав сміється.—Вид. 2—
 336 стор. 1 30

„ **XIII. Повісті.** 4. Захар Беркут. Додатки: Пе-
 редмова Ів. Франка. Видання 2.—218 стор. . — 80

„ **XIV. Повісті.** 5. Основи суспільности. Уваги.—
 304 стор. 1 20

„ **XV. Повісті.** 6. Для домашнього вогнища. Ува-
 ги.—206 стор. — 80

„ **XVI. Повісті.** 7. Перехресні стежки. Уваги.—
 432 стор. 1 80

„ **XVII. Повісті.** 8. Великий шум. Уваги. — 75

„ **XVIII. З літературної спадщини.** — —

„ **XIX. Драматичні твори.** 1. Кам'яна душа. Сон
 князя Святослава. Учитель. Украдене щастя.
 Майстер Чирняк. Будка Ч. 27. Рябина. Уваги. . 1 80

Т. XX. Поезії. 1. З вершин і низин. кн. 1. De profundis. Гимн. Веснянки. Осінні думи. Скорбні пісні. Нічні думи. Думи пролетаря. Excelsior. Профілі й маски. Поезія. Поет. Україна. Картка любови. Знайомим і незнайомим. Оси. Наші чесноти.—276 стор.	1	10
„ XXI. Поезії. 2 З вершин і низин. кн. 2. Сонети. Вольні сонети. Тюремні сонети. Галицькі образки. Жидівські мелодії. Українська студентська мандрівка. З літ моєї молодости. Великі роковини. Додатки. Уваги.—306 стор.	1	20
„ XXII. Поезії. 3. Мій Ізмарагд. Semper tigo. З передмовою Ів. Франка. Уваги.—276 стор.	1	10
„ XXIII. Поезії. 4. Зів'яле листя. Із днів журби. Іван Вишенський. На Святоюрській горі. Додатки: Передмова Франка. Уваги.—240 стор.	1	—
„ XXIV. Поезії. 5. Панські жарти. Смерть Каїна. Цар і аскет. Українські легенди. Поеми. Мойсей. Додатки: I. До „Панських жартів“. II. До „Цар і аскет“. III. До „Мойсея“. Уваги	2	—
„ XXV. Дитячі твори. 1. Лис Микита. Коли ще звірі говорили. Дрібні дитячі твори	1	25
„ XXVI. Дитячі твори. 2. Пригоди Дон Кіхота. Коваль Бассім. Абу-Каземові капці	1	40
„ XXVII. З чужих літератур. Лірика.	—	—
„ XXVIII. З чужих літератур. Драматичні поеми.	—	—
„ XXIX. З чужих літератур. Вибір прози	—	—
„ XXX. Організація української літератури. (нарис, статті, розвідки, замітки) 1.	—	—
„ XXXI. (Те саме). 2.	—	—
„ XXXII. (Те саме). 3.	—	—
„ XXXIII. (Те саме). 4.	—	—
„ XXXIV. (Те саме). 5.	—	—
„ XXXV. (Те саме). 6.	—	—
„ XXXVI. З чужих літератур (нарис, статті, розвідки, замітки)	—	—
„ XXXVII. Нарис історії україн. літератури	—	—
„ XXXVIII. Вибір публіцистичних статтів	—	—
„ XXXIX. Вибір публіцистичних статтів	—	—

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО **РУХ** ПРАВЛІННЯ Й ГУРТОВА КОМОРА Харків, вул. 1-го Травня, 10/11. Телефон 29-84

О. КОБИЛЯНСЬКА ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ

Окладинки худ. Я. Фартуха. З порт. авторки до кожн. тому

ОПОВІДАННЯ

Крб. Коп.

Том I. О. Кобилянська. (Критичний нарис).

1. **Покора.** (Жебрачка.—Що я любив.—Мати
божа.—У св. Івана.—Час.—Він і вона.—Аристо-
кратка.—Битва.—Impromptu phantasie.—Мужик.—
Банк рустикальний).—2. До світла. (Valse
melancolique.—Рожі. Акорди. Поети. На полях.—
Під голим небом.—Там зорі пробивались.—Сумно
колишуться сосни.—Балаканина про українську
жінку.—Сліпець.—Через море.—За готар.—Мої
лелії.—Думи старика).—Додатки: Де-що про
ідею жіночого руху (реферат).—Уваги. 1 50

Том II. Оповідання. (Природа.—Некуль-
турна.—Ідея.—Хрест.—В домах.—Віщуни.—Ве-
сняний акорд.—В-осени.—Старі батьки.—Мі-
сяць.—Юда.—Назустріч долі.—Лист засудже-
ного вояка.—Лісова мати.—Сниться.—Василка.—
Вовчиха.—Огрівай, сонце.—Але господь мов-
чить).—Уваги 2 25

ПОВІСТІ

Том III. Царівна.—404 стор. 2 —
" IV. Людина. Ювілейне видання з авто-
біографією.—176 стор. 1 —
" V. Земля 2 —
" VI. Ніоба 1 —
" VII. В неділю рано зілля ко-
пала.—240 стор. 1 25
" VIII. Через кладку 2 25
" IX. За ситуаціями.—200 стор. . . . 1 10
" X. Апостол.—(Уваги до т. III—X) . . . 2 —

ПОВНА ЗБІРКА ТВОРІВ
МИКОЛИ ЧЕРНЯВСЬКОГО

За редакцією автора

ПОВІСТІ та ОПОВІДАННЯ

ЦІНА

Крб. Коп.

Том I. Перша гроза.—Божа коровка.—Собака.—
Сон життя.—Соліман мудрий.—Три тіні.—
На крилах смерти.—Степовий сокіл.—Під
похилою вербою.—В незнану далечинь.—
Змій.—Кінець гри.—Смерть Зораба.—
Марш Сагайдачного.—Тополі.—Слуги.—
На волю.—Вода прибуває.—Темрява.—
Співець.—Uae victis!

З портретом автора.—280 стор. 1 60

„ **II.** Низова течія.—Хай буде світ.—Перше
кохання.—В самотині.—Устань і йди.—
Нещастя.—Ти міг би бути великим.—
Осліплення Париса.—Кров.—Весняна по-
відь.—Герої вертаються.—Хліб наш на-
сушний.—Живі мерці.—Перед світом.—
У думу, в думу.—Діти піднебесні.—На
морі.—Смерком.—Поет український.—
240 стор. 1 30

„ **III.** Блискавиці.—Проклятий город.—Това-
риші.—Вогонь життя.—На тундрі.—Служ-
би не буде.—Похорон.—Косар.—За золо-
тим руном.—Великдень на чужині.—Ста-
рість.—П'яниця.—Зорі.—Раби.—Сніг.—
Варвари. 1 40

Т. IV. Потом і кривавицею.—На воді.—Комета.—
Шевченкова могила.—Туман.—Богові не-
відомому.—Щастя.—Душа поета.—Зу-
стріч.—На передодні.—Загадка.—Кедр
Ливану.—Червона лілея.—Наш посол.—
Чорноземна сила.—Під чорною корог-
вою.—Fatum. 1 50

„ **V.** Червоний хміль.—Земля.—Ніж матери.—
На березі морському.—Кардаш.—Фанта-
смагорія.—Життя сміється.—Махровий.—
Там, де гори шумлять.—Антей.—Вона
йде.—Ессе homo.—Під сонцем бугтя.—
Критичні мініатюри: Котлярев-
ський, Гулак-Артемовський, Квітка-
Основ'яненко.—Під знаком великого духу
(Шевченко).—П. О. Куліш.—Ів. Франко,
як поет.—Заворожена криниця.—Науковий
аванпост у Дикому Полі. 1 50

ПОЕЗІЇ

- „ **VI.** Молодість (1887—1896). Різні поезії. . 1 40
- „ **VII.** Молодість (1887—1896). Різні по-
езії.—Пісні кохання.—Донецькі сонети.—
В новий світ.—Слово про похід Ігоря. . . 1 50
- „ **VIII.** В зеніті (1897—1914). Різні поезії.—
На синьому морі.—Поминки.—Поеми. . . 1 50
- „ **IX.** В зеніті (1897—1914). Різні поезії.—
Дні гніву.—Легенди й балади. — —
- „ **X.** По-між безоднями (1914—1926).
Різні поезії.—На голосних просторах.—
З долини забуття. — —

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО РУХ

Харків, вул. 1-го Травня, 10/11. Тел. 29-84.

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ Б. ГРІНЧЕНКА

Під редакцією Марії Грінченко

Том I. Оповідання. 1.

З портретом Б. Грінченка

ЦІНА
Карб. Коп.

Б. Грінченко. Вступне слово акад. С. Єфремова.

Чудова дівчина. Екзамен. Без хліба. Сама, зовсім сама. Сестриця Галя. Дядько Тимоха. Ксеня. Хата. Непокірний. Нелюб. Зустріч. Каторжна. Серед чужих людей. Байда. Олеся. Грицько. Украла. Кавуни. Павло-хлібороб.—296 стор. 1 —

Том II. Оповідання. 2.

Панько. Батько та дочка. Підпал. Хатка в балці. Дзвоник. Покупка. Палії. Як я вмер. Болотняна квітка. Сам собі пан. Пан Коцький. Брат на брата. Дрібнички: У церкві. Верби. Квітка. Вітер. Ліс. Степ горів. На замку св. Янгола. Історія одного протесту. З заздрощів.—332 стор. 1 10

Том III. Повісті. 1. Сонячний промінь. Передмова М. Плевака 1 25

Том IV. Повість 2. На розпутті. — 85

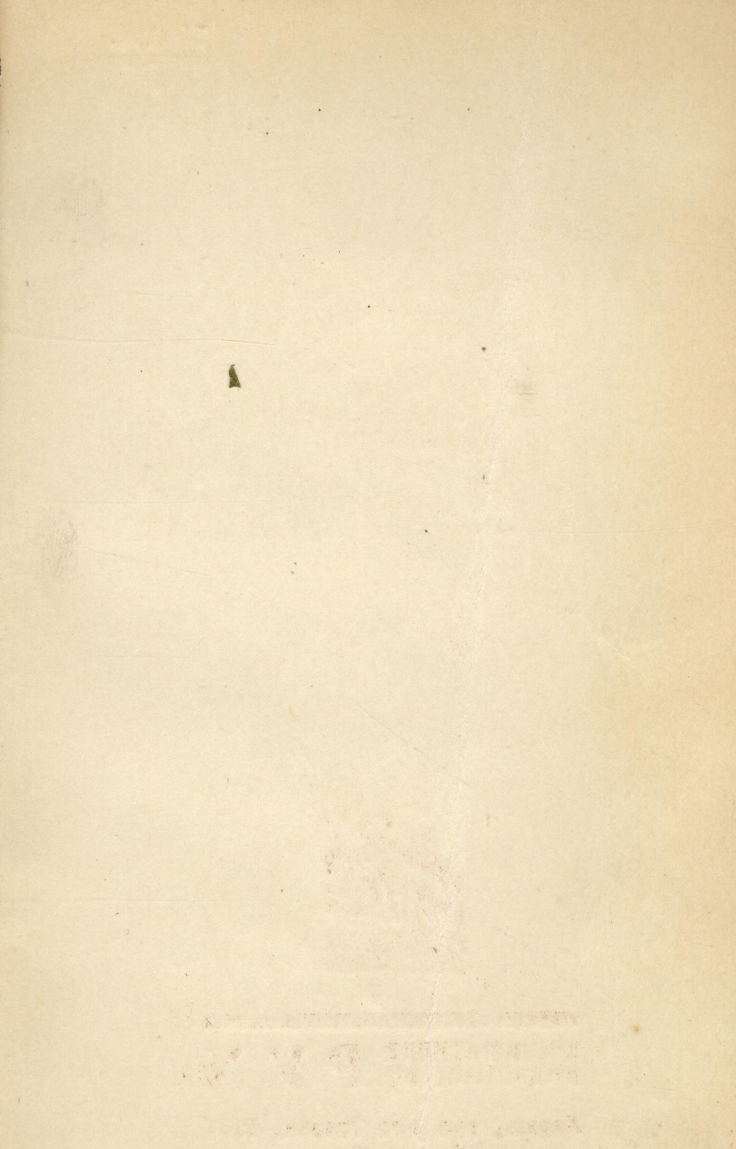
Том V. „ 3. Серед темної ночі. — 85

Том VI. „ 4. Під тихими вербами . . . 1 —

Том VII. Драми й комедії. 1. Нахмарило. Степовий гість. Ясні зорі.—216 стор. — 80

Том VIII. Драми й комедії. 2. Серед бурі. На громадській роботі. На новий шлях. Миротворці 1 10

Том IX—X. Вірші. (Редакція С. Єфремова).

15 75 коп.

Р

КООПЕРАТИВНЕ
ВИДАВНИЦТВО

Р У Х

Харків, вул. 1-го Травня, 10/11
Тел. № 29-84

31.738

Ф $\frac{I}{T-281P}$

І. ФРАНКО

ТВОРИ

І.